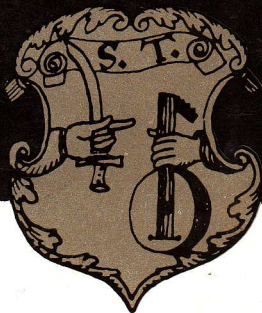

MAGYAR HISTÓRIA

Makk Ferenc

MAGYARORSZÁG
A 12. SZÁZADBAN

GONDOLAT

Magyarország a 12. században

MAKK FERENC

Magyarország a 12. században

GONDOLAT · BUDAPEST, 1986

Szerkesztő
Heckenast Gusztáv

Lektor
Kristó Gyula

ISSN 0324-7716
ISBN 963 281 660 9

© Makk Ferenc, 1986

Előzmények

„Magyarország hű királya”

„A magyar nép hatalmas, kincsekben gazdag, háborúban diadalmaskodó, s a föld bármely királyával képes szembeszállni.”

(Prágai Kozma, 12. századi cseh krónikás.)

A Képes Krónika 88. fejezetében 1048 tájára datálhatóan a következőket olvashatjuk: „a király [ti. I. András (1046–1060)] és öccse, Béla tanácsot tartottak, három részre osztották az országot, ebből kettő a királyi fölség, vagyis hatalmasság tulajdona maradt, a harmadik részt pedig a herceg kapta tulajdonul”. Az András és Béla közti osztozkodás eredményeként létrehozott hercegség, amely Nyitra és Bihar központokkal a királyság északi és keleti részeire terjedt ki, két alapvető funkcióval rendelkezett. Egyrészt elősegítette a feudalizációs folyamat kibontakozását és megszilárdulását az állam- és egyházszervezetnek az ország peremterületein történő kiépítésével, másrészt pedig az volt a rendeltetése, hogy – kielégítve a királyi család ambiciózus férfitagjainak s a mögöttük álló úri csoportoknak hatalmi törekvéseit – elejét vegye a belső pártvillongásoknak, frakcióharcoknak. A dukátus – amelynek jelképe ekkor még a kard volt – miközben maradéktalanul teljesítette első számú feladatát, második célját egyáltalán nem érte el, mivel – amiként a krónikás írja – az ország „hercegei és királyai között a viszálykodásnak és hadakozásnak magva lett”.

Már Béla herceg nem érte be a hercegséggel, hanem András és fia, Salamon ellenében a királyi koronára vágyott. A német és cseh segítségre támaszkodó Andrással szemben Béla – a hercegi csapatok mellett – lengyel sereget is felvonultatott, s az 1060 végén lezajlott csatában diadalt aratott a király felett. I. Béla (1060–1063) a trón birtokában nagy erőfeszítéseket tett a belső rend és a központi, királyi hatalom megszilárdítására. 1060–

1061 fordulóján kíméletlenül szétverte azt a népi tömegmozgalmat, amely pogány jelszavakkal lépett fel a feudalizmus ellen. Ugyanakkor – tanulva elődjének, Andrásnak kudarcából – saját helyzete erősítése érdekében senkivel sem volt hajlandó megosztani az országot. András fia, Salamon azonban, aki Béla győzelmét követően sógorához, IV. Henrik királyhoz menekült, 1063 őszén német segítséggel betört az országba, és – I. Béla szerencsétlen halálát követően (Dömösön a rádúló fatrónus okozta vesztét) – Székesfehérvárott királlyá koronáztatta magát. A német sereg kivonulása után Béla külföldre menekült fiai: Géza, László és Lampert lengyel haddal támadtak Salamonra, aki fenyegetett helyzetében királyi koronájának megtartása érdekében 1064 elején kibékült a hercegekkel; a megbékélés Géza kezére juttatta a dukátust. A hercegség igazi ura Géza lett, de feltételezhető, hogy a dukátusi hatalom gyakorlásába bevonta testvéreit, főleg Lászlót. Salamon uralkodása (1063–1074) első éveiben a király és a hercegek teljes egyetértéssel intézték az ország ügyeit, amit az is bizonyít, hogy forrásaink szerint minden jelentős külpolitikai akcióban együtt vettek részt. Így 1067-ben lengyel szövetségben Salamon és Géza közösen vezették a csehek ellen a magyar seregeket, majd ugyancsak Salamon és Géza állott annak a hadnak az élén, amely a horvátok oldalán győzelmesen harcolt Dalmáciában a velenceiekkel szemben. A következő évben (1068-ban) az erdélyi Doboka megyében Kerlés (Cserhalom) mellett Salamon, Géza és László irányításával verték szét a magyarok a nomád besenyők és úzok seregét, amely előzőleg vandál módon Biharig pusztította az országot.

Egyébként a 11. század második felében a német hódító törekvések mellett az ország számára a legnagyobb külpolitikai problémát a keleti nomád népek (besenyők, úzok és kunok) meg-megújuló pusztító betörései okozták.

Salamon és a hercegek között a jó viszony az 1070-es évek elején, a bizánci hadjáratok idején szűnt meg. A görög császárság területéről – feltehetően a bizánci határvédő katonaság tudtával – besenyő csapatok a Száván át a Szerémségbe rontottak, és „foglyot, prédát nem csekély számmal ragadoztak és hurcoltak

salomon et dauid in zelyz. i
terre. quod et factum ē. Qd
ter salomon et dauid liberos non
huerunt.

Ex autem salomon et dauid :
frater eius liberos numquam
huerunt. et in ipis sem regis
andree defecit. Qd ideo diuinit'
factum ē credimus. qz quādo

1. Salamon király és testvére, Dávid herceg

el a maguk földjére”. E betörés megtorlására 1071-ben Salamon és a hercegek közösen indítottak támadást a bizánci határvidék erődtímenyei ellen. Szerémvár hamarosan magyar kézre került, ezt követően vette kezdetét Nándorfehérvár (Belgrád) több hónapos ostroma, amely végül is sikerrel járt. A király és a hercegek között az ellentétek Nándorfehérvár elfoglalása után robbantak ki, amikor is a vár védői – a bizánci sztratégosz vezetésével – nem a királynak, hanem Gézának adták meg magukat. Ez az esemény joggal váltotta ki Salamon keserű méltatlankodását, hiszen félreérthetetlenül jelezte: a görög hadvezér a herceg személyét és tekintélyét többre becsülte a királyénál.

Tovább mérgešítette a helyzetet az, hogy a hadjárat során szerzett zsákmány felosztásánál Salamon méltánytalanul kis részt juttatott Gézának, „aki emiatt nagyon megneheztelt”, s azután „ez volt a baj oka és a civódás magva közöttük”. A herceg és a király közti meghasonlást fokozta az is, hogy a foglyok kiváltása ügyében a baszileusz (a bizánci császár) megbízottja Gézával és nem Salamonnal folytatott tárgyalásokat. 1072-ben a király és a herceg még együtt vezették a csapatokat az újabb bizánci hadjárat alkalmával a Balkánra. Ennek befejezte után azonban mindkét fél előtt világossá vált, hogy összecsapásuk immár elkerülhetetlen. A király elhatározta, hogy elveszi Gézától a hercegséget, s azt legbizalmasabb hívének, Vid bácsi ispánnak adja. Salamon ily módon kívánta elejét venni annak, hogy a hercegség a királyság fölé nőjön. Az 1073 őszén Esztergomban kötött megegyezés, amely 1074. április 24-ig fegyverszünetet írt elő a király és a herceg között, csak elodázta a döntést, s a rendelkezésre álló időt Salamon és Géza is a felkészülésre fordította. A király ismét német segítség után nézett, a hercegek pedig előbb orosz és lengyel, majd cseh rokonaiktól igyekeztek maguknak fegyveres támogatást szerezni. 1073 végén Géza még VII. Gergely pápát is tájékoztatta a magyarországi viszonyokról. Az első csatát 1074. február 26-án a Tisza menti kemeji részekben még a német zsoldosokat felvonultató Salamon nyerte meg, de a Pest melletti Mo-

Actum ē autem tertio anno
post aduentum eunor. Gisse
ni palbam bulcratam ueniē

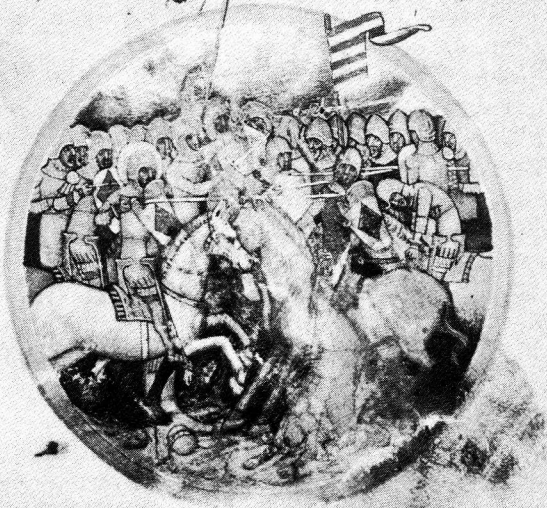
2. Nándorfehérvár ostroma és a zsákmány felosztása

gyoródnál vívott ütközetben (1074. március 14-én) már a hercegek győzedelmeskedtek a cseh-morva hadak segítségével. Feltételezhető, hogy a mogyoródi összecsapást a cseh-morva katonaság döntötte el Gézáék javára, hiszen az ország 45 megyéjéből Salamon oldalán 30 vármegye csapatai harcoltak, míg a hercegeket csupán a 15 dukátusi megye fegyveresei segítették a harcok során.

A vereség után Salamon király a nyugati határszélen már korábban megerősített váraiba (Pozsony, Moson) húzódott vissza családjával és megmaradt híveivel együtt. Géza – noha ezúttal még koronázásra nem került sor – az uralkodói jogokat biztosította a maga számára (1074–1077), viszont – miként erről a magyar krónika tudósít – László öccsének átengedte a teljes dukátust. Helyzetüket azonban mindaddig, amíg Salamon az országban volt, nem érezhették eléggé szilárdnak, ezért már 1074 tavaszán kísérletet tettek arra, hogy az exkirályt kifüstöljék nyugati váraiból. A Gézáék által küldött sereg, amelynek zömét besenyők alkották, a német zsoldosok támogatását élvező Salamon ellenében csatát veszített. Erre Géza, hogy ellenfelét elszigetelje, erős katonasággal szállta meg a Salamon kezén levő területtel szomszédos várakat.

Salamon, aki jogilag magát tekintette törvényes királynak és a koronázási jelvényeket is – a királyi kincstárral együtt – a birtokában tartotta, nem nyugodott abba bele, hogy az ország feletti tényleges uralmat elveszítette. Ezért újból felesége testvéréhez, IV. Henrikhez fordult fegyveres támogatásért. A német uralkodó már 1074 májusában kész lett volna sereggel vonulni Magyarországra, a zavaros német belviszonyok azonban először visszatartották őt. De Salamon azon ígérete, hogy a segítség fejében tizenkét túszerkeze mellett hűbérül ajánlja fel az országot, átad neki a királyság nyugati végein hat erős várat, egyúttal évi adót fizet számára, végül is beavatkozásra bírta Henriket. A német sereg Salamon csapataival együtt 1074 augusztusában tört az országra, s a Duna bal partján egészen Vácig nyomult előre. Géza nem tudott megfelelő ellenerőt kiállítani, ezért a németek ellen az ősi módszert, a felperzselt föld

omnium inuicem sup
 regis. Cunctiq; mi
 impetum fecerit sup
 rigo. Sz a craduso gr
 sicut erat semp er
 tis iudens tot mil
 torum. quamuis
 fuissent qui occisi

3. A mogoródi csata

taktikáját alkalmazta. Emellett a – súlyos élelemhiányban szenvedő – német hadak vezérei közül néhány befolyásos személyiséget Gézának pénzzel és értékes ajándékokkal sikerült megvesztegetnie. Ezek azután a változatlanul nagy heveséggel folyó szász lázadásra hivatkozva rávették Henriket arra, hogy a hadjáratot félbeszakítsa, és hazavonuljon német földre. A kudarc nagy csapást jelentett Salamon számára: még felesége, Judit is elhagyta, s Henrikkel együtt távozott el az országból. Az exuralkodó továbbra is megtartotta Pozsony és Moson várát, ebben segítették őt azok a német csapatok, melyeket Henrik

hagyott neki hátra. A Salamon által birtokolt magyarországi területeket IV. Henrik a német birodalomhoz tartozónak tekintette a hűbéreskü nyomán. Erre vall, hogy a német király 1074 novemberében magyar földön 100 mansiót adományozott a freisingi püspökségnek.

A nemzetközi viszonyok kedvezően alakultak Géza számára, és lehetővé tették, hogy uralmát fokozatosan megszilárdítsa az országban. IV. Henriket a német fejedelmek lázadásai és a hamarosan meginduló investitúraharc küzdelmei megakadályozták abban, hogy Géza uralkodása alatt még egyszer beavatkozzék a magyar trónviszályokba. Egyre élénkebb érdeklődést tanúsított viszont a magyarországi viszonyok iránt VII. Gergely pápa, aki 1073. április 22-én került a római egyház élére. Korábban – Hildebrand néven – szerzetes volt, majd több pápa bizalmas tanácsadója. A pápai trón birtokában fanatikus elszántsággal és eréllyel látott hozzá legfőbb politikai célkitűzésének – a pápai világuralom eszméjének – megvalósításához. Szakítva a clunyi egyházreform „két kard–két hatalom” koncepciójával – mely szerint a világi hatalom kardja a politikai életben, az egyházi hatalom kardja pedig a vallásos szférában uralkodik – a pápa főségét a világi hatalom fölé kívánta kiterjeszteni. A pápa által vezetett keresztény világuralom alapelveit – egyéb írásai, például levelei mellett – az 1075-ben megjelentetett *Dictatus papae* című iratában fogalmazta meg.

A pápai theokrácia eszméjétől vezérelve VII. Gergely a „Krisztus földi helytartója” cím birtokában a világi uralkodókat (köztük a német-római császárt is) az apostoli szék hűbéreseinek nyilvánította. Felfogása szerint ezeket a pápa bármikor elítélheti, alattvalóikat felmentheti az irántuk való engedelmesség alól, egyedül a pápa használhat császári jelvényeket, s jogában áll a császárokat is méltóságukból letenni, ítéletüket megváltoztathatja, de az övét senki sem módosíthatja. Nagyszabású programja érdekében három irányban tett lépéseket. Először is az egyházon belüli világi befolyás megszüntetése céljából a cölíbat (a papi nőtlenség) bevezetéséért, a szimónia (az egyházi javak világiak részéről történő árusítása) és a világi investitúra (a

ibi se recepit, de coronante
Geysa Regis.

Orto duces Geysa et Ladysla'

4. I. Géza király és László herceg

főpapoknak uralkodók általi kinevezése) ellen lépett fel. A világi és az egyházi társadalmat egyaránt megosztották VII. Gergely tilalmi rendeletei, hiszen a papok örömmel nőültek, szívesen fogadtak el előnyös javadalmakat és megtisztelő méltóságokat világi urak kezéből, bár ennek következtében meglehetősen ki voltak nekik szolgáltatva. A fejedelmek, uralkodók pedig tudatában voltak annak, hogy amennyiben a világi investitúra helyére az egyházi investitúra lép, akkor az egyházi életben addig élvezett befolyásuknak vége szakad, s a főpapság a világi hatalom ellenében a pápaság engedelmes eszköze lesz. Ezért került az investitúra kérdése a pápaság és a császárság évszázados küzdelmének középpontjába, noha az igazi tét végső soron a keresztény világ fölötti hegemonia volt. VII. Gergely világuralmi tervei kiterjedtek Keletre is, s amikor a szeldzsukok 1071-es manzikerti győzelme következtében a bizánci birodalom válságos helyzetbe jutott, a pápa úniós tárgyalásokba bocsátkozott a baszileusszal. 1073-ban azt javasolta a görög császárnak, hogy számolják fel az 1054-ben bekövetkezett szkizmát, s pápai főség alatt egyesítsék a latin és a görög egyházat, cserében viszont felajánlotta, hogy szent háborút hirdet a pogányok ellen. A keresztes háború gondolata azonban az investitúraharc kitörése miatt hosszabb időre lekerült a napirendről. Végül VII. Gergely – megkísérelvén kihasználni az egyes országok belső nehézségeit – hűbéri igényeket kezdett hangoztatni az illető országok uralkodóival szemben. Ez a politika Róma részéről már korábban is megfigyelhető volt, s bizonyos eredményeket mutathatott fel. Így például 1059-ben a dél-itáliai normannok fejedelme, 1068-ban pedig az aragón király lett a pápa vazallusa. VII. Gergely e téren először 1076-ban ért el jelentős sikert azzal, hogy Zvonimir horvát-dalmát uralkodó pápai hűbéresnek ismerte el magát. 1077-ben Mihály zétai uralkodó hasonlóképpen járt el. Később – 1080-ban – Guiscard Róbert dél-itáliai normann fejedelem lett a pápa vazallusa, cserében viszont VII. Gergely elismerte a normannok uralmát az araboktól és a bizánciaktól elfoglalt összes terület felett Dél-Itáliában és Szicíliában.

VII. Gergely úgy látta: a Salamon és Géza közti harc jó lehetőséget nyújt számára ahhoz, hogy Magyarországot megkísérelje pápai hűberré tenni. 1074. március 17-én válaszolt Gézának arra a levelére, amelyet a herceg még 1073 végén küldött a pápához, s amelyben VII. Gergely támogatását kérte Salamonnal szemben. A római főpap válaszában nagy általánosságokban fogalmazott, amikor egyebek között azt írta, hogy „az apostoli szék támogatására bizton számíthat az, aki irányában kellő tisztelettel és bizalommal viseltetik”. Majd megnyugtatta Gézát, aki 1073 végén a dukátust féltette Salamonról: „Ellenségeid pedig, ha megrontásodra valamit meg akarnak kísérelni, nálunk meghallgatásra nem találnak, sőt inkább az apostoli szék neheztelését fogják magukra vonni.”

A mogyoródi csata után lényegesen megváltozott a Magyarországra küldött pápai levelek hangneme. Ennek oka az, hogy VII. Gergely döntőbíróként kívánt fellépni a királyi koronáért küzdő felek között. Magyarországot pedig pápai hűbérként akarta kezelni, s a két trónkövetelő közül annak uralmát szerette volna támogatni és törvényesnek elismerni, aki készen mutatkozott volna a pápai hűbér vállalására. 1074. október 28-án Salamonhoz intézett levelében az exuralkodót ugyan királynak címezte, de felháborodottan vetette szemére, hogy a német király hűbérese lett. A pápa közölte Salamonnal: „csak úgy uralkodhatsz, ha jóváteszed hibádat s elismered, hogy az ország jogarát az apostoli s nem a királyi felség [ti. IV. Henrik] jóvoltából nyerted el”. 1075. január 10-én VII. Gergely Salamon nejéhez küldött levelet, amelyben Juditot a magyarok királynéja címmel illette.

Salamon azonban nem szakított IV. Henrikkel, s éppen ezért a pápa most már Gézát igyekezett rávenni arra, hogy ismerje el a pápai hűbért. Cserében nyilvánvalóan megadta volna Gézának a királyi címet. 1075. március 23-i levelében elismerte: Magyarországon a hatalmat ténylegesen Géza gyakorolja, mégis csak hercegnek titulálta őt, és nyíltan felszólította, hogy a hozzá küldött egyházi követeknek engedelmeskedjék, hiszen Magyarország – mint mondja – csupán a római szentegyháznak van

alávetve. Pár héttel később (1075. április 14-én) VII. Gergely levelében Salamont ugyan bitorlónak nevezi, de – hogy nyomást gyakoroljon Gézára – változatlanul királynak minősíti, miközben Gézának még mindig csak a hercegi címet adja meg. A pápai hűbér vállalásának ügyében ismét megkísérli nyílt állásfoglalásra bírni Gézát: „Ezért azt, amit kívánsz és a római egyháztól méltán remélsz [ti. királyi korona küldését és ezáltal a királyi méltóság elismerését], nyilvánítsd ki bizalommal és illőképpen mutasd meg az egyetemes anya iránti alázatodat, tettekkel bizonyítsd engedelmességedet és áhítatos tiszteletedet.”

VII. Gergely beavatkozása a magyar belügyekbe minden igyekevése és hintapolitikája ellenére sem járt sikerrel. Salamon kitartott a német uralkodó mellett, Géza pedig – noha a hazai és a nemzetközi politikai presztízs következtében nagy szüksége volt királyi koronára és királyi címe pápai elismerésére – mégsem volt hajlandó vazallusi fogadalmat tenni VII. Gergelynek. Géza ekkor egy ügyes fordulattal segített magán, és korábbi görög kapcsolatait felhasználva a baszileusztól kért koronát.

VII. Mikhaél (Mihály) Dukasz császár (1071–1078) szívesen tett eleget a kérésnek, és 1074–1075 fordulóján egy nyílt abroncskoronát küldött Gézának, aki ezzel – feltehetően 1075 tavaszán – királlyá koronáztatta magát. Ugyanebben az időben Géza másodszor is megnősült: feleségül vette a baszileusz egyik bizalmas hívének rokonát, Szünadéné hercegnőt. A bizánci házasság és koronaküldés egyértelműen azt jelezte, hogy Géza a német fenyegetés és a pápai zsarolás ellenében Bizáncra kívánt támaszkodni. Az ekkor létrejött magyar–bizánci szövetség mindkét fél számára hasznosnak bizonyult. A görögök számára azzal az előnnyel járt, hogy a kisázsiai szeldzsukok és a dél-itáliai normannok állandó támadásainak időszakában biztonságban tudhatták a Balkánon a birodalom északnyugati határait, s nem kellett olyan betörésektől tartaniok, mint amilyenek 1071–1072-ben érték a császárság balkáni területeit. Ugyanakkor a koronaküldéssel a baszileusz elismerte Géza királyi címét, s ezáltal elismerte őt Magyarország törvényes uralkodójának. Ez kifejezésre jutott a mai magyar korona alsó részét képező, ún.

5. I. Géza a magyar királyi koronán

„görög korona” feliratában is, amely a Gézát ábrázoló kép alatt olvasható: „Géza Magyarország hű királya.” A görög mondatban található „pisztosz kralész” kifejezés azonban egyaránt jelenthet hívő királyságot és hű királyságot. Az első értelmezés vallásos jellegű, az uralkodó keresztény voltára utal, míg a második értelmezés – a bizánci felfogás szerint – azt jelenti, hogy Gézát a konstantinápolyi udvarban jelképesen a bizánci császár hűségese hívének tekintették. A kétértelmű jelző mellett a korona ábrázolásai, feliratainak színezése, a figurák elhelyezkedése is arra vallanak, hogy Konstantinápolyban Magyarországot nem minősítették egyenrangúnak Bizánccal. Azaz a bazileuszt magasabb rangú uralkodónak tartották a magyar királynál. E felfogás, amely mögött sajátos bizánci fősegi igény húzódott meg a magyar királysággal szemben, nem befolyásolta Magyarország és Bizánc viszonyát, és a politikai életben gyakorlati következményekkel nem járt.

I. Géza uralkodásának központi kérdése a fegyverrel szerzett hatalom megvédése és királyi uralmának jogszerű elismertetése volt. Mégsem vitatható, hogy e néhány év alatt is tovább folyt az országban a feudális állam- és egyházszerkezet kiépítése és megszilárdítása. Fennmaradt I. Géza király ezüstdénárja, ami jó minőségével kedvezett a kereskedelmi forgalom növekedésének, s így nyilván pezsdítőleg hatott az ország belső gazdasági életére. Tudunk arról, hogy Géza király és László herceg egyaránt alapítottak és bőkezűen megadományoztak egyházakat. A Géza által 1075-ben Bars megyében létesített garamszentbenedeki bencés apátság feladata az volt, hogy a Garam folyó menti vidékeken élő népességet még szorosabban kapcsolja az egyházhoz, s ezen keresztül a feudális rendhez. A Szent Benedek tiszteletére épített apátság alapítólevele több tanulsággal szolgál. A diploma elején a következőket olvashatjuk: „Én Magnus [ez nyilván Géza keresztény neve volt], másként Géza, kezdetben a magyarok hercege, később pedig isten kegyelméből felszentelt király.” Ez azt bizonyítja, hogy az alapítás idején Géza már az ország megkoronázott királya volt. Abból a tényből pedig, hogy az oklevél méltóságnévsorában László dux szerepel, míg Lam-

pert herceg nem, arra lehet következtetni: a dukátust László herceg egyedül birtokolta.

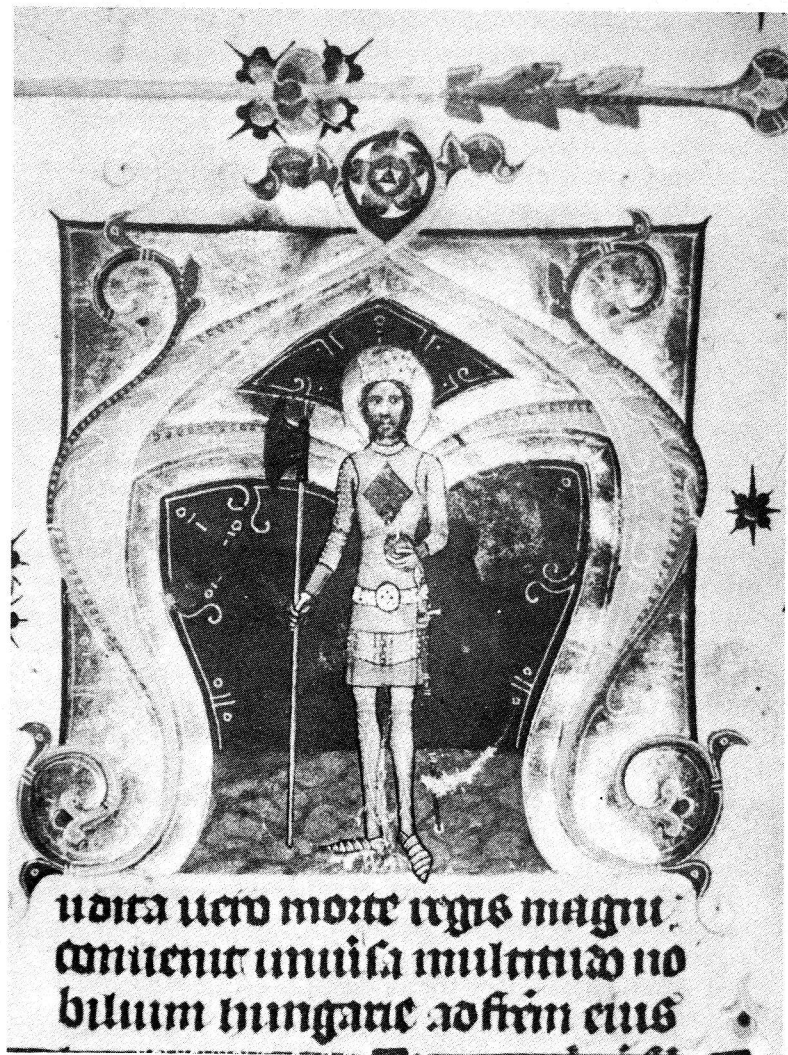
Nyilvánvalóan mind Gézára, mind Lászlóra nyomasztóan hatott, hogy Salamon az országban tartózkodott, az ellenőrzése alatt levő területeken királyként viselkedett, és királyi felségjogát hangoztatva még önálló pénzverést is folytatott. Igaz, hogy 1075 végére teljesen elmérgesedett IV. Henrik és VII. Gergely viszonya, s gyakorlatilag 1076 elején kezdetét vette a pápaság és a császárság első küzdelme, mégis állandóan tartania kellett Gézának Salamon újabb – német segítséget igénybe vevő – támadásától. Ennek megelőzése érdekében László kísérletet tett arra, hogy ostrom alá vegye Pozsonyt, s ezáltal szorítsa ki az országból Salamont. A herceg akciója azonban nem járt sikerrel, s ekkor Géza más eszközökhöz folyamodott. Dezső kalocsai érsek közvetítésével 1076 végén tárgyalásokba bocsátkozott Salamonnal, hogy békés úton egyezzen meg vele. A krónika szerint Géza javaslata az volt, hogy „visszaadja az országot Salamonnak”, viszont „övé lesz... az ország harmadrésze, az, ami a hercegé volt”. Ez eléggé hihetetlenül hangzik az előzmények alapján, sokkal inkább arról lehetett szó, amit később László valósított meg. Ő ugyanis a nyugati határvárak visszaadása fejében Salamonnak királyt megillető ellátást biztosított, uralkodói hatalom nélkül. Géza és Salamon tárgyalásai azonban eredmény nélkül értek véget, mert Géza 1077. április 25-én váratlanul elhunyt. A krónikából tudjuk, hogy Gézát a váci Szűz Mária-templomban temették el, amelyet ő építtetett. A korai Árpád-korban ugyanis az volt az általános szokás, hogy az uralkodókat (de az előkelő főurakat is) az általuk alapított egyházban helyezték végső nyugalomra.

„László... átvette az ország kormányzását”

Géza halálát követően, mielőtt a nyugati végeken tartózkodó Salamon bármilyen ellenakcióba kezdhett volna, a világi főurak és az egyházi előkelők támogatását élvező László herceg –

a legenda szavai szerint – „átvette az ország kormányzását” (1077–1095). Minden jel arra mutat, hogy László folytatta Salamonnal azokat a tárgyalásokat, amelyeket még Géza kezdeményezett. Ezzel függhet össze az, hogy László ekkor még nem koronáztatta meg magát, minthogy a belső viszályok érdekében szeretett volna békés megegyezésre jutni az exkirállyal. Erre vonatkozóan a következőket olvashatjuk a magyar krónikában: „ámbár akarata ellenére választották királlyá [ti. Lászlót] a magyarok, sohasem tette föl fejére a koronát, mert inkább mennyei koronára áhitozott, semmint még élő király földi koronájára. Nem akarta, hogy törvényszerűen megkoronázzák, és hogy ő viselje a koronát, mert csak jó békességet kívánt, hogy visszaadhassa Salomonnak az országot, és magának a hercegséget tartsa.”

Egészen nyilvánvalónak kell gondolnunk: a krónika itt meglehetősen torzít, amikor azt állítja, hogy László az országot vissza óhajtotta adni Salomonnak, ő maga pedig csupán a korábban is birtokolt dukátusra tartott igényt. Nem lehet kétséges, hogy a felettébb nehéz helyzetben levő Salamon – ha tényleg lett volna ilyen javaslat – kapva kapott volna a számára rendkívül előnyös ajánlaton. Ebben az esetben az exkirály – miként 1064-ben Gézával, ugyanúgy 1077-ben Lászlóval is – királyi hatalma biztosítása érdekében azonnal megkötötte volna az egyezséget. S hogy miért nem sikerült Lászlónak és Salomonnak ekkor megállapodásra jutnia, arra fényt vet a Szent László-legenda egyik passzusa. Eszerint: „Mikor ugyanis tetszésén múltott, hogy a királyi méltóságot isteni végzésből magának tulajdonítsa, nem igyekezett sem felkenekedni, sem királlyá koronáztatni magát: a királyi jelvényeket tisztelettel maga előtt vitette nem azért töltötte be a királyi méltóság feladatát, hogy első legyen, hanem hogy hasznos legyen.” A legendának az a kitétele, miszerint László a királyi méltóság jelvényeit maga előtt vitette, egyértelműen kifejezésre juttatta ország-világ előtt, hogy saját magát tekinti a királyság urának, s természetesen csak ebből a pozícióból hajlandó tárgyalni Salomonnal. Szó sem lehetett tehát arról, hogy László hajlandónak mutatkozott volna

6. I. (Szent) László

lemondani és visszalépni az uralkodástól. Más megoldás viszont Salamont, aki ekkor még rendíthetetlenül bízott abban, hogy IV. Henrik fegyverrel fogja neki visszaszerezni országát, természetesen nem elégíthette ki. A tárgyalásoknak ez a fordulója ezért végződött kudarccal.

Minthogy az eredeti felségjelvények változatlanul Salamon birtokában voltak, ezért bizonyosnak kell tartanunk, hogy László elődjének, Gézának egykori – görög eredetű – királyi koronáját vitette maga előtt, mint uralkodói hatalma legfőbb szimbólumát. Egyébként forrásaink nem tudnak arról, hogy László – Gézát követve – kapcsolatokat épített volna ki Bizánccal, ahol ebben az időben a külpolitikai nehézségeket súlyos belső viszálykodások tetézték. A birodalom belső válságára jellemző az, hogy az egymással viaskodó trónkövetelők és császárjelöltek riválisaikkal szemben egyre gyakrabban vették igénybe Bizánc halálos ellenségeinek, a kisázsiai szeldzsuk fejedelmeknek katonai segítségét. 1078-ban megbukott VII. Mikhaél Dukasz, és a trónra Szünadéné magyar királyné közeli rokona, Nikéforosz Botanciatész került (1078–1081). Géza özvegye – miután gyermekei nem voltak, akiknek nevelése Magyarországhoz kötötte volna őt – 1079–1080 fordulóján visszatért hazájába. Ezzel is tovább gyengültek azok a szálak, amelyek Géza révén a magyar királyság és a görög császárság között szövődtek. Ugyanakkor László továbbra is érvényesnek tekintette VII. Mikhaél Dukasz és I. Géza ama megállapodását, amely mindkét fél részéről szavatolta a Duna–Száva határvonal biztonságát. Ennyiben tehát László Bizánc irányában kétségtelenül Géza politikájának folytatója volt ezekben az években.

A Géza korához hasonlóan alakult ebben az időben a magyar–pápai viszony is. VII. Gergely 1077. június 9-én válaszlevelet írt Nehémiás esztergomi érseknek. E levélből arra lehet következtetni, hogy trónra kerülése után László rögtön értesítette a pápát Nehémiás érsek követe által Géza haláláról és saját megválasztásáról. A pápa Lászlóval szemben is ugyanazt a politikát kívánta folytatni, amelyet Gézával kapcsolatban megkísérelt. VII. Gergely levelében ugyan királynak, mégpedig –

a tényleges helyzetnek megfelelően – választott királynak nevezi Lászlót, de egyúttal elvárja tőle azt, hogy világosan és egyértelműen fejtse ki álláspontját a Rómához való viszony kérdésében. Nehémiás tolmácsolta VII. Gergely kérését Lászlónak, aki – mint erre a pápa 1079. március 21-i levele utal – újabb követeket menesztett Rómába. E levélből azonban az is kiderül, hogy VII. Gergelyt sem a küldöttek személye, sem a királyi üzenet tartalma nem elégítette ki.

Mit is akart tulajdonképpen a pápa Lászlótól? A kérdésre röviden azt válaszolhatjuk: VII. Gergely hűbéri fogadalmat követelt a magyar uralkodótól, akárcsak I. Gézától. Erre utalnak az 1079-es levél következő sorai: „Miként híveid gyakori üzeneteiből tudjuk és a mieink állításából is értesültünk, Felséged... kész Szent Péternek szolgálni és nekünk engedelmeskedni, ahogyan azt az egyházi hatalom megköveteli és ahogyan az a szerető fiúhoz illik.” Vagyis a pápa ügyes fogással azt állítja: magyarországi hírforrásai szerint László hajlandó hűbéri fogadalmat tenni, hogy ennek révén vazallusként szolgálja a pápát, és engedelmeskedjen parancsainak. Ez a beállítás azonban sokkal inkább Gergely vágyait, semmint a valóságos helyzetet tükrözi. Nyilvánvalónak kell tartanunk, hogy ilyen hűbéri fogadalmat a magyar uralkodó nem tett a pápának. Különben VII. Gergely nem zaklatta volna a királyt állandóan azzal, hogy olyan újabb s megbízható követeket küldjön hozzá, akik – nem mások véleményét tolmácsolva, hanem a király közvetlen utasítása alapján – biztosíthatják a pápát László vazallusi esküjéről. Ilyen követeket azonban nem küldött László, mert – I. Gézához hasonlóan – ő sem kívánt Róma hűbérese lenni. Ennek következtében 1079 után évekre szólóan megszakadt a királyi udvar és a pápai kúria közti közvetlen érintkezés. A király és a pápa viszonyában ugyan elhidegülés következett be, de ez ebben az időben egyáltalán nem volt hatással Lászlónak az invazitúraharcban elfoglalt magatartására.

Salamon és IV. Henrik szoros kapcsolata s a német expanzió veszélye a császárság és a pápaság erőinek küzdelmében László helyét magától értetődően az utóbbiak oldalán jelölte ki. Az

előzőek alapján azonban semmivel sem igazolható az a vélekedés, miszerint László külpolitikája ebben az időszakban pápai irányítás alatt állott volna.

Maga az investitúraharc azzal vette kezdetét, hogy 1076 januárjában azok a német püspökök, akik nem kívánták a pápai befolyás erősítését német földön, s ezért IV. Henrik hívei voltak, a worms-i egyházi zsinaton VII. Gergelyt méltatlannak nyilvánították a pápai trónra, s arról letaszítottak jelentették ki. Az expápának tekintett VII. Gergelyhez intézett levelükhöz IV. Henrik egy szenvedélyes hangú nyilatkozatot csatolt. Ebben VII. Gergelyt a király Hildebrand néven szólította, s pápa helyett egyszerű szerzetesnek titulálta. A német uralkodó közölte: „nyilvánvaló lett, hogy Te az apostoli széken semmiképpen sem maradhatsz... és a pápasághoz való eddig élvezett jogodat Tőled megtagadom és megparancsolom, hogy távozz ama városból”. VII. Gergely kemény választ adott a kihívásra. 1076 februárjában Rómában, a lateráni zsinaton előbb felfüggesztette tisztségükből a királpárti német főpapokat, majd pedig súlyos egyházi fenyték alá helyezte IV. Henriket: „Szent Péter, apostolok fejedelme... a Te hatalmaddal Henrik királynak, aki hallatlan göggel támadt a Te egyházad ellen, Németország és egész Itália kormányzását megtiltom, [s azt is], hogy bárki is neki, mint királynak szolgáljon... őt a Te helyettesedként anathema [átok] bilincisével kötözöm meg.” VII. Gergely hallatlan merész lépése teljesen szokatlan volt az egyház történetében. Későbbi korok történészei is csodálkoztak VII. Gergely bátorságán. Az eseményre utalva Freisingi Ottó, a tudós püspök a következőket írta a 12. század közepén: „Olvasom és ismét átolvasom a római királyok és császárok történetét, de nem találok példát arra, hogy a római pápa közülük valakit kiátkozott vagy trónjától megfosztott volna.”

A német király felelete nem váratott magára sokáig: 1076 húsvétján az utrechti püspök, Henrik egyik híve, kiközösítette VII. Gergelyt az egyházból.

A kölcsönös hadüzenetek után a két tábor között megindult a fegyveres küzdelem: 1076 nyarán ismét fellázadtak Henrik ellen

a szászok. Velük szemben a király a fejedelmekhez fordult segítségért, de azok, minthogy nem volt érdekük a központi hatalom megerősítése, a hadba hívó felszólításnak nem engedelmeskedtek. Sőt az 1076 októberében tartott triburi birodalmi gyűlésen a német fejedelmek kijelentették: amennyiben 1077 február végéig IV. Henrik nem nyer feloldozást a pápai átok alól, akkor nem tekintik többé királyuknak, s új uralkodót fognak maguknak választani. Ennek megelőzésére ravasz lépés megtételére vállalkozott IV. Henrik. 1076–1077 telén Itáliába utazott, ahol 1077 január végén Matild toszkánai ögrgrófnő, a pápa odaadó híve fellegvárában a „canossai vezeklés” révén kieszközölte VII. Gergelytől a feloldozást. Az ellenpárt azonban, melyet az események ilyen alakulása szerfelett meglepett, ennek ellenére 1077 márciusában – amikor IV. Henrik még Lombardiában tartózkodott – a forcheimi fejedelmi gyűlésen Rudolf sváb herceg személyében új királyt választott magának, aki a központosítással szemben a feudális decentralizációt képviselte. Hozzá csatlakoztak a királyi hatalomtól függetlenedni akaró német főurak és fejedelmek, köztük Welf bajor herceg, Berthold karantán herceg és Magnus szász herceg is. Rudolf mellett ők voltak az ellenzék vezéralakjai. A szász herceget rokoni szálak fűzték Lászlóhoz, hiszen Magnus felesége, Zsófia a magyar király testvére volt.

Teljes joggal feltételezhető, hogy Magnus herceg komoly közvetítő szerepet játszott László és Rudolf közeledésében. Német földön gyorsan elterjedt annak híre, hogy a magyar király a pápapárti erők oldalán áll. Ezt bizonyítja az, hogy amikor 1077–1078 telén IV. Henrik hadjáratot vezetett bajor földre ottani ellenségei leverése céljából, a lázadó bajor urak egy része családotul Lászlóhoz menekült, akinél szívélyes és barátságos fogadtatásra találtak. Erről az eseményről VII. Gergely is értesült, és a már idézett – 1079. március 21-i – levelében hálás köszönetet mondott érte a magyar uralkodónak. László és a német ellenkirály között hamarosan szövetség jött létre, amely egyértelműen IV. Henrik ellen irányult. Erre utal az, hogy 1078 pünkösdjén (május 27-én) Rudolf király goslari udvarában a

francia uralkodó és a flandriai gróf képviselői mellett megjelentek László követei is, és uruk nevében Henrik ellen fegyveres segítséget ígértek. László és Rudolf katonai és politikai koalícióját dinasztikus kötelékekkel erősítették meg: a magyar király – minden bizonnyal még ugyanabban az évben – feleségül vette a német ellenkirály Adelhaid nevű leányát. A goslari egyezség ellenére sem tudunk arról, hogy László érdemlegesen beavatkozott volna Rudolf és Henrik fegyveres harcába, amely pedig 1077 és 1080 között szinte szünet nélkül folyt. A magyar uralkodó külkapcsolatait nem a gregoriánizmus elvei, s nem is a német lázadók önzetlen megsegítésének szándékai vezérelték. László külpolitikájának legfőbb mozgatórugója az a célkitűzés volt, hogy lehetőleg minden irányból izolálja Salamont, akinek jelenléte, „kiskirálysága” az ország nyugati részében állandó veszélyt jelentett László uralmára nézve.

László ellenfelével, Salamonnal szemben taktikusan igyekezett megválasztani lépéseit, melyeket mindig a nemzetközi viszonyok alakulásához igazított. 1078 pünkösdjén elfordult IV. Henriktől egyik korábbi híve, II. Lipót osztrák örgróf. László azonnal észrevette, hogy ennek következtében Salamon teljesen elszigetelődött: mindenfelől ellenséges terület vette körül. Miután 1078 nyarán Henrik vereséget szenvedett Rudolftól, László alkalmasnak tartotta az időpontot arra, hogy – félretéve a békés tárgyalás módszerét – fegyveresen lépjen fel Salamonnal szemben. A király azonban óvatos volt, s megfontoltan cselekedett: nem indított ellene nagyszabású, koncentrált támadást, csupán Moson várát és vidékét ragadta el 1078–1079 fordulója táján Salamontól, akinek kezén már csak Pozsony és környéke maradt. László mosoni foglalását IV. Henrik udvarában – német forrásunk szerint – a birodalom elleni akciónak tekintették, s nem is maradt el a visszavágás. 1079 pünkösd táján IV. Henrik seregével elindult Regensburgból, betört az osztrák örgrófság területére, mire II. Lipót gyorsan behódolt neki. Ezt követően IV. Henrik csapataival megtorlásként becsapott a magyar határvidékre is, de eredményt nem ért el. Ez volt IV. Henrik utolsó fellépése Salamon érdekében. Mindenesetre a nyugati

7. I. László ereklyetartó mellszobra

határvidék feldúlása további óvatosságra és türelemre intette Lászlót, s a csatatér helyett a király emberei ismét a tárgyalóasztal mellett kezdték keresni a régóta meglevő ellentétek megoldásának módját.

László más irányban is megfontolt és visszafogott külpolitikát folytatott: igyekezett elkerülni azt, hogy bonyolult nemzetközi konfliktusokba keveredjen. Erre vall a magyar király magatartása II. Bolesław (Boleszló) lengyel uralkodóval kapcsolatban is, akinek menekülnie kellett hazájából, mert a királyi hatalmával szembeszálló Stanisław (Szaniszló) püspököt 1079-ben embe-reivel kaszaboltatta le a templomi oltár előtt. Menekülése útját Magyarország felé vette. A lengyel krónika részletesen beszámolt az eseményekről. „Amidőn László meghallotta, hogy Bolesław hozzá érkezik, örvendett annak, hogy mint testvérét és barátját fogadhatja őt... Nem úgy fogadta őt, mint idegen jövevényt, sem úgy, mint bárki is a vele azonos rangút fogadni szokta, hanem oly módon, amiként lovag a fejedelmet, herceg a királyt, király a császárt köteles fogadni. Bolesław királyának nevezte Lászlót, László pedig elismerte, hogy általa lett király. De Bolesław hiúságának kell tulajdonítani azt, ami azután sokat ártott egykori tisztességének. Hiszen, amidőn az idegen országba menekült, s amikor már egyetlen paraszt sem engedelmeskedett neki, László alázatos férfiúként sietett elébe menni, már jó előre – lováról leszállva – hódolattal várta a feléje közeledőt. Bolesław azonban egyáltalán nem tisztelte a jámbor király alázatosságát, szívé a rút kevélység gögje kerítette a hatalmába. Ezt, mondotta, gyermekkorában én neveltem Lengyelországban, én tettem őt királlyá Magyarországon. Nem illendő őt magammal egyenlő rangúként üdvözölnöm, az illik csupán, hogy lóháton ülve csókoljam meg, mint akármelyik más fejedelmet. Felfigyelvén erre László, eléggé megneheztelt érte, s ezért útjából kitért, de nagylelkűen meghagyta, hogy egész országában bőségesen ellássák őt. Később azonban – mint testvérek – egyetértéssel és barátsággal viseltettek egymás iránt. De a magyarok felettébb mélyen lelkükbe vésték mindezt, ami a magyarok nagy gyűlölségét váltotta ki maga iránt, s ebből kifolyólag – amint

állítják – [Bolesław] életének utolsó napja a kelletténél hamarabb jött el.”

Úgy véljük: nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy Merész Bolesław éppen azért menekült magyar földre, mert Lászlótól szeretett volna fegyveres támogatást kapni elvesztett hatalma visszaszerzéséhez. A szövegből kivehető: a tárgyalások során Bolesław arra hivatkozott, hogy most csupán annak a segítségnek viszonzását kéri, amelyet korábban (1064-ben) ő nyújtott Gézának és Lászlónak, s amely végső soron Lászlónak is biztosította a trónt. A magyar király azonban nem kívánt beavatkozni a lengyel belügyekbe, a segítségadást megtagadta, s emiatt támadt feszültség és harag közte és lengyel vendége között, aki végül is 1084-ben száműzetésben Magyarországon fejezte be életét. Az azonban nem igazolható, hogy halálát László hívei sietteték volna. Mieszko nevű fia – állítólag magyar segítséggel – 1086 és 1089 között Kis-Lengyelország részfejedelemségét birtokolta.

Közben a nemzetközi viszonyok a Salamon-kérdés rendezése szempontjából László számára kedvezően alakultak. 1080-ban ugyanis újult erővel lángolt fel a küzdelem német földön a szemben álló felek között. 1080 januárjában IV. Henrik súlyos vereséget szenvedett a szászoktól, s ekkor VII. Gergely, aki taktikai okokból – egymás ellen akarván kijátszani a két uralkodót – három évig habozott, hogy kit ismerjen el törvényes német királynak, Rudolf javára döntött. 1080 márciusában a pápa a római zsinaton ismét kiátkozta IV. Henriket, megfosztotta őt királyi méltóságától, Rudolfot ismerte el legitim német királynak, s ennek jeléül királyi koronát is küldött neki. Válaszul a Henriket támogató püspökök kiközösítették az egyházból VII. Gergelyt, megfosztották őt pápai trónusától, s helyébe Wibert ravennai érsek személyében III. Kelemen néven ellenpápát választottak. IV. Henrik úgy gondolta: ellenfelein – még német földön is – csak oly módon diadalmaskodhat, ha Itáliában maga alá gyűri a gregoriánus pápaságot. Ezért elhatározta, hogy 1081-ben hadjáratot indít Róma ellen. Kedvezett terve kivitelezéséhez az, hogy 1080 őszén Rudolf király egy, számára győztes csatában

meghalt, s ez zavart okozott egy időre a pápapárti német fejedelmek táborában.

1081 tavaszán IV. Henrik seregével Itáliába vonult, hogy elfoglalja Rómát, kiszorítsa onnan VII. Gergelyt, helyére III. Kelement ültesse, és magát az ellenpápával német császárrá koronáztassa. Mihelyt Henrik Itáliába érkezett, ellenfelei rögtön fellélegeztek, és Hermann luxemburgi gróft királyukká választották. Megmozdult II. Lipót osztrák őrgróf is, újból elpártolt Henriktől, és fegyveresen sietett Hermann táborába. Ezek az események döntő hatást gyakoroltak a mindeddig makacs Salamon magatartására: nemcsak azt kellett észrevennie, hogy ismét ellenfeleinek harapófogójába került, hanem azt is be kellett látnia, hogy IV. Henrik számára sokkal fontosabb Itália, mint Magyarország. E felismerés alapján helyesen következtetett arra, hogy az invazitúraharc miatt semmiképpen sem számíthat sógorának érdemleges támogatására László ellenében. Most már ő is hajlott arra, hogy a békés megegyezést válassza. A magyar krónika a bekövetkező eseményekről így ír: „Országlásának negyedik esztendejében [László] kibékült Salamonnal, és elegendő költséget adott neki királyi szükségleteire. Az ország főemberei azonban elejét vették annak, hogy újra veszedelem és háborúság támadjon: nem tűrték, hogy Salamonnal megosztózzék az országon.”

Az 1081-ben megkötött béke tehát fényes, egykori királyhoz méltó megélhetést biztosított Salamonnak, hiszen anyagi kiadásainak fedezésére Lászlótól jelentős erdőuradalmakat, udvari gazdaságokat és készpénzbevétellel járó vámjövedelmeket kapott. A Salamon „kiskirálysága” végét jelentő megegyezés tehát teljesen László elképzeléseinek megfelelően jött létre, s azzal az előnnyel is járt, hogy László birtokába jutott a királyi kincstár az uralkodói jelvényekkel együtt. Biztosra vehető, hogy László ekkor – tehát 1081-ben – a Salamontól megszerzett koronával megkoronáztatta magát. Ezt bizonyítja az, hogy pénzérméin és egyetlen ránk maradt pecsétjén Lászlót megkoronázva ábrázolják. A krónika azon kitételéből, miszerint az uralkodó osztály hatalmon levő csoportja – nyilvánvalóan László óhaját is

kifejezve – nem engedte, hogy a király és Salamon megosztozzék az országon, minthogy ez későbbi belháborúk előidézőjévé válhatott volna, arra lehet következtetni: László a központi királyi hatalom erősítése érdekében a korábbi hercegség feltámasztásától tartózkodott. Ezzel magyarázható az, hogy László alatt még testvére, Lampert herceg sem kapta meg a dukátust. Nem lehet véletlen: egyetlen forrás sem tud arról, hogy Lampert a hercegséget vagy akár annak csak egy részét is birtokolta volna.

László és Salamon között azonban a béke nem tartott sokáig, mert az exkirály új helyzetébe nem tudott beletörődni. Salamon szervezkedni kezdett és László életére tört, hogy ily módon szerezze vissza elvesztett királyi hatalmát. Az eseményekről, amelyekre 1081–1082-ben kerülhetett sor, a magyar krónika – találó képet rajzolva Salamon lelkiállapotáról – a következőket írja: „Salamon sebzett lelkét emésztő harag és keserűség marcangolta. Háborogva és dühös lélekkel László ártatlan vérének veszedelmére mesterkedett: de maga esett a verembe, melyet ásott. . . László király pedig rajtakapta a gonoszságon Salamont, elfogta és Visegrádon börtönbe vetette.” Összeesküvő rokonát a király a visegrádi vár egyik palotájában – nem a Salamon-tornyaként emlegetett s csak a 13. században épült lakótoronyban! – házi őrizetben tartotta, mert, miként a krónika írja, „királyi atyjafia folyvást fenyegetőzött, hogy gonoszabbat cselekszik az előbbieknél”. Salamon hányatott és kalandos élete 1083 nyarán újabb fordulatot vett, amikor sor került az első magyarországi szentté avatásokra.

László nevéhez fűződik a magyar katolikus egyház első szentjeinek pápai jóváhagyással végbe ment kanonizációja. A keresztény vallás hirdetőinek, a hittérítőknek, a hitükért életüket áldozó vértanúknak először helyi kultusza, tisztelete alakult ki a sirjaikat őrző egyházakban. Így történt ez például István királlyal is a Hartvik püspök által írt legendája szerint: a fehérvári-Szűz Mária-templomban „érdemeiért az Úr több éven át sok kórságban senyedőnek, lázbetegnek, sanyargatását s nyomorúságát kiáltozónak, törvény alatt görnyedőnek számtalan jótéteményét tanúsította. Sűrűn hallották az angyalok dallamát

éjjelente, még sűrűbben szállongott a templom hajóiban a legkellemesebb illat édessége.” A korabeli gyakorlatnak megfelelően az illető megyéspüspök vagy országos zsinat elrendelhetette azt, hogy valakit szentként tiszteljenek, ez azonban más országok keresztényeit csak akkor kötelezte a szent tiszteletére, kultuszának átvételére, amikor a pápa a szentté avatást az apostoli szék részéről zsinaton hivatalosan jóváhagyta.

László ezért a szentté avatások ügyében talán már 1082 végén VII. Gergely támogatását kérte. A kanonizációk jogosságának bizonyítására elküldte Rómába István ún. nagyobbik legendáját és a Gellért-legendát (amely a ránk maradt Gellért-legendák őse volt). Rómából 1083 nyarán meg is érkezett a beleegyező választ tartalmazó levél, melyet a királyi követek társaságában külön pápai legátus hozott el az uralkodónak. A már említett Hartvik-legendából kiderül: VII. Gergely konkrét személyekre való utalás nélkül engedélyezte a szentté avatásokat: „a római szék intézkedéséből apostoli levéllel elrendelték, hogy mindazoknak testét felemeljék, kik Pannóniában [ti. Magyarországon] a keresztény hit magvait igehirdetésükkel vagy intézkedésükkel hintve azt Istenhez térítették.” Azzal, hogy a kanonizációk ügyében László VII. Gergelyhez s nem III. Kelemen ellenpápához fordult, a király jelezte: az imperium (a császárság) és a sacerdotium (a pápaság) harcában változatlanul VII. Gergely oldalán áll. Ez magyarázza azt, hogy VII. Gergely egyházi zsinat összehívása nélkül is hajlandó volt hozzájárulni a magyarországi szentté avatásokhoz, amelyeknek sorát 1083. július közepén a zobori remeték: Zoerard-András és Benedek kanonizációja nyitotta meg. Az életükkel foglalkozó legendát Mór pécsi püspök már Salamon uralkodásának elején elkészítette. 1083. július 25-én Csanádon lezajlott – az 1046-os pogánylázadás idején mártírhalt – Gellért püspök testének felemelése. Ezt követte 1083. augusztus 20-án Fehérvárott országos zsinat előtt István király földi maradványainak ünnepélyes elevatioja. Ezt megelőzően azonban a nagy esemény tiszteletére László kegyelmet gyakorolt, s amnesztiában részesítette Salamont, aki azután maga is részt vett István kanonizációján. November

elején került sor István fiának, Imre hercegnek a szentté avatására. Az 1092. évi szabolcsi zsinaton az országosan kötelező egyházi ünnepek közé beiktatták Szent István, Szent Gellért és Szent Imre ünnepét is. Más kérdés az: mi az oka annak, hogy 1096-ban II. Orbán pápa a Kálmánhoz intézett levelében még nem látszott elismerni István király szentté avatását. Egyesek szerint ez azzal magyarázható, hogy az 1083-as kanonizációkhoz László nem vett igénybe pápai közreműködést, s teljesen önállóan járt el. Kétségtelen, hogy az 1083-as kanonizáció László részéről politikai döntés is volt. Itthon és külföldön egyaránt azt kívánta a király kifejezésre juttatni, hogy mind belpolitikájában, mind külpolitikájában nagy elődje, Szent István örökösének és továbbfolytatójának tekinti magát.

A kanonizációs ünnepségek befejezése után a király megengedte, hogy Salamon elhagyja az országot és 1074 óta Regensburgban élő feleségéhez menjen. A házastársi kapcsolatot azonban már nem lehetett helyreállítani. A hosszas különélés miatt Judit és Salamon teljesen elhidegültek egymástól, s a korabeli német forrás szerint: „a hitvesi hűséget ennyi ideig egyikőjük sem tartotta meg, hanem restellkedés nélkül kölcsönösen megcsalták egymást”. A koronáját vesztett király, a megcsalt férj mégsem ezért hagyta el a német uralkodói székhelyet, hanem azért, mert újból kénytelen volt meggyőződni arról, hogy a német külpolitika alapvető kérdése változatlanul a gregoriánus pápaság elleni küzdelem. A harc végül is az európai politikai hegemoniáért folyt, s ehhez képest a magyar korona sorsának alakulása ekkor eléggé érdektelen volt IV. Henrik számára.

1081 tavasza óta Henrik évenként megújította támadását Róma ellen, a város elfoglalása után, 1084 márciusában Henriket III. Kelemen Rómában német-római császárrá koronázta. (Meg kell jegyezni, hogy a német uralkodókat mindaddig, amíg Rómában császárrá nem koronázták, csak a királyi címmel illették.) VII. Gergely az Angyalvárba szorult, s már teljesen reménytelen helyzetben volt, amikor májusban megjelentek az örök város kapui előtt a normannok. Guiscard Róbert

normann fejedelem 1080 júniusában tett hűbéri esküt VII. Gergely előtt, s ebben kötelezte magát arra, hogy szükség esetén fegyveres segítséget nyújt a pápának. A szicíliai normann fejedelemnek nagyhatalmi tervei voltak, s 1081-ben flottájával átkelt az Adrián, betört a Balkánra, s több éves háborúba keveredett Alexiosz (Elek) Komnénosz bizánci császárral. Guiscard Róbert célja a bizánci főváros elfoglalása és a császári trón megszerzése volt. A szorongatott helyzetben levő baszileusz – minthogy saját erejével képtelen volt visszaverni a normann inváziót – 1081-ben szövetségre lépett Velencével. A kalmár-köztársaság flottáját – jelentős kereskedelmi kiváltságok elnyerése fejében, melyeket az 1082. évi bizánci aranybulla biztosított utóbbi számára – Bizánc rendelkezésére bocsátotta a dél-itáliai normannok ellen. Ugyanakkor a baszileusz szövetséget kötött a német uralkodóval is, és tekintélyes pénzzuttatásokkal segítette IV. Henrik itáliai harcait a normannbarát VII. Gergely ellen. A pápa többszöri sürgetésére 1084 elején Guiscard Róbert balkáni csapatai egy részét visszahajózta Itáliába, s 1084 májusában elfoglalta Rómát. A kiobbant utcai harcokban a várost nemcsak feldúlták és kifosztották a normannok, hanem háromnegyed részben fel is égették. VII. Gergely ily módon elkerülte a teljes vereséget, de a normannok vandalizmusa miatt támadt óriási gyűlölet nyomán – amikor Guiscard Róbert serege elhagyta Rómát – a pápának is velük együtt kellett távoznia onnan. Többé már nem is tudott oda visszatérni, 1085-ben normann földön halt meg. Halála nem vetett véget a császárság és a pápaság nagy küzdelmének. 1084 nyarán IV. Henrik hazatért Németországba, s azonnal hozzálátott a belső rendcsináláshoz. Első komoly hadjáratát II. Lipót osztrák őrgrof ellen vezette, aki kénytelen volt ismét behódolni a német-római császár előtt.

Ilyen körülmények között Salamonnak semmi reménye sem lehetett arra, hogy Henriktől tényleges segítséget kaphat a magyar korona visszaszerzéséhez. Ezért a reményeiben csalatkozott exkirály új szövetséges után nézett: lengyel és orosz földön keresztül Moldvába ment, ahol a Cselgü és Kutesk vezette

besenyőket kereste fel. A további eseményekről álljon itt a Képes Krónika tudósítása: Salamon „futva ment Kutesk kun [valójában besenyő] vezérhez, megesküdött neki, hogy tulajdonjoggal neki adja Erdély tartományát, és feleségül veszi leányát, ha megsegíti őt László ellen. Kutesk vezért elcsábította a hiú reménység, nagy sokaságú kunnal [besenyővel] berontott Magyarországra, eljutott egészen Ung és Borsova vármegyékig. Ennek hallatára László király rájuk rontott, és szétszóródtak színe előtt... futva menekültek, mint tépett tollú vadkacsák a keselyűk csőrétől.” Ez volt Salamon utolsó kísérlete a magyar korona megszerzésére. Az 1085. évi besenyő betörés után Salamon kitartott nomád szövetségesei oldalán, részt vett azok balkáni hadakozásaiban. 1087 tavaszán Cselgü vezetésével jelentős besenyő sereg zúdult Bizáncra. Velük tartott Salamon is. A besenyőket – a normannok felett 1085-ben diadalmaskodó – Alexiosz császár legyőzte, majd a menekülőket üldözőbe vette. A fejvesztett menekülés során – német forrás közlése szerint – egy kisebb összecsapásban elesett a hányatott életű Salamon is. A személyéhez fűződő és később keletkezett legendák szerint azonban a magyar exuralkodó a besenyő háborúban nem halt meg, hanem remeteként élt még hosszú éveken keresztül. Kolduló zarándokként látták őt László alatt, azután Kálmán idejében is Magyarországon, s végül az isztriai Pula város környékén mint magányos remete fejezte be zaklatott életét. Állítólag később legendás halála színhelyén Salamont szentként tisztelték. Nem kétséges azonban az, hogy Salamon sorsát illetően a kortárs német forrásnak van igaza, amit az is bizonyít, hogy egykori férjének halálhíre után Judit 1088-ban feleségül ment I. Wladysław Herman lengyel fejedelemhez.

Ezek után pedig már Magyarországon is biztosra vették, hogy Salamon részéről több veszély nem fenyegeti az országot. Nagy megkönnyebbülést okozhatott ez Lászlónak, hiszen eddig minden külpolitikai lépésénél meghatározó tényezőként kellett figyelembe vennie Salamon pusztá létét is. Ez mutatkozott meg még 1087 nyarán is, amikor – nem értesülve még veszedelmes ellenfele haláláról – László követeket küldött német földre, akik

a speyeri birodalmi gyűlésen szükség esetére 20 ezer harcost ígértek uralkodójuk nevében Hermann ellenkirálynak IV. Henrikkel szemben. A sereg elküldésére azonban már nem került sor. Salamon halála azzal a következménnyel járt, hogy László teljesen felhagyott a német belügyekbe való beavatkozással. A pápapárti erőkhöz fűződő kapcsolatait gyengítette az is, hogy 1090 tavaszán elhunyt német felesége, Adelhaid.

„A tolvajt . . . akasszák fel”

László uralkodása a középkori magyar törvényalkotás egyik legjelentősebb és legtermékenyebb időszaka volt. Törvényei a feudális tulajdon- és osztályviszonyok erősítését, az állam megszilárdítását, az élet- és vagyonbiztonságnak, valamint a közrendnek a helyreállításával a békés termelőmunka fejlődését, az ország belső gyarapodását, végső soron tehát a feudális társadalom kiteljesedését segítették elő.

Lászlónak három törvénykönyve hagyományozódott ránk (I., II., III.). Ezek azonban egyrészt nem eredetiben maradtak fent, hanem – másolatok formájában – 15–16. századi kódexekben, másrészt pedig keletkezésük sorrendje a jelzett számozásnak pontosan a fordítottja. A modern kutatás kimutatta: e három törvénykönyv (dekrétum) legalább öt törvénykezés eredményeként jött létre László uralkodása idején. A leginkább elfogadott vélemény szerint a III. dekrétum első 15 cikkelyét fogadták el először (1077–1083 között); ugyanezen törvénykönyv második részét (16–29. cikkelyek) 1083 után fogalmazták meg. (De van olyan nézet is, miszerint a III. törvénykönyv Géza vagy Salamon korában jött létre.) A harmadik jelentős törvényalkotási fázist az ún. II. törvény első 10 cikkelye alkotja (ezek a pannonthalmi határozatok). Később csatolták hozzájuk egy újabb törvénykezés nyomán a 11–18. cikkelyeket. Végül a László alatti törvényhozás utolsó szakaszát az 1092-es szabolcsi zsinati döntések

képezik (ez az ún. I. törvénykönyv, amelynek utolsó két paragrafusát egyébként máshonnan illesztették ide). Mindez azt jelzi, hogy László idejében igen intenzív törvényalkotás volt. Ez azonban nem egységesen átgondolt jogi koncepció alapján folyt, hanem mindig az egyes konkrét társadalmi problémák és bajok különböző formában és módon történő jogi orvoslását jelentette. A dekrétumok egyszerű átolvasása megmutatja azonban azt is, hogy amíg a szabolcsi zsinat határozatai zömmel egyházi vonatkozású ügyeket tárgyalnak, addig a III. és a II. törvénykönyv cikkelyeinek többsége, mintegy 60%-a a tulajdon elleni vétségekkel foglalkozik.

A III. és a II. törvénykönyv határozatainak egyértelműen legfőbb céljuk és rendeltetésük a magántulajdon védelme. E döntések elsősorban a tolvajlás, a kóborlás és a bíraskodás szerteágazó – de egymással nagyon szoros kapcsolatban álló – kérdéseire vonatkoznak. E két dekrétum cikkelyeinek központi témája a tolvajlás, a lopás, a rablás, amelyek ellen a büntető-törvények drákói szigorral, irgalmatlan kegyetlenséggel lépnek fel. A III. törvénykönyv első cikkelye jelzi, hogy a tolvajok ellen már László uralkodása elején általános jellegű, országos nyomozást indítottak el: „a király követe faluról falura menjen, s kérdezősködjék a falubeliektől, hogy ahol tolvajt tudnak, mutassák meg. Azt is tegye közhírré, hogy egész Magyarország főemberei megesküdtek, hogy a tolvajt nem kímélik, sem el nem rejtik, s ők is (ti. a falusiak) hasonlóan cselekedjenek.” A királyi követ útját megcsonkított, szolgaságba taszított emberek és akasztófák sokasága kísérte. A II. törvénykönyv első cikkelye úgy fogalmaz, hogy „Magyarország összes előkelői... esküvel elhatároztuk, hogy ha a főembereknek (principes) bármilyen rokonát lopás bűnében találják egy tyúk értékén túl, semmiképpen se rejttesse el vagy védhesse meg őt közülük senki. Azt is akarjuk, hogy magát a tolvajt... akasszák fel, és egész vagyona vesszen el.” Az összehasonlítás kedvéért utalunk arra, hogy Szent István idejében mind a szabadot, mind a szolgát csak a harmadik tolvajlása után büntették élete vesztésével. Így tehát sem a Szent István, sem a saját törvényei vonatkozásában nem

felel meg a valóságnak a krónika – s a legenda hasonló – állítása, miszerint László „minden ítéletében enyhítette a törvények szigorúságát”.

A tolvajlás megfékezését és visszaszorítását nemcsak a kegyetlen törvényekkel, az asylum (az ún. templomi menedék)-jog korlátozásával, hanem azzal is igyekeztek elérni, hogy határozott rendszabályokat foganatosítottak a lopott holmi forgalomba hozásának megakadályozása érdekében. A belföldi kereskedelem vonatkozásában általános érvénnyel kimondták: „senki se vásároljon vagy adjon el valamit vásáron kívül”. Ha utóbb kiderült, hogy bárki is vásáron kívül lopott dolgot adott el, akkor ezért az eladó, a vevő és a tanúk egyaránt életükkel fizettek. A vásártartás szabályozására irányuló intézkedések a királyi kincstár gazdasági érdekeit is szolgálták, mert előírták, hogy az eladásnál a királyi vámosnak is jelen kellett lennie, aki minden esetben behajtotta a megfelelő vámösszeget. Hasonló rendelkezéseket léptettek életbe külkereskedelmi téren is. A törvények alapján arra lehet következtetni, hogy e korban a hátasló és az igavonó ökör a legfontosabb kiviteli cikkek közé tartozott. Minthogy pedig a tolvajlások, rablások egyik leggyakoribb tárgyát a ló és az ökör képezte, az uralkodó ezek kivitelét királyi engedélyhez kötötte. Ezzel egyrészt az elrabolt lovak és ökrök külföldre kerülését kívánta meggátolni, másrészt pedig a jószágexport után járó (harmincad) vám beszedését akarta a maga számára biztosítani. A királyi rendelkezések megszegőit kemény büntetésekkel sújtották: aki a határvidéken adott el lopott lovat, azt kivégezték, ugyancsak kivégezték a határispánt (aki a megfelelő határrészt katonáival őrizte), ha megengedte, hogy királyi hozzájárulás nélkül szállítsanak lovat külföldre, a közreműködő határőröket pedig eladták rabszolgának.

A vérrel írott törvények könyörtelenségének alapvető oka az volt, hogy ebben a korban a tolvajlás, a más javainak eltulajdonítása általánosan elterjedt jelenségnek számított országszerte. A szolgát és a szegény szabadot elsősorban a nélkülözés, a nyomor kényszerítette tolvajlásra. Hasonló tételezhető fel az uralkodó osztály egyes tagjairól is. Még ha a kérdést minden

szempontból nem is tekinthetjük megoldottnak, tolvajok az egykori törzsi arisztokrácia teljesen elszegényedett elemei közül kerülhettek ki. Ezek a „deklasszált” urak a törzsiségben gyökerező előjogaik alapján az uralkodó osztályba tartoztak, de abból vagyontalan helyzetük miatt – ami a lopás fő indítéka volt náluk – a törvények erejével kellett kitaszítani őket. Vitathatatlan, hogy az előkelő urak körében megfigyelhető tolvajlásban szerepet játszott a felbomló köztulajdon és a kialakuló magántulajdon közti határvonal bizonytalansága is.

László törvényei arról tanúskodnak, hogy a 11. század közepétől országos méreteket öltött a belső migráció: a vándormozgalom, közönséges nevén a kóborlás. A törvények szavaiból az is világos, hogy a kóbor elemek, a menekülők zömét rabszolgák és elszegényedett szabadok (főleg pásztorok) alkották. Előbbiek a súlyos kötöttségektől, az embertelen körülményektől akartak szabadulni, utóbbiak pedig éppen az alávetést, a feudális függésbe kerülést szerették volna elkerülni. Természetesen vándorlásuk során a kóbor szolgák és szabadok életüket jórészt tolvajlásból, rablásból tartották fenn. Ezért intézkedik úgy a törvény, hogy „a szökött rabszolgát, ha valahol lopáson érik, vakítsák meg”. Ugyanekkor keményen – még pedig tolvajként – megbüntették azt, aki birtokára „tolvaj vagy rabló hírében” álló egyént befogadott és magánál tartott. A kóbor menekülők (ahogy akkor nevezték őket: üzbégek) részint az ország, a Kárpát-medence gyéren lakott vagy éppen-séggel teljesen néptelen peremvidékeire, részint olyan nagyúri birtokokra mentek, illetve szöktek, ahol a korábbi helyzetükhöz képest jobb, elviselhetőbb életkörülmények közé kerültek.

A nagyfokú munkaerőhiány miatt a földbirtokosok, elsősorban az egyházi és világi előkelők, de a kisebb tulajdonosok is – a törvény püspökökről, apátokról, ispánokról és kisebb személyekről tesz említést – szívesen fogadták és alkalmazták gazdaságaikban ezeket a vándor elemeket. A többi birtokos és a király (aki egyébként a szabadoktól nyolcdénáros adót követelt) ebbe nem nyugodtak bele, hiszen egyrészt súlyos személyi-anyagi veszteség érte őket, másrészt a vándormozgalom további

fokozódása már az átalakulóban levő társadalmi viszonyokban anarchikus állapotokat idézett volna elő. Az egész országban először is kihirdették, hogy mindenki, aki más tulajdonába vagy szolgálatába tartozó várkatonákat, ineket (szegényeket), üzbegeket, rabszolgákat tart birtokán, meghatározott időre a király megbízottjának köteles volt azokat átadni. Az akció ellenőrzésére és központi irányítására külön tisztséget hoztak létre, ez volt „a szökött dolgok összegyűjtője”, akit a nép nyelven „joccedeth”-nek, jók (javak) szedőjének neveztek. A jókszedő a vármegye központjába vitette és kísértette az összegyűjtött kóbor, szökevény elemeket és jószágokat, ahol bizonyos ideig egykori uraik és tulajdonosaik kiválthatták őket. A kiváltási összeg kétharmada a királyé, egyharmada az ispáné lett. Ha kiváltásuk elmaradt, akkor az összeszedett javak (szolgák, juhok, ökrök) hasonló arányban kerültek szétosztásra a király és az illetékes ispán között, de az egészből tizedet kapott a megyéspüspök, ezáltal őt is érdekeltté tették a rendelkezések végrehajtásában. A törvény büntetőszankciókat helyezett kilátásba azokkal szemben, akik ki akarnák játszani azt. A további kóborlás megakadályozása érdekében általános érvényű rendelkezést bocsátottak ki, amely így szólt: „megtiltjuk azt is, hogy valaki másnak a rabszolgáját vagy szolgáló emberét befogadja”.

E törvények a kialakulóban levő – alapjaiban feudális jellegű – tulajdonviszonyokat védelmezték az egész uralkodó osztály javára: gátat akartak vetni annak, hogy a belső migráció lazítsa és visszafogja a feudális fejlődést. Éppen az osztályviszonyok kiteljesedése, általánossá tétele volt a törvényhozás célja, az, hogy különböző formában lehetőleg minél több szabadot kényszerítsen függésbe, s ezáltal a feudális úr számára végzendő meghatározott szolgáltatásokra. A szabadok alávetésének egyik leggyakoribb formája – legalábbis a korabeli törvények szerint – a szolgaságba süllyesztés volt. Meglepően sok cikkely tanúskodik erről. S ezek a rendelkezések meggyőzően bizonyítják azt, hogy az uralkodó osztály – a törvényhozás szigorával is – tudatosan törekedett arra, hogy a szegény szabadok társadalmi-jogi állapota megfeleljen tényleges vagyoni-gazdasági helyzetük-

nek. László törvényeinek tanúsága szerint a 11. század végére a szabad (liber) társadalmi csoport tömegei az egyházi és a világi előkelők, birtokosok alávetett népévé váltak. Az ún. I. törvénykönyv az apátok szabadjairól, valamint a püspökhöz vagy ispánhoz szegődött szabadokról ír. Ugyanakkor a vonatkozó cikkely intézkedik arról, hogy ezek a – függésbe került – szabadok továbbra is megtarthatják szabadságukat. Ez azt jelenti, hogy a lassan formálódó elnyomott osztály bizonyos, a szolgákénál előnyösebb jogi helyzetben levő elemei lettek. S mivel eredendően e szabadok a királynak adót fizettek, Lászlónak érdeke fűződött ahhoz, hogy a királyi hatalom ezt az adót megkísérelje a maga számára a liberek szabadságának védelmével biztosítani.

László dekrétumainak egyik fő célkitűzése az volt, hogy eredményesen, megalkuvás nélkül dolgozó igazságszolgáltatási és bűnüldöző szervezet jöjjön létre az egész királyságban. Ezek a törvények tehát a feudális államapparátus erőszakszervezetének kiépülését és lehetőség szerinti zavartalan tevékenységét szolgálták. Számos törvénycikk foglalkozik a királyi bírák (billogosok) működésével. A bírák legfőbb feladata a tolvajlás kíméletlen üldözése és büntetése volt. A II. törvénykönyvből kiderül, hogy a bíró többet veszített akkor, ha a bűnös tolvajt nem akasztotta fel (ugyanis eladták őt rabszolgának), mint abban az esetben, ha ártatlan embert végeztetett ki, ekkor csupán vérdíjat kellett fizetnie. A kor felfogására nagyon jellemző, hogy – a mai gyakorlattól eltérően – nem a vádlónak kellett állítását igazolnia, hanem a gyanúsítottnak a maga ártatlanságát bizonyítania. Erre elsősorban az ún. istenítéletek (nálunk főleg a tüzesvas- és a forróvízpróbák) szolgáltak. A vádlottat ártatlannak nyilvánították, ha a megfogott tüzes vas vagy forró víz által okozott égési seb néhány nap alatt begyógyult. Az istenítéleteket egyházi személyek jelenlétében folytatták le, akik ezért kettő, illetve egy penza jutalmat kaptak. A büntetőapparátus működését azzal is elő kívánták segíteni, hogy egyrészt a feljelentőket jutalmazták – például átadták neki a tolvaj lovát, illetve vagyonának negyed részét –, másrészt viszont szigorúan megbüntették azokat, akik a

bírák és embereik munkáját akadályozták. Biztosítottak lehetőséget a fellebbezésre is, mégpedig a főemberek a királyi udvarba mehettek panaszukkal. Meghatározták a nádorispán bíraskodási hatáskörét is, amely ekkor elsősorban a királyi udvarra terjedt ki. Megfigyelhető, hogy a büntetések számos esetében az állatpénzt (tinót) teljesen kiszorította az ezüstpénz (a királyi dénár), ami tagadhatatlan bizonyítéka a pénzforgalom növekedésének is. A leggyakoribb büntetések a meghatározott pénzkiszabás mellett a részleges vagy teljes vagyonek Kobzás, az akasztás, a testcsontkítás (főként vakítás és orrlevágás), a szolgaságra vetés és az egyházi penitencia (például böjtölés) voltak.

László ún. I. törvénykönyvét 1092. május 20-án a szabolcsi várban tartott zsinaton fogadták el, amelyen a király elnökölt, s a püspökök és apátok mellett világi előkelők (optimates), valamint közrendűek (populus) is megjelentek. A dekrétum nemcsak a hitélet sarkalatos kérdéseiben, hanem az egyházi vagyoni vonatkozó fontos ügyekben is határozott. Az első négy cikkely a papi házasság problematikájával foglalkozott. A reformpápaság teljes cölibátust hirdető felfogásától eltérően László és a magyar egyház törvényesnek ismerte el a papok első házasságát. Nem engedélyezte azonban a zsinat a klerikusok másodszori nősülését, sem azt, hogy elvált vagy özvegyasszonyt vegyenek feleségül. Minthogy emiatt az egyházi férfiak közül többen rabszolgaleánnyal vigasztalódtak, a zsinat kimondotta: „ha pedig valamely pap rabszolganőjét vette maga mellé feleség helyett, adja el; és ha nem akarná, erőszakkal adják el, és árát vigyék a püspöknek”. Hasonlóan eltért a zsinat döntése a gregoriánus pápák azon törekvésétől, amellyel utóbbiak – saját pozícióik erősítése céljából – az apátokat a püspökök helyett közvetlenül Róma fennhatósága alá kívánták helyezni. A szabolcsi zsinat – a király és az általa kinevezett püspökök tekintélyének növelése érdekében – elhatározta: „az apátok... maradjanak meg alázatosan az ő püspökeik kormányzása alatt”; s azt is előírta e rendelkezés, hogy a megyéspüspökök évente többször látogassák meg a monastorokat, s ellenőrizzék a

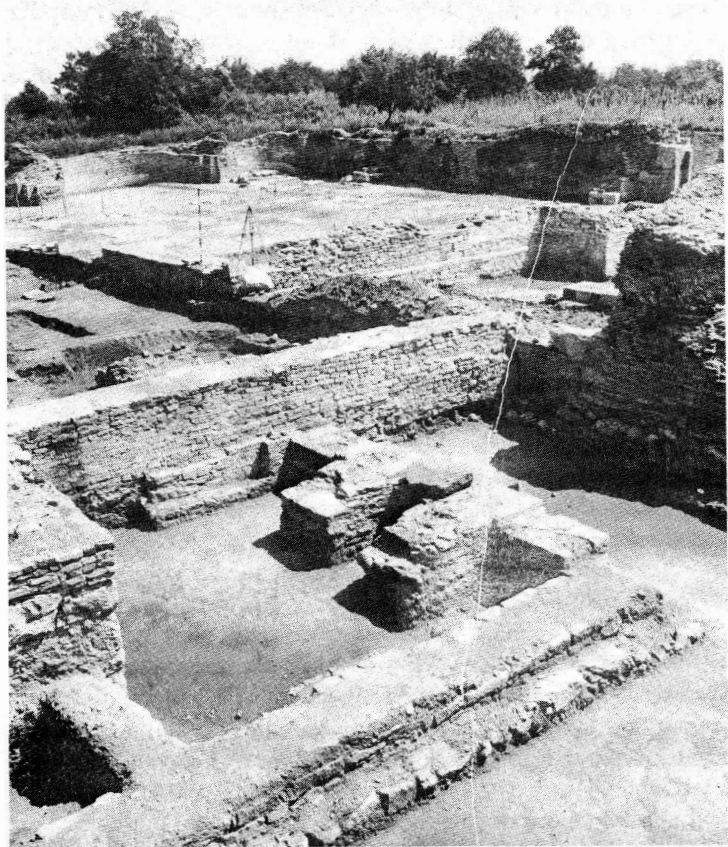
szerzetesek életmódját. Ugyancsak ellenkezett a gregoriánizmus szellemével László azon korábbi törvénye, amely a püspökök felett (így az érsekek felett is) az ítélkezés jogát magának a királynak tartotta fenn.

A zsinat több döntése foglalkozott a vasárnapi és ünnepnapi templomlátogatással. A templomba járást ekkor oly módon tették kötelezővé, hogy elrendelték: „ha valaki vasárnapokon vagy nagyobb ünnepeken nem megy az ő kerületének egyházába, verésekkel javítsák meg”, végül is a zsinat kompromisszumként kénytelen volt kimondani azt, hogy ha a falusiak a nagy távolság következtében nem tudnak kerületük egyházába elmenni, akkor legalább egy képviselőjük keresse fel azt. A zsinati határozatok büntetésekkel sújtották azokat, akik vasárnap mise helyett vadásztak, vásárt tartottak vagy vásárba mentek. Intézkedtek a tönkrement és elpusztult templomok helyreállításáról. A belviszályok és a pogánylázadások során felégetett templomokat – melyeknek zöme fából készült – az illető kerület lakosainak kellett felépíteniök, míg „a régiség miatt elpusztult egyházakat a püspök” volt köteles újjáépíteni. Utóbbi rendelkezés nyilván arra készítette a megyéspüspököket, hogy a továbbiakban rendszeresen karbantartsák az egyházak épületeit. Meghatározták azokat az egyházi ünnepeket, köztük Szent István, Szent Imre és Szent Gellért ünnepét, amelyeket büntetése terhe mellett mindenkinek meg kellett tartania. Törvényt fogadtak el az országban élő idegen vallásúakkal kapcsolatban. A mohamedán izmaelitákkal (böszörményekkel) szemben, akik zömmel kereskedők és pénzemberek voltak, az asszimiláció, a beolvasztás politikáját folytatták: lehetőség szerint a keresztény hit felvételére ösztönözték őket. A zsidókat ugyanakkor elkülöníteni igyekeztek azáltal, hogy megtiltották nekik keresztény nő feleségül vételét. Azt sem engedélyezték számukra, hogy keresztény rabszolgákat tartsanak, ez anyagi szempontból különösen érzékenyen érintette a rabszolgakereskedelemmel is foglalkozó zsidókat. A házasságtörés dolgában rendre a nőket hibáztatták és marasztalták el (a „más férfivel fajtalankodó feleségét” a férjnek jogában állott megölnie); a prostituáltak feletti ítélkezést

pedig a püspökre bízták. A pogányság már nem okozott komoly gondot; egyetlen cikkelyben hoztak döntést felőle: „akik pogány szokás szerint kutak mellett áldoznak vagy fákhoz, forrásokhoz és kövekhez ajándékokat visznek, bűnükért egy ökörrel fizessenek”. Bizonyára akadtak néhányan olyanok is, akik még mindig pogány módra temették el hozzátartozóikat; ezért a zsinat úgy rendelkezett, hogy aki „halottait nem az egyház mellett temeti el, tizenkét napig kenyéren és vízen vezekeljen”.

Minthogy annak idején Szent István csak általánosságban fogalmazta meg az egyházi tized fizetésének kötelezettségét, emiatt nyilvánvalóan a fizetők és a behajtók között állandóan napirenden voltak a civódások. Ennek kívántak véget vetni azzal, hogy több törvénycikkely segítségével pontosan meghatározták a karácsonyig esedékes dézsma megfizetésének és beszédésének módozatait. Az egyház anyagi helyzetét behatóan érintették azok a rendelkezések is, amelyek az egyházaknak fogadott és tett adományokról intézkedtek. Az egyik cikkely előírta, hogy a megígért adományt teljesíteni kell, a másik – s ez még fontosabb volt – arról szólt, hogy az egyházaknak tett adományokat visszavonni nem lehet. A különböző egyházak megadományozásában maga a király járt az élen. Erről az évszázaddal később keletkezett legenda a következőképpen emlékezik meg: „Mindahány királyi egyházat s kolostort – akár ő, akár más alapította – adományokkal gazdagította, ezért méltán mesél adományairól a magyarok egész egyháza . . . Nagy és adakozó volt ugyanis. . .”

Az idők folyamán számos egyház és kolostor létesítését és megadományozását tulajdonították Lászlónak. Közülük kétségtelen bizonyossággal nevéhez fűződik Szent István – a felemelkedés után eltűnt, később rejtélyesen előkerült – jobb keze tiszteletére a Berettyó vidékén létrehozott szentjobbfi bencés apátság alapítása 1083 után és a somogyvári bencés kolostor létesítése 1091-ben. A somogyvári Szent Egyed-apátság anyagyháza a franciaországi Saint Gilles-egyház pápai tulajdonban volt, és Somogyvár felavatásán utóbbi apátja, Odilo mellett részt vett Teuzo pápai legátus is. Ennek ellenére a magyar Szent

8. A somogyvári bazilika

Egyed-kolostor királyi magánegyházként a veszprémi püspöki joghatóság alatt maradt, s nem került át a pápa tulajdonába. Somogyvár sajátossága volt viszont az, hogy hosszú időn keresztül csak francia bencés szerzetesek lehettek lakói. A király mind Szentjobbot, mind Somogyvárt tekintélyes javadalmakkal látta el. A kutatás tehát teljes joggal hangsúlyozza azt, hogy óriási adományai révén László volt a magyar egyházi nagybirtok megteremtője. Egyébként a királyi család más tagjai is bőséges adományokkal gondoskodtak az egyházakról. Így korabeli oklevél tanúsítja azt, hogy 1090 táján Salamon testvére, Dávid herceg szép adományokat juttatott az atyja által létesített tihanyi Szent Ányos-apátságának.

Nagy érdemeket szerzett László a magyar egyházszervezet továbbépítésében és fejlesztésében is. Az ő műve a káptalani szervezet széles körű elterjesztése: a püspöki székhelyeken székeskáptalanokat, máshol pedig társaskáptalanokat állított fel. A káptalanokban a prépostok vezetésével a világi papok (kanonokok) szerzetesi életmódot folytattak. Ezekben az egyházi testületekben a prépostok mellett a jelentősebb tisztségviselők a dékán, az éneklő-, az olvasó- és az örkanonokok voltak. A vidéki világi papok – püspök alá rendelt – elöljárói ekkor az esperesek (főesperesek) voltak, akik egy évszázad múltán beköltöznek majd a püspöki székhelyekre, s maguk is a székeskáptalanok tagjai lesznek. A szabolcsi határozatok is említik őket. A káptalanok a későbbiek során egyre fontosabb feladatokat láttak el a papképzésben, az oklevélkiadásban és az istenítéletek révén az igazságszolgáltatásban. László legjelentősebb egyházszervezői tevékenysége három püspökséghez fűződik. Az 1080-as években a király Biharvárból Váradra helyezte át a bihari püspökség székhelyét. Az 1080-as évtized második felében történt meg – talán pápai hozzájárulással – a kalocsai latin rítusú érsekség és az 1071-ben elfoglalt Szerémvárból – az 1080-as évek első felében – Bácsra áttelepített görög rítusú püspökség egyesítése. Ennek a lépésnek feltehetően az volt a célja, hogy az ország déli részén nagy számban élő görög vallású lakosság és ortodox papság – a szkizma után – a római egyház

9. A váradi székesegyház építése

ellenőrzése és befolyása alá kerüljön. Az első bács-kalocsai érsek neve Fábián volt. 1089–1090 tájára (más datálás szerint 1094-re) tehető a zágrábi püspökség létrehozása. László itt teljes szabadsággal gyakorolta királyi felségjogait, és a Szent István tiszteletére felszentelt püspökség alapításához és megszervezéséhez semmiféle pápai segítséget nem vett igénybe, holott 1075-ben a *Dictatus papae* kimondta: „egyedül [a pápának] szabad... új püspökségeket alapítani”. Még Duch – a cseh származású, szláv nyelvet beszélő – új püspök felszentelését is a királyi udvar káplánjai végezték. A zágrábi egyház feladata egyrészt a pogányok megtérítése, másrészt a szláv lakosság körében terjedő bogumil eretnekség visszaszorítása volt. Természetesen a zágrábi püspökséget is bőkezűen ellátta javadalmakkal László. Mindez azt jelzi, hogy a király, aki az investitúraharc első időszakában külpolitikájában a gregoriánus pápaság érdekeit is figyelembe vette, belpolitikáját (így az egyházi ügyeket is) a pápai befolyástól mentesen, teljesen önállóan intézte.

„Szlavóniát már csaknem egészen megszereztem”

Az az ellentmondás, amely I. László kül- és belpolitikáját a reformpápasághoz való viszony kérdésében jellemezte, 1091-ben sajátos módon oldódott meg. A magyar államot több évtizeden át külső nehézségek és belső problémák sokasága kötötte le. S csak e „válságperiódus” sikeres leküzdése után jutott a királyság a 11. század végére abba a helyzetbe, hogy idegen területekkel kapcsolatban hódítóként lépjen fel. A kezdeményezés László nevéhez fűződik, aki 1091 tavaszán kezdett hozzá az adriai Tengeremlék (Horvátország és Dalmácia) katonai elfoglalásához. Ez a térség évszázadok óta különböző hatalmi érdekek ütközőpontja volt, mivel a horvát és dalmát területek birtoklására vagy a felettük való politikai hegemonia és befolyás megszerzésére számos állam, illetve hatalom tartott igényt.

Horvátország a 9. század végén Bizánc hűbéres állama lett. Ez a vazallusi viszony azonban a 11. század közepére – a görög császárság gyengülésével párhuzamosan – névleges függéssé változott. Ezt követően pedig a horvát uralkodó, IV. Krešimir, (1058–1074) a bizánci császár beleegyezésével hatalmát kiterjesztette a bizánci birodalomhoz tartozó Dalmáciára, s ekkor felvette a Horvátország és Dalmácia királya címet. A bizánci–horvát kapcsolatokban Krešimir egyik utóda, Zvonimir – a korábbi horvát bán – alatt (1076–1088) döntő fordulat következett be. Zvonimir – akinek felesége, Ilona I. Béla király leánya volt –, hogy uralmát a magyar szövetség mellett pápai támogatással is megerősítse, 1076 októberében Spalato (Split) városában Gebizo pápai legátustól megkapta az uralkodói jelvényeket (koronát, jogart, kardot és zászlót). Ugyanakkor évi adó fizetése ellenében VII. Gergely követének kezéből pápai hűbérként vette át királyságát: Horvátországot és Dalmáciát. A pápai hűbér vállalása a horvát uralkodó részéről teljes szakítást jelentett Konstantinápolyal, egyúttal Bizánc dalmáciai uralmának is véget akart vetni. Zvonimir azonban e lépése révén nemcsak a baszileusszal, hanem a velencei dózsával is szembe-került.

Velence, miként Dalmácia is – a Nagy Károly és a bizánci császár között megkötött 812. évi aacheni szerződés óta – Bizánchoz tartozott. Az akkori bizánci uralkodó, I. Mikhaél Rangabé – mint a római császári méltóság egyedüli birtokosa – e szerződésben elismerte Nagy Károly császári címét (augustus imperator), viszonzásként pedig a frank uralkodó Bizánc javára lemondott Velencéről és Dalmáciáról. A velencei köztársaság külpolitikájának homlokterébe a 9. századtól kezdve fokozatosan a keleti expanzió került, amelynek előjátékát az isztriai félsziget elfoglalása jelentette az Adrián. Ezután következett Dalmácia, amelynek városai közül néhányan kalóztevékenységükkel akadályozták a nyugodt adriai hajózást, többen pedig fejlett kereskedelmük révén komoly gazdasági riválisai is lettek a velencei kalmároknak. Éppen ezért Velence egyik legfontosabb feladatának tartotta a dalmát városok és szigetek politikai és

gazdasági alávetését. A velencei köztársaság Pietro Orseolo idejében már 1000-ben flottájával hódoltatta a dalmát területet, s a dózse ekkor felvette a Dalmácia hercege címet. Hasonló eseményekre a 11. század hetvenes éveiben került sor, amikor a dél-itáliai normannok dalmáciai terjeszkedési kísérletének a dózse erőteljes közbelépése vetett véget. Zvonimir király uralmának megszilárdulása azonban a velencéseket is kisöpörtc Dalmáciából.

Zvonimir után Horvátországot véres csoportharcok és belvilongások dúlták fel, az anarchia Zvonimir utódának, a horvát uralkodó dinasztia – a Trpimirovićok – utolsó sarjának: II. Istvánnak 1090-ben bekövetkezett halála nyomán csak még magasabbra hágott. A korszak egyik legfontosabb forrása, Tamás, a 13. századi spalatói főesperes így ír az eseményekről: „az ország előkelői meghasonlottak, különféle trónkövetelők támadtak, és számtalan rablás, fosztogatás, gyilkosság és gaztett harapódzott el; egymás üldözése, megtámadása és lemészárlása mindennapos lett”. Ekkor lépett közbe László, aki tervbe vette a Tengeremellék meghódítását. Célja kivitelezéséhez nemcsak a Horvátországban dúló anarchikus állapotok, hanem a nemzetközi viszonyok is kedveztek.

1088-ban a normann fegyverek árnyékában a gregoriánus bíborosok választása nyomán II. Orbán került a pápai trónra (1088–1099), aki VII. Gergelynek bizalmas munkatársa volt, s politikáját példaképének eszméi teljes mértékben áthatották. Tudatosan vallotta magát VII. Gergely utódának: „Mindenben követni akarom nyomait: visszautasítom azt, amit ő visszautasított; elítélem azt, amit ő elítélt; szeretem azt, amit ő szeretett, megerősítem és helyeslem azt, amit ő igaznak ítélt.” Nagy ambícióval folytatta a küzdelmet IV. Henrik ellen, és 1089-ben sikerült is erős pápai–toszkán–bajor szövetséget létrehoznia a német császár ellen, s közben élvezte a normannok támogatását is. A pápapárti koalíció leverése céljából IV. Henrik – miután 1090-ben a szászok letették a fegyvert, s úgy látszott, hogy német földön ellenfelei fölé kerekedett a császári hatalom – 1090-ben megkezdte második itáliai hadjáratát, amely súlyos kudarcok

(1091 ELŐTT)

közepette egészen 1097-ig elhúzódott. A császár ily módon képtelen volt arra, hogy a birodalom délkeleti határvidékének közvetlen szomszédságában lezajló eseményekre tekintettel legyen. Hasonlóan nehéz helyzetben volt I. Alexiosz bizánci uralkodó is, hiszen 1087 óta szakadatlan harcban állott az északról támadó besenyő törzsekkel, akik 1090 tavaszán újult erővel rohamozták meg az Al-Duna felől a császárság balkáni területeit. Bizánc a korábbiaknál is válságosabb helyzetbe került, mivel a besenyők – hogy harapófogóba vegyék a birodalom fővárosát – szövetségre léptek Tzachasz szmirnai szeldzsuk emírrrel, aki Kisázsia felől kezdett katonai akciót Bizánc ellen. A szövetségesek célja Konstantinápoly elfoglalása volt. A baszileusz ekkor egy ügyes diplomáciai húzással a besenyők ellenségei, a kunok (kumánok) vezéreikhez fordult, és segítségüket kérte. 1091. április 29-én a Marica folyó völgyében a Lebunion hegy közelében a bizánci–kun seregek kataszrofális vereséget mértek a besenyőkre, akiknek etnikai megsemmisülése ekkor vette kezdetét. Mindenesetre Bizáncnak sem állott módjában, hogy – a változatlanul fenyegető szeldzsuk támadás árnyékában – fegyverrel avatkozzék be a horvát belviszályokba, a korábbi bizánci hűbéruralom visszaállítása érdekében.

1090 végén a szemben álló horvát főúri csoportok egyike, amelyikkel Zvonimir özvegye, Ilona királyné is kapcsolatban állhatott, Lászlóhoz fordult segítségért. Az eseményekről a magyar krónika és Tamás spalatói főesperes munkája tudósít bennünket. Az utóbbi a következőket írja: „Támadt pedig abban az időben Szlavónia előkelői közül egy valaki, aki – mivel a saját törzsbelijeitől sok jogtalanságot szenvedett el, és számos sérelem érte, nem bízott abban, hogy másként képes lenne ily nagy csapásoknak ellenállni – Magyarországra utazott. Ott elment László királyhoz, beszédbe elegyedett vele, s azt tanácsolta neki, hogy induljon Horvátország királyságának elfoglalására, és vesse azt saját uralma alá. Teljes mértékben biztosította őt arról, hogy könnyűszerrel megteheti ezt, mert az ország most elhagyatott s királyi gondoskodás nélkül maradt. László király pedig engedett e tanácsoknak, s haladéktalanul hatalmas sereget

gyűjtött össze, majd elindult, és akadály nélkül elfoglalta az egész földet a Drávától [helyesebben: a Szávától] az Alpokig [ti. a Gvozđ, azaz a Kapella hegységig]. Miután átkelt az Alpokon, s kezdte megvívni az erősségeket és a várakat, számos csatát vívott meg Horvátország nemzetségeivel. Minthogy azonban ezek egymásnak nem nyújtottak segítséget – ugyanis egymás között sem volt meg az egyetértés – a király könnyű győzelmet aratott felettük.”

A királyi sereg 1091 tavaszán lépte át a Szávát, amely akkor a tulajdonképpeni magyar királyság déli határát képezte. Igaz, hogy a spalatói történétíró a Drávát szerepelteti határfolyóként, ez azonban a 13. század közepe viszonyainak felel meg, amikor is a szűkebb értelemben vett Magyarország és az Adriáig húzódó, Szlavóniának nevezett terület között a Drávát tekintették határnak. Amint ezt spalatói forrásunk bizonyítja, a Száva és a Gvozđ hegység közti vidéket – melyen szláv lakosság élt, s időnként horvát befolyás alá került – a magyar uralkodónak minden ellenállás nélkül sikerült birtokába vennie. A területi expanzió második állomását a tulajdonképpeni – trpimirovići – Horvátország elfoglalása jelentette, amely a Gvozđ hegység és a dalmát tengerpart között feküdt. Spalatói Tamás közlése alapján nem kételkedhetünk abban, hogy a horvát területek megszerzése fegyveres hódítás útján történt. A terjeszkedés során László kijutott a tengerpartra, hatalmába került Nóna [Nin] királyi székhely és Tengerfehérvár [Biograd na moru] is.

Innen – mint „a magyarok és Moesia királya” – intézett levelet Oderisiushoz, a dél-itáliai montecassinói bencés monostor apátjához, akitől azt kérte, hogy küldjön neki Szent Benedek ereklyéi közül. Mivel a normann területen levő Montecassino apátja jó viszonyban állott II. Orbán pápával, aki ekkor a normannok vendégszeretetét élvezte, hiszen Rómában III. Kelemen ellenpápa volt az úr, fel kell tételeznünk: a király a horvát kérdésben közvetítőként akarta igénybe venni Oderisius szolgálatait. Erre lehet következtetni a levél alábbi soraiból is: „Mivel pedig most már hiszem, hogy el fogsz küldeni hozzám némelyeket a tied közül, várom őket, hogy velük nézetünket

közölhessük... a legátus útján, akit a pápa küld hozzám, tudasd, mit óhajtasz és hogyan. Mivel Szlavóniát már csaknem egészen megszereztem, szomszédként közlekedhetsz velünk.” (Györffy György alapján.) A forrásban szereplő Szlavónia fogalom alatt a 11. század végén a Száva folyótól az Adria partjáig húzódó, tehát Horvátországot és Dalmáciát is magában foglaló területet értették.

A királyi levélből kiderül, hogy László közvetlenül is felvette a kapcsolatot a pápával, akihez elküldte Sorinus nevű lovagját. A követ feladata az volt, hogy tájékoztassa II. Orbánt az 1076 óta pápai hűbérnek minősülő Horvátországban a magyar foglalás következtében beállott hatalmi változásról. A levél szövegének megfogalmazása kétségtelenül arra vall: a király nemcsak Magyarország, hanem Moesia és Szlavónia urának is tekintette magát. Annál bizonytalanabb azonban a Moesia megnevezés jelentése. Lehetséges, hogy annak a véleménynek van igaza, mely szerint László levelében Moesia tulajdonképpen a Szávától délre eső Boszniára vagy annak egy részére utal, amelyet 1091-ben a horvát foglalással egy időben vett birtokába a király. László azonban uralkodói címében nem szerepeltette többé a Moesia királya titulust, ami azzal a ténnyel állhatott összefüggésben, hogy Boszniát nem tudta megtartani, a terület csakhamar Bodin zétai uralkodó (1081–1101) kezére került, aki emellett kiterjesztette fennhatóságát Raškára (Szerbiára) is. Sőt egy időre Bodin királynak sikerült országát teljesen függetlenítenie a bizánci császárságtól.

Az 1091-es magyar expanzió utolsó állomása Dalmácia hódoltatása lett volna László tervei szerint. Erre azonban már nem kerülhetett sor, mert 1091 nyarán borzalmas kun betörésről érkezett hír a Tengeremelléken tartózkodó királyhoz. Az országra zúduló nomád törzsek a Kárpátoktól a Duna–Tisza közéig hatolva szinte a fél királyságot feldúlták. Szörnyű pusztításaikról a magyar krónika a következő képet festi: „Ezután egy Kapolcs nevű kun, Krul fia, nagy sereggel tört be Magyarországba, hogy meghódítsa. Végigzsákmányolta Erdélyországot, és magával vitte zsákmányát. Erdély földjét végigdúlván, átkelt és Biharba

ment, egy ideig az Omsóér vizénél tartózkodott, azután Tokajnál átkelt a Tiszán, seregét három csapatra osztotta, két csapatot pusztítani a síkságra küldött, egyet pedig a Tisza vidékének meghódítására rendelt. Harcolva és zsákmányolva érkeztek arra a helyre, amelyet Becsejnek hívnak; sok volt a prédájuk, haza akartak térni, és mondogatták: Harcolva jöttünk, most térjünk vissza vadászva. Annyi zsákmányt szereztek ugyanis Magyarországról, amennyi soha egyetlen nemzetnek sem volt. Még a nemesek feleségeit és fiait is rabul magukkal hurcolták. László király Szlavóniában volt seregével.”

Elterjedt felfogás szerint a kunok I. Alexiosz bizánci császár szövetségeseiként a baszileusz biztatására támadtak Magyarországra. A bizánci uralkodó célja pedig az lett volna, hogy a kunok inváziója a további magyar terjeszkedés leállítására készítse Lászlót. Teljességgel ugyan ez a lehetőség nem zárható ki, de a korabeli kútfők közül egyetlenegy sem tesz említést magyarelles bizánci-kun szövetségről. Úgy véljük: a magyar krónika világosan megmondja, hogy a zsákmányolás mellett mi volt a kun támadás igazi mozgatórugója. A Képes Krónika szerint Kapolcs serege azért zúdult az országra, hogy meghódítsa azt. Nem kétséges: a kunok Erdély és Kelet-Magyarország elfoglalását tervezték, amelyet a nomád hadviselés törvényei szerint először pusztító betörések előztek volna meg. Az ilyen betörések más esetekben is arra szolgáltak, hogy egyrészt felmérjék az illető ország gazdagságát és ellenállóképességét, másrészt pedig fokozatosan felőröljék az ellenfél hadipotenciálját. A magyar krónika egyik passzusa alapján nem vitatható az, hogy az 1091-es kun invázióknak külpolitikai háttere is volt, ez azonban nem Bizánccal állott összefüggésben. A krónika 138. fejezetében ugyanis az olvasható, hogy László orosz földre tört be, mert „a kunok az ő tanácsukra támadták meg Magyarországot”. Az orosz forrásokból közismert, hogy a kunok (polovecek) ebben az időben Vaszilkó tyerebovli fejedelem szövetségesei voltak, s ilyen minőségükben segítették 1092-ben az orosz fejedelmet a lengyelek ellen.

Kétségtelen: Bizánc valóban tartott a magyarok adriai

terjeszkedésétől, s ha nem is nézte jó szemmel a befolyási, hatalmi érdekszférájába tartozó Horvátország elfoglalását, a császárság elsősorban a tőle formálisan függésben levő, jogilag a birodalom részének tekintett Dalmáciát féltette a magyaroktól. Emiatt a további magyar előrenyomulás megakadályozására, illetve a dalmáciai bizánci uralom helyreállítására 1091-ben I. Alexiosz császár melfi Gottfried normann gróf és bizánci szebasztosz vezetésével dél-itáliai normann zsoldosokat küldött a dalmát városokba. Gottfried mint Dalmácia bizánci helytartója Zára (Zadar) városában székel, és csapataival 1093-ig maradt dalmát földön, ahol a normannok jelenlétükkel biztosították a közvetlen bizánci uralmat a városok és a szigetek felett. Kivonulásuk után a dalmát területeken változatlanul érvényesült a bizánci császár hatalma, amit az is jelez, hogy 1091 és 1095 között zárai oklevelekben Alexiosz császár uralkodása szerint kelteztek.

1091-ben tehát Dalmácia a korábbi horvát fennhatóság alól visszakerült Bizánchoz, Horvátország viszont a magyar korona alá jutott. László megbízásából unokaöccse, Álmos herceg lett a horvát király. Maga László pedig a kunok betörésének hírére seregével hazatért, és azonnal üldözőbe vette a visszavonuló kun rablókat, akiket a Temes és a Pogáncs folyók találkozásánál ért utol. A király hadai megsemmisítő vereséget mértek Kapolcs csapataira; a foglyul ejtett kunokat László az ország belsejében lakatlan vidékeken telepítette le. Rövid idő múlva azonban ismét kun veszedelem fenyegette az országot, mert Kapolcs vereségének megbosszulására Ákos vezetésével 1091 őszen újabb kun sereg tört be. László tüstént ellenük indult, és Orsova környékén a Dunához közel vívott ütközetben fölényes győzelmet aratott felettük. Ettől kezdve – nem kis mértékben éppen László diadalmas harcainak eredményeként – egészen az 1241. évi mongol támadásig kelet felől nomád törzsek pusztító inváziója nem veszélyeztette az ország nyugalvét, nem zavarta meg a békés termelőmunkát.

A horvátországi hódítással jelentős fordulat következett be László külkapcsolataiban, amelynek lényege az volt, hogy a magyar király felhagyott pápapárti politikájával, és szakítván a

gregoriánus pápasággal, IV. Henrik német császárhoz közeledett. A királyi külpolitikában beállott gyökeres változást a horvát kérdésben tanúsított merev pápai magatartás idézte elő. Az 1091-es levelében László jelezte a montecassinói apátnak azt, hogy legátust vár II. Orbántól. A pápai követ 1091 őszére meg is érkezett Magyarországra, ahol – miként említettük – részt vett a somogyvári bencés apátság fényes külsőségek között végbe ment alapításán. Teuzo bíboros II. Orbán nevében ekkor kifejezésre juttatta, hogy az apostoli szék Horvátországot továbbra is saját hűbérenek tekinti, s ennek megfelelően az új horvát király, Álmos köteles vazallusi esküt tenni a pápának. László és Álmos azonban ezeknek a pápai igényeknek nem tettek eleget, II. Orbán követeléseit határozottan visszautasították, és emiatt Teuzo bíborosnak eredmény nélkül kellett Magyarországot elhagynia. László ezt követően felvette a kapcsolatot a német-római császárral. Bár személyes találkozásukat Welf bajor herceg, II. Orbán hűséges híve 1092-ben megghiúsította, de ez nem akadályozta meg azt, hogy László és Henrik között – nyilván követeik révén – politikai szövetség jöjjön létre. E közeledés és szövetség mindkét fél számára előnyös volt: Henrik elismerte a horvátországi magyar fennhatóságot, László viszont biztosította a császárt arról, hogy a továbbiakban nem támogatja német földön a pápapárti erőket. Henrik tehát kelet felől biztonságban érezhette magát akkor, amikor minden erejére szükség volt Itáliában, ahol éppen 1092-ben szenvedett ellenfeleitől súlyos vereséget.

II. Orbán táborában megdöbbenést váltott ki László politikai „pálfordulása”, s ezért a német krónikás égi bosszúnak tekintette azokat az eseményeket, amelyek a szállongó híresztelések szerint ekkoriban a magyar királyságban megtörténtek: „hallottuk, hogy ebben az időben Magyarországon sok csoda esett meg. Ugyanis egy hegy a Dunába omlott, emiatt ez a folyó kénytelen volt a medrét elhagyni, és a körülötte elterülő földeket szélteben-hosszában elárasztotta. Azután másvalahol a szárazföldön egy tó keletkezett, egy másik tóból pedig hirtelen hegy emelkedett ki. A Tisza nevű folyó három napon át véresen hömpölygött. De

hallatlan földrengés is támadt ott, úgyhogy az emberek képtelenek voltak lábukon megállni. Hatalmas mennydörgés... is megrémisztette az embereket.” Nyilvánvalóan a magyar-német szövetség egyik következménye volt az, hogy II. Orbánnal szemben László III. Kelemen ellenpápát ismerte el.

László uralkodása utolsó évei külpolitikájának új vonása volt az is, hogy az előző időszaktól eltérően a magyar király fokozott mértékben avatkozott be a szomszédos országok belső viszállyaiba. 1092-ben László bosszuló hadjáratot vezetett Vaszilkó tyerebovli fejedelem ellen a kun betörés miatt. Egyébként pedig a forrásokból ismert, hogy a magyar király és a turovi orosz részfejedelem, Szvjatopolk között szövetség állott fenn, hiszen Szvjatopolk Jaroszláv nevű fia László egyik leányát vette feleségül. Nem lehet véletlen, hogy Jaroszláv éppen 1091 őszen tartózkodott László udvarában a somogyvári alapítás alkalmával. Bizonyosan szerepe volt a Vaszilkó elleni támadás kidolgozásában és kivitelezésében, melynek eredményeként a magyar király és Vaszilkó között békés megegyezés jött létre. A következő évben László fegyveresen avatkozott be Wladisław Herman lengyel fejedelem és mostohafia, Zbigniew viszállyába. Az 1093 során lezajlott hadjáratban a magyar uralkodó Zbigniew oldalán állt, s ez hosszú időre árnyékot vetett a magyar-lengyel viszonyra. Ez a konfliktus adhatja magyarázatát annak, hogy László idősebb unokaöccse, Kálmán, akit a király váradi, más variáció szerint egri püspökké akart megtenni – szembefordulván László új, császárpárti külpolitikai kurzusával –, miért éppen Lengyelországba távozott 1094-ben.

II. Orbán nehezen tudott beletörődni abba, hogy a reformpápaság egykori pártfogója elfordult tőle. Megbízásából – talán 1093 húsvétján – a magyar királyt bodrogi udvarában felkereste IV. Vilmos toulouse-i gróf, a pápa híve. Azzal a megbízással jött Magyarországra, hogy közvetítsen a pápa és a király között, s kísérelje meg Lászlót újra a gregoriánus pápaság oldalára állítani. A tárgyalások középpontjában minden bizonnyal a pápaság és a császárság küzdelme állott. Ezt jelzi a magyar krónika következő passzusa: „a német hercegek és fejedelmek,

mind a bárók és főrangúak, egy szívvel, egy lélekkel arra kérték, hogy fogadja el a [német] császárságot”. A krónika idézett helye – természetesen meglehetősen eltorzított formában – arra utal, hogy a pápa hívei szerették volna Lászlót ismét a pápapárti német erők támaszaként saját táborukban látni. László azonban kitartott a IV. Henrikkel kötött szövetség mellett, s még arra sem tudták őt Vilmos gróf és kíséretének emberei rábeszélni, hogy szentföldi zarándoklatuk élére álljon. A magyar király ennél fontosabbnak tartotta azt, hogy rokonai érdekében beavatkozzék a cseh belügyekbe. László korábban is különös érdeklődést mutatott a cseh–morva viszonyok alakulása iránt anélkül, hogy közvetlenül befolyást gyakorolt volna az ottani eseményekre. 1090-ben például Jaromir prágai püspököt fogadta udvarában, aki összekülönbözött II. Vratislav cseh fejedelemmel. 1091-ben pedig II. Vratislav legidősebb fia, Břetislav érkezett Lászlóhoz, miután nézeteltérése támadt atyjával. II. Vratislav 1092-ben meghalt, ezt követően egyik testvére, Konrád brnói herceg lett a cseh uralkodó. Konrád azonban még ugyanebben az évben elhalálozott, s ekkor a magyar földről hazatérő Břetislav került a fejedelmi székbe. Mihelyt hatalomra jutott, tervbe vette, hogy megváltoztatja a trónöröklés korábbi elvét, s a trónt saját öccsére, Bořivojra kívánta hagyni. Ezáltal kizárta volna a trónöröklésből annak az Ottó hercegnek a gyermekeit, aki Salamon ellenében segítette Gézát és Lászlót 1074-ben. A magyar király ezért az olomouci morva herceg fiainak hívására sereggel indult a cseh–morva határra, hogy érvényt szerezzen Ottó gyermekei jogos követelésének. 1095 nyarán László már betegen ért a határra, ahol július 29-én meghalt. Holttestét először a somogyvári apátságban helyezték sírba, de később átvitték Váradra. A Pozsonyi Évkönyv tanúsága szerint a király testvére, Lampert herceg is ekkoriban hunyt el.

A Kálmán-párt és az Álmos-párt küzdelme

„Minden erénnyel felruházott király”

Az 1095 nyarán, élete delén meghalt Lászlónak fiai nem voltak, csak leányai, így a trónbetöltés szempontjából bátyjának, I. Gézának fiai jöhettek szóba. A trónutódlás kérdését – úgy tetszik – már maga László rendezte élete utolsó éveiben. Hiszen amikor Géza fiatalabbik fiát, Álmost 1091-ben Horvátország királyává tette, az idősebbik fiút, Kálmánt pedig papi pályára adta, voltaképpen saját királyi hatalma utódlásában foglalt állást. Szerte Európában megfigyelhető ugyanis az a gyakorlat, hogy a hatalomból kiszorítani szándékolt, az utódlás szempontjából „felesleges” fiút papi pályára adják vagy kényszerítik. Nem könnyű arra feleletet találni, hogy László miért az öccsöt részesítette előnyben bátyjával szemben. Jószerével csak találgatásokra vagyunk utalva. Igaz, a magyar krónika Kálmánt torzszülöttként mutatja be [„testalkatára nézve hitvány volt, de ravasz és tanulékony, borzas, szőrös, vaksi, púpos, sánta volt és selypített”], de alapos a gyanú, hogy ez későbbi tudatos torzítás eredménye. Hogy azonban László számára a Kálmán és Álmos közti választásban valamilyen módon bizonyos alkalmassági szempont játszott szerepet, aligha vonható kétségbe. A délceg katona és kiváló harcos László szívéhez közelebb állhatott a hasonló erényekkel rendelkező Álmos, mint a fegyverek helyett inkább könyvet forgató Kálmán. Ehhez a két testvér jellemében fellelhető erős különbséghez László részéről politikai megfontolások is járulhattak. László élete vége felé jó viszony kiépítésére törekedett a német-római császársággal, s ami ezzel együtt járt: lazított Magyarország és a pápaság kapcsolatain. László minden

10. Kálmán király megkoronázása

bizonyval nem kis meglepettséggel tapasztalta, hogy az uralkodásra testi alkalmasság szempontjából kiszemelt Álmos a császárpárti politikája követőjének mutatkozik. Ugyanakkor a hatalomból való eltávolítás célzatával pappá szentelt Kálmán szükségyszerűen az egyházi körökkel (és végső fokon a pápasággal) lépett szoros kapcsolatra. Vagyis az 1090-es évek közepén a László halálával megürült magyar trón betöltésének egyik központi kérdésévé a katolikus Európát megosztó nagy ellentét, a császárság és a pápaság rivalizálása vált.

A két testvér eltérő politikai irányvonalhoz való igazodását jól mutatja az a, hitelességüket illetően nem teljesen gyanú felett álló, két levél, amely 1096 nyarán íródott. Az egyiket II. Orbán pápa intézte Kálmán királyhoz, a másikat IV. Henrik császár Álmos herceghez. A katolikus egyház feje elmarasztalóan szól az utóbbi években a pápaság iránt követett magyar politikáról, s nem titkolt reménnyel tekint Kálmán országlása elé. Így ír: „országod már régen elszakadt az apostoli szék iránti engedelmességtől, és a hamisság fejedelmeinek meghódolván, a széles úton tévelygett. Most azonban az isteni kegyelem a te személyedet magasztalta fel, hogy elvedd a népnek a szeméről az ellenzőt.” Ugyanakkor IV. Henrik császár Álmos herceghez a „leghívebb baráti indulattal” fordult levelében: „És valamint te velünk szemben jól kezdted, úgy kérjük szeretetednek kedvességét, hogy maradj is meg ezen az úton, semmisítsd meg és taposd el ellenségeinket; ne kíméld őket, míg egészen megtörve nincsenek. Mi is, hasonló módon, barátai leszünk barátaidnak, halálos ellenségei ellenségeidnek. Azt a szövetséget, melyet nagybátyáddal [ti. László királlyal] kötöttünk, a mai naptól fogva töretlenül meg akarjuk tartani életünk végéig.” (Marczali Henrik fordítása.) A levelek jól tükrözik azt a várakozást, amellyel a pápa és a császár fordultak a „minden erénnyel felruházott” Kálmán királysága, illetve Álmos hercegsége felé, mindketten saját magyarországi párthíveiktől várták érdekeik védelmét, az általuk képviselt ügy tisztas szolgálatát. Henrik leveléből kiderül, hogy Álmos a császár hűséges hívének bizonyult, hiszen a német uralkodó kérésére a magyar herceg

elállt a dalmát városok elfoglalására 1095–1096-ban tervbe vett hadjárata megindításától, ugyanakkor Kálmán viszont Henrik ösztönzésére sem volt hajlandó megtámadni német földön a pápa híveit.

Ám ezek a levelek – ha korábbi kapcsolatokat tükröznek is – már azt követően íródtak, hogy a magyarországi hatalmi viszonyok elrendeződtek. A jelekből ítélve az elrendezés nem egyik napról a másikra történt. Ezt mindenekelőtt onnan tudjuk, hogy noha László király 1095 nyarán meghalt, Kálmán királysága csak az 1096. évtől számítható. Legalábbis fél év, de nem kizárt, hogy egy évnél is hosszabb idő telt el úgy, hogy Magyarországnak törvényesen megkoronázott királya lett volna. Sajnos, forrásaink nem adnak megbízható felvilágosítást az uralomváltás konkrét módozatáról. A ránk maradt krónikás tudósítások egy része Kálmán, a másik Álmos irányában elfogult. Bizonyára Álmos javára elkövetett torzításnak kell tekintenünk azt a beállítást, hogy Álmos „őszinte egyenességből... engedte át az ország koronáját” Kálmánnak. Ugyanakkor a magyar krónikában több olyan mozzanat is van, amelyet Kálmán érdekében végrehajtott ferdítésként kell értelmeznünk. Feltűnő ezek sorában az egyik krónikaváltozatban olvasható Béla–Lampert–Álmos nemzedékrend. Ez ugyanis elvitatja azt, hogy Kálmán és Álmos testvérek lettek volna, mivel Álmost nem I. Gézától, hanem Géza öccsétől, Lampert hercegtől származtatja. Ugyancsak Kálmán uralmának jogosságát lehetett hivatva alátámasztani az a megjegyzés – a hír megbízhatóságát illetően nem tudunk állást foglalni –, mely szerint László király halála előtt maga hívatta volna vissza Lengyelországból Kálmánt. Ez a beállítás végső fokon László jelölésére vezeti vissza Kálmán országlását. Olvashatunk továbbá a krónikában arról is, hogy a korona Kálmánt az elsőszülöttség (primogenitúra) jogán illette meg. Aligha tartható valószínűnek, hogy a pusztán elv elégséges erőnek bizonyult volna ahhoz, hogy Kálmánt a királyi trónszékbe juttassa.

Az uralomváltás mikéntjéről a krónikában található zűrzavaros, egymásnak többszörösen ellentmondó tudósítások azt

jelzik, hogy 1095-ben nem lehetett zavartalan Kálmán hatalomátvétele. A papi pályára kényszerült (talán a püspöki méltóságig jutott) és a pápaság támogatását élvező Kálmán, valamint a horvát királyi címet viselő és a német-római császár által patronált Álmos, továbbá magyarországi párthívek hosszú belső viszálykodása, trónküzdelse, az ebben megnyilvánuló tényleges hatalmi viszonyok vezettek végül is ahhoz a kompromisszumhoz, amelynek eredményeképpen 1096-ban Kálmán megkoronázott király lett, Álmos pedig – horvát királysága és a közvetlen német szomszédság feladásával – elnyerte az ország területének egyharmadára kiterjedő hercegség feletti uralmat. Ebben a vonatkozásban tehát az igazságot tartalmazhatja a krónika megjegyzése, mely szerint a váradi püspök, Kálmán „papai engedelemmel” jutott uralomhoz. A hercegség intézményének felújulása, a becsvágyó Álmosnak komoly területi hatalommal való felruházása súlyos viszályok és ellentétek forrása lett. Ám mielőtt még ez bekövetkezett volna, az országnak alig kisebb problémával kellett szembenéznie: az első keresztes hadjárat seregei kértek bebocsátást és áthaladást Magyarországon.

Az első keresztes hadjárat megindításának előzménye az volt, hogy a Kisázsiai, Szíriai és Palesztinai elfoglaló szeldzsuk-törökök és a Balkánon támadó besenyők ellen a bizánci császár segítséget kért a Nyugat uralkodóitól, elsősorban a pápától. II. Orbán pápa látszólag a szorongatott bizánciak érdekében, a valóságban azonban – VII. Gergely eszméit követve – saját világhatalmi céljaitól (a keleti és a nyugati egyházak pápai főség alatt történő egyesítésének gondolatától is) vezérelve felkarolta a baszileusznak zsoldos csapatok küldésére vonatkozó kérését. Ezért 1095 novemberében a franciaországi Clermontban tartott egyházi zsinaton „szent háború” jelszavával a pogányok ellen keresztes hadjáratot hirdetett meg „a keleti hittestvérek” (a bizánciak és a palesztinai keresztények) megsegítésére és „az Úr sírjának felszabadítására”. Nyugat-Európában nagy visszhangot váltott ki II. Orbán felhívása. A parasztok a feudális elnyomás keservei, az éhínség, a szenvedések elől akartak

menekülni, és egykori szabadságuk visszaszerzésének reményében varrták fel ruhájukra a kereszt jelét. A feudális urak földéhségüket és kalandvágyukat kívánták kielégíteni, de a Kelet mesés gazdagságáról szóló regék ugyancsak csábították őket. Nem tagadható, hogy a kereszties hadjárat résztvevőit nagyfokú vallási fanatizmus is áthatotta.

II. Orbán 1096 augusztusának közepére hirdette meg a keresztiesek elindulását, de a jobbágyparaszti tömegek – szerzetesek, világi papok és elszegényedett lovagok vezetésével – már 1096 tavaszán útra keltek. Elsőnek Nincstelen Walter francia lovag 15 ezer fős kereszties hada érte el májusban a magyar határt, és a királyi engedély birtokában zavartalanul haladt át az országon. Ezt követte júniusban a kereszties eszme egyik legbuzgóbb hirdetőjének, Amiens (Remete) Péternek 14 ezer főt számláló serege. Kálmán nekik is megadta az engedélyt az átvonulásra, s biztosította, hogy készpénz fizetése ellenében minden piacon szabadon vásárolhatnak. A magukat „Isten katonáinak” nevező keresztiesek ezt azzal „vizonozták,” hogy az ország déli határánál ostrommal elfoglalták Zimony várát, a lakosok nagy részét lemészárolták s a várost kirabolták; csak a királyi sereg közeledésének hírére vonultak gyorsan bizánci területre. Időközben újabb nagy kereszties tömegek érkeztek az országba. Ezek azonban alighogy magyar földre léptek, máris dúlni, fosztogatni kezdtek. A Csehország felől érkező keresztiesek Volkmar lovag vezetésével Nyitra környékén, Gottschalk pap csapatai pedig a Pannonhalma és Székesfehérvár közti vidéken erőszakoskodtak vandál módon. Elsősorban rájuk vonatkozik az, amit Guibert francia apát a keresztiesek magyarországi túlkapásairól ír: „Teljességgel elfeledkeztek [a magyarok] jámbor vendégszeretetéről és kedvességéről, s ok nélkül . . . fegyverrel támadtak rájuk . . . Örült dühükben felgyújtották a gabonacsűröket, erőszakoskodtak a hajadonokkal, meggyalázták ártatlanságukat, és a férjes asszonyokat elragadva megbecstelenítették a hitvesi ágyat. Kitépdesték vagy kiégették a férfiak szakállát, és már szó sem volt arról, hogy megvásárolják a megélhetésükhöz szükséges dolgokat, hanem azokra mindenki,

mihelyt csak alkalom kínálkozott, rablás és gyilkolás útján igyekezett szert tenni.” A királyi csapatok könyörtelenül szétszórták őket.

Ezek után érthető, hogy a német földön elkövetett zsidóüldözések miatt hirhedtté vált leiningeni gróf, Emicho seregét a király júliusban már be sem engedte országába. A keresztések azonban erőszakkal akartak maguknak utat törni, és ostrom alá fogták Moson várát, melynek védelmét maga Kálmán irányította. A hat hétig tartó küzdelemnek volt olyan válságos pillanata is, amikor Kálmán és kísérete már arra gondolt, hogy Oroszországba menekül, és Szyjatospolk kijevei nagyfejedelemtől kér segítséget a kereszties támadók ellen. Utóbbiak vezérei pedig arról kezdtek egymás között vitatkozni, hogy győzelmük esetén ki legyen majd közülük Magyarország uralkodója. Erre azonban nem került sor, mert augusztus végén a királyi hadak felülkerekedtek és szétverték Emicho garázda seregét.

A feudális nagyurak kereszties csapatai a pápa által kijelölt időpontban, augusztus közepén indultak útnak. Az a kereszties had, amelynek élén Alsó-Lotaringia hercege, Bouillon Gottfried állott, szeptember végén érkezett a magyar határfolyó, a Lajta közelébe. Gottfried herceg és Kálmán király között Sopronban tárgyalások kezdődtek, amelyeknek eredményeképpen a magyar uralkodó beleegyezett abba, hogy kellő övintézkedések mellett átengedi országán a hatalmas, 40 ezer fős, francia és német etnikumú kereszties sereget. Az átvonulás idejére Kálmán túszként magánál tartotta Gottfried testvérét, Balduint s ennek kíséretét. Ugyanakkor a Kálmán és Álmos által vezetett magyar hadak egészen Zimonyig követték és szemmel tartották a keresztiesek csapatait, amelyek november közepén léptek bizánci területre, s a Balkánon áthaladva az év végén már Konstantinápoly környékén vertek tábort. Utánuk érkeztek meg a bizánci fővároshoz Toulouse-i Rajmund gróf keresztiesei, akik útközben Dalmácián vonultak keresztül. Tarentumi Bohémond normann herceg, Flandriai Róbert gróf és Normandiai Róbert herceg hadai csak 1097 tavaszára jutottak el Konstantinápolyhoz, ahol a kereszties csapatok egyesültek. A bizánci uralkodó, a baszile-

usz, aki zsoldosokat várt Nyugatról, a császárváros falainál nagy bizalmatlansággal fogadta a 100 ezer keresztes harcost. I. Alexiosz a főbb keresztes vezérektől hűbéresköt kényszerített ki, amelyben azok megígérték, hogy a szeldzsukoktól majdan visszafoglalt területeket átadják neki. Ezt követően 1097 tavaszán a bizánci flotta átszállította a keresztes hadakat Kisázsia-ba, azok itt 1097 júniusában elfoglalták és a baszileusz kezére juttatták Nikaiát (amelynek szomszédságában 1096 őszén a szeldzsukok megsemmisítő vereséget mértek Nincstelen Walter és Remete Péter seregeire). A hadjárat további részében (1098–1099) a nyugati lovagok igen jelentős területeket ragadtak el a szeldzsukoktól, illetve az araboktól, de ezeket már nem adták át Bizáncnak, hanem létrehozták rajtuk saját államaikat (az edesszai és a tripoliszi grófságot, az antiochiai fejedelemséget, valamint a jeruzsálemi királyságot).

A keresztes hadak eltávozása az országból lehetőséget adott arra, hogy a magyar király hozzájárasson saját külpolitikájának alakításához. Kálmán egyrészt szövetségesek szerzésével kívánta megerősíteni királyságának nemzetközi helyzetét, másrészt pedig folytatni akarta a László által megkezdett terjeszkedést az Adria felé. A magyar uralkodó kedvezően fogadta II. Orbán 1096 júliusában hozzá intézett levelét, és az invazitúraharcban – elutasítva IV. Henrik közeledését – habozás nélkül a pápa híveinek táborába lépett. A pápai szövetségnek volt következménye Kálmán normann házassága. A magyar király már 1096 őszén megkérte a szicíliai Roger gróf egyik leányának kezét. A normann fejedelem II. Orbán pápa leghűségesebb támogatója volt, másik leányát az a Konrád herceg vette feleségül, akit atyjával – IV. Henrikkel szemben – a pápabarát urak 1093-ban ellenkirálynak választottak meg. Kálmán 1097 tavaszán kötött házasságot a normann gróf leányával, akit talán Feliciának hívtak. Mivel a dél-itáliai normannok potenciális ellenfelei voltak Bizáncnak és az Adrián hegemoniára törő Velencének, a magyar király joggal számított arra, hogy a baszileusszal és a velencei dózsával szemben a szicíliai fejedelem támogatását fogja élvezni dalmáciai terjeszkedése során.

Mielőtt azonban hozzákezdhetett volna a tervbe vett dalmáciai hódításhoz, szembe kellett néznie azokkal a változásokkal, amelyek időközben Horvátországban bekövetkeztek. A horvát előkelők ugyanis – kihasználva azt, hogy a magyar uralkodó osztály erejét a keresztes hadak átvonulása teljesen lekötötte – fellázadtak Kálmán ellen, és egy Péter nevű főúr személyében saját maguk közül állítottak királyt országuk élére. Kálmán csapatai 1096–1097 fordulója táján a Gvozd (Kapella) hegységben legyőzték Péter seregét, s a harcokban maga Péter is elesett. Horvátországban ily módon helyre állt a magyar király uralma, akinek serege 1097 tavaszán elfoglalta Tengerfehérvárt, a fontos adriai kikötőt. Ezzel napirendre került a bizánci birodalom részét képező Dalmácia [Zára (Zadar), Sebenico (Šibenik), Trau (Trogir), Spalato (Split) és a szigetek] magyar megszállása. A baszileuszt ebben az időben a keresztes hadjárat és a kisázsiai területek visszaszerzése foglalkoztatta, s ennél fogva Dalmáciában a magyarokkal szemben önálló fellépésre képtelen volt. I. Alexiosz ekkor a velencei köztársaságtól kért segítséget. Említettük, hogy a bizánci és a levantei (közel-keleti) kereskedelemben erősen érdekelt Velence – amely jogilag szintén Bizánc fennhatósága alá tartozott – gazdasági riválisainak tekintette a dalmát kereskedővárosokat, és visszaszorításuk érdekében saját hatalma alá akarta kényszeríteni őket. Éppen ezért az itáliai városállam ellenségesen fogadta más hatalmak hódító akcióit Dalmáciában. Ezen oknál fogva a velencei dózse, Vitale Michieli hajlandó volt segítséget nyújtani a bizánci uralkodónak. Ennek fejében a baszileusz a dalmát területek igazgatását és védelmét a velencei dózséra mint a birodalom hű alattvalójára bízta. A velencei köztársaság flottája hamarosan meg is jelent a dalmát partok előtt, és a városok 1097-ben egymás után fogadtak hűséget a dózsénak, aki ekkor felvette a Dalmácia és Horvátország hercege címet. Az Adrián verhetetlen velencei gályák felvonulása óvatosságra intette Kálmánt, aki komolyabb hajóhaddal nem rendelkezett. A két fél között hosszasan elhúzódó tárgyalásokra került sor, s ezek eredményeképpen – feltehetően 1098-ban – a király és a dózse a területi status quo alapján

barátsági szerződést kötött egymással. Ez azt jelentette, hogy Horvátország magyar, Dalmácia pedig velencei kézen maradt. Az egyezményben Kálmán megkérdőjelezte azt, hogy a dózse jogosan viseli-e a Horvátország és Dalmácia hercege címet, s ezzel világosan kétségbe vonta a horvát-dalmát területekre irányuló velencei hatalmi igények jogosságát.

A velencei flotta határozott fellépése mellett belpolitikai események is arra készítették a királyt, hogy ne vállalja a Velencével való nyílt katonai összeütközést. Erre az időre, 1098-ra tehető ugyanis Kálmán és Álmos újabb konfliktusa. Álmos elérkezettnek látta a pillanatot arra, hogy erőszakkal szerezze meg magának a királyi koronát, minthogy a dukátusi méltóság nem elégítette ki ambícióit. Az 1096-os megegyezés kompromisszum volt: igaz, hogy Kálmán lett az ország királya, de a hercegség révén Álmos a horvátországinál sokkal jelentősebb politikai, anyagi és katonai hatalom birtokába került, s ezt Kálmánnak is mindig tekintetbe kellett vennie. Erre mutat, hogy az Alberik által összeírt korabeli magyar törvények külön szólnak a herceg területéről és tisztségviselőiről. Álmos a hercegi diadém (talán az I. Gézának küldött Mikhaél Dukasz-féle görög korona) birtokában saját udvartartást vezetett, birtokügyekben a királytól függetlenül intézkedett, s rendelkezett az ország katonai erejének egyharmadával. Mindezek következtében külpolitikai problémák intézésében is fontos szerep jutott Álmosnak, a királyság második emberének. Így 1096-ban a királyi hadak mellett Álmos csapatai is ellenőrizték és fedezték a keresztesek átvonulását az országon. Külföldi forrásaink arról tájékoztatnak bennünket, hogy 1096–1097 fordulóján a magyar–normann dinasztikus kapcsolat létrehozásakor a szicíliai fejedelem kérésére Álmos is esküt tett a házassági szerződésben foglaltakra, s ezzel kezességet vállalt királyáért a normann követek előtt. Kálmán és Álmos 1096-os megegyezése törekénynek bizonyult, mert a herceg a dukátus adta erőt még nagyobb hatalom megragadására kívánta felhasználni. De nemcsak Álmos vágyott többre, hanem azok a békétlenkedő párthívei is, akik a hercegnek adott tanácsaikkal nagymértékben hozzájárul-

et p[ro]p[ri]us impellend[us] + rex. ut euss[et] d[omi]n[u]s ut ecclesiast[us].
 r[ati]o canonice finit[ur]. Vt om[ni] d[omi]n[u]s die in maiorib[us]
 ecclesiis euag[eli]u[m] + ep[istola] + fidei exponit[ur] p[ro]p[ri]a. in minorib[us] u[ero]
 ecclesiis fidei + oratio dominica. Vt o[mn]i p[ro]p[ri]a in p[ar]ochia + p[er]one
 cotten. + p[ar]ale d[omi]n[u]s p[ro]p[ri]etate agit + c[on]mune. clerici uero
 m[ag]is. m[ag]iorib[us] fidei c[on]mune. Vt o[mn]i ecclesiis. r[ati]o d[omi]n[u]s
 maiorib[us] ecclesiis habeant. + officiu[m] suu[m] exhibeant. Vt es
 r[ati]o in claustr[o]. + capellani in curia s[an]c[t]i r[ati]o. loqu[un]t[ur]
 Vt d[omi]n[u]s p[ro]p[ri]a no[n] adineant. Al[u]i u[ero] ordinati s[an]c[t]i d[omi]n[u]s
 aut deponunt. Vt null[us] aliquid d[omi]n[u]s r[ati]o s[an]c[t]i
 coluerit. Al[u]i si fecerit. si de maio r[ati]o s[an]c[t]i
 p[er]uenit. Si aut[em] d[omi]n[u]s minorib[us] u[er]o die s[an]c[t]i p[er]uenit. Si q[ui]
 r[ati]o p[ro]p[ri]a s[an]c[t]i no[n] feruierit eis lege. Si q[ui]
 S[an]c[t]i p[ro]p[ri]a c[on]mune inuicem. enuicem negliget. Al[u]i
 ex c[on]mune in eade[m] p[ro]p[ri]a obierit. m[ag]is c[on]mune no[n]
 sepebat. nec ap[er]it. Si quis in f[er]m[en]t[um] p[ro]p[ri]a no[n] uocauerit
 nisi substantia causa fuerit eode[m] si fuit de co[m]mune. Al[u]i
 aut uxor. Al[u]i in p[er]uenit m[ag]is. Si aut[em] p[er]uenit
 no[n] p[er]uenit. Vnde in duob[us] seniorib[us] mille d[omi]n[u]s adineant
 Vt b[ea]t[us] ep[iscopu]s p[ro]uocandi fr[at]es. si matrimonio legem[us] uocant
 fr[at]es. Vnde c[on]mune p[ro]p[ri]a u[er]o assumunt. Ep[iscopu]s s[an]c[t]i p[er]uenit
 quilibet inuicem ecclesiis fidelit[er] c[on]mune uidetur. h[ab]ere
 agere de p[ro]p[ri]a p[er]uenit. Et si q[ui] obierit in p[ro]p[ri]a s[an]c[t]i
 p[er]uenit. h[ab]ere s[an]c[t]i s[an]c[t]i s[an]c[t]i p[er]uenit. placet inde. Al[u]i
 auferre + ecclesiis reddere. O[mn]ia s[an]c[t]i d[omi]n[u]s inuicem
 cedent[ur] ep[iscopu]s inuicem. facit q[uo]d inde m[ag]is u[er]o fuerit
 S[an]c[t]i p[ro]p[ri]a ecclesiis p[ro]p[ri]a res e[st] d[omi]n[u]s d[omi]n[u]s duplo
 inuicem q[uo]d ar[bit]r[ari]o donec emendet. Null[us] ep[iscopu]s aut[em] p[ro]p[ri]a
 s[an]c[t]i ecclesiis tenet. Vnde quicunq[ue] ecclesiis d[omi]n[u]s p[ro]p[ri]a
 p[ro]p[ri]a a s[an]c[t]i. Ecclesiis no[n] c[on]fiteb[ur]t[ur]. si d[omi]n[u]s p[ro]p[ri]a no[n]
 S[an]c[t]i p[ro]p[ri]a s[an]c[t]i p[ro]p[ri]a. Vnde s[an]c[t]i p[ro]p[ri]a no[n]
 no[n] e[st] ad r[ati]o. Al[u]i ecclesiis. Vnde s[an]c[t]i p[ro]p[ri]a no[n]
 o[mn]ia s[an]c[t]i c[on]fiteb[ur]t[ur] s[an]c[t]i s[an]c[t]i. Ep[iscopu]s ad r[ati]o
 s[an]c[t]i s[an]c[t]i no[n] inuicem. H[ab]ere s[an]c[t]i p[ro]p[ri]a no[n]
 p[ro]p[ri]a uocant. aut la[m]p[os]os. r[ati]o p[ro]p[ri]a no[n]
 r[ati]o s[an]c[t]i p[ro]p[ri]a r[ati]o.

Ex Museo
 Hungarico

Si in infamati sunt oīno diladāt. nec pedant n̄ cū formata.
 Null' ep̄s aut p̄bys aut abbas nullā celebrare audeat contra
 uoluntatē p̄bri ecclē. Si cūq; aditūlū ordinat. ut cum
 p̄fessione suscepit. n̄ p̄uētur op̄one ut honore n̄ sup̄ cūl' em̄
 nib; iudicio canonico. si neq; ip̄e recede audeat. n̄ forte ad
 maiore p̄m. Si uerū gradum. q̄ etia ep̄s suis benigne debet cō
 Si quis se oppressu existimat. liceat s' cōcilium ep̄ale. q̄ sentire
 appellare. Si quis si elicitur aut abbatū incautis ecclesiasticis
 relicto ep̄ali iudicio. rogatē curiā aut solare iudiciū adi
 erit. causam p̄dat. aut penitētia emēdet.
 Ordo diuinorū officiorū. & ieiuniorū scdm libellū quē cō lauda
 uim' ab omnib; teneat. Vita & mores canonicoz scdm regulam
 ip̄oz ab ep̄o disponant. Si quis hospitū canonice regale se sp̄at
 subdeperit. nichil ad filiū ei p̄tineat. n̄ forte. & ip̄e idē uoluerit.
 Si quis & cleric' se. n̄ uis ecclē fuerit. filij ei ad p̄stina sequeantur
 nō pedant. si int' libos ecclē h̄nt. Nulli seruū clericus
 ordinet. n̄ antea dñs ei plenā s' dederit libertatem.
 P̄bris uxores q̄s in legitimis ordinib; acceper' moderatus habed.
 p̄uola fragilitate indulget. Quia diaconū p̄stū sine mar
 monio adepti sūt. uxore dūce n̄ hēt. Uxores ep̄oz ep̄alia
 p̄dia nō ui h̄abuerit. Si quis ep̄s excommunicauerit. hoc
 regi & fr̄ib; suis datis litteris indicet. Null' ex eccl̄ia
 interdictio ut in aliq; domo nullam celebrare aut audire audeat.
 n̄ rex aut ep̄i & comites & abbates illi q̄ temporū aut aliq̄d
 hui' modo diuino solū cultui p̄paratū habere possunt. & hoc quā
 quando sūt in uia. Abbates in p̄ra. scandalū. errorib; noli.
 ad capellā ad capellā ut cetera ep̄alia insignia n̄ hant. neq; bap̄
 zont. neq; penitēciā dēt. neq; ad p̄m sermōnē faciant.
 Abbas p̄uola facultate monastij cū ep̄o adducit intra unum mo
 nachum regularit uestitū & instructū teneat & regulā beati
 Benediction' & monachi sciāt & intelligāt. Ut abbates raro
 de monastij egrediant. neq; ad regē. neq; ad remotas possessiones
 sine cōsuetudine ep̄i p̄gāt. u' tam diutius immorari nō debent.
 Abbates paritib; s' n̄ p̄q; ceteris paupib; solaciū faciunt.
 Si si abbas inuenit fuisse bona monastij dissipasse. aut dissipasse. ip̄e
 deponat. & substantia illa ecclē reddatur.

tak az ellentétek kiújulásához. A Tisza melletti Várkony falunál már szemben állottak egymással a király és a herceg seregei, végül is azonban főembereik közvetítésével Kálmán és Álmos kibékültek egymással. Feltehetően a szemben álló hadak közel azonos erőt képviselhettek, s ez az egyensúly, amelyik egyik fél számára sem ígért könnyű sikert, készíthette a riválisokat arra, hogy harc helyett a békét válasszák.

1099 tavaszán már újból külpolitikai kérdések foglalkoztatták Kálmánt, aki először az orosz fejedelmek közti viszálykodásokba, majd a csehországi pártharcokba avatkozott be. Erre az időre a kijevi orosz állam részekre hullásának folyamata felerősödött. A különböző, így létrejött fejedelemségek erejét jól mutatja az, hogy az 1097-es ljubecsi fejedelmi gyűlésen kimondották: mindenki birtokolja a maga területét. Ettől kezdve a helyi dinasztiák szabadon, a kijevi uralkodótól függetlenül rendelkeztek tartományaikkal. Viszont a kijevi nagyfejedelmek általában arra törekedtek, hogy hatalmuknak minden részfejedelemség területén érvényt szerezzenek. Az orosz állam korábbi egységének helyreállítása volt a célja Kálmán szövetségesének, Szvjatopolknak is, aki turovi részfejedelemtént 1093-ban megszerezte magának a kijevi nagyfejedelmi trónt. A központosítás megvalósítása érdekében haddal lépett fel a kisebb fejedelmekkel szemben. Dávidtól, a vlagyimiri (volhiniai) fejedelemtől sikerült elvennie területét, de a przemysli és a tyerebovli fejedelmek egyesült erőitől vereséget szenvedett. Ekkor küldte Szvjatopolk fiát, Jaroszlávot Magyarországra, hogy katonai segítséget kérjen Kálmántól. A magyar király – számos püspök és főúr kíséretében – az országos sereggel vonult a Kárpátoktól északkeletre, a San folyó partján fekvő Przemysl vára ellen, amelyet annak ura, Volodár védett. A királynak eltökélt szándéka volt, hogy megostromolja és elfoglalja az erősséget. Éppen ezért határozottan elutasította a békét kérő követséget. A király emberi hibáit túlzottan felnagyító krónika így ír erről: „a ruténok hercegasszonya... a király elébe jött, a király lábához borult, és könnyhulattal kérte a királyt, ne veszejtse el nemzetét. A király nem hallgatott rá, mire még állhatatosabban könyörgött neki; a

király azonban megrugdosta és eltaszította magától, mondván: Nem illő, hogy asszonyi sírás csúffá tegye a királyi fölséget! A hercegasszony azután sírva fordult vissza.” Bár Volodárnak az a kísérlete, hogy a királlyal békés úton megegyezzenek, kudarcot vallott, a przemysli fejedelem nem adta meg magát, hanem elküldte szövetségesét, Dávidot, Vlagyimir urát a sztyepplakó polovecekhez (kumánokhoz vagy kunokhoz).

A kunok nagyszámú serege a magyarokra zúdult, és a jellegzetes nomád könnyűlovas taktikát alkalmazva katasztrofális vereséget mért rájuk. A magyar krónikás így örökítette meg Kálmán legnagyobb katonai kudarcát: a kunok „éjszaka kerekedtek fel, kora hajnalban a király táborára csaptak, és azt kegyetlenül pusztítva szétszórták. A magyar nemesek körülvették a királyt, és megvívhatatlan bástya voltak a király körül... A király és mind a vele levők gyors futással jöttek Magyarországra; a kunok elfogtak mindenkit, aki hamar meg nem futhatott, s a király kincseit is elvették. Oly nagy vereség volt ez, hogy ritkán szenvedtek a magyarok ekkora vereséget. Némely magyarok az erdőkbe menekültek, éhínségükben csizmájuk talpát sütötték meg, azt ették.” A magyar király a kijevei állam egységének helyreállításán fáradozó Szvjatopolk érdekében vezetett hadat a feudális széttagolódás híveivel, a részfejedelmekkel szemben, tehát siker esetén hadjárata objektíve kétségtelenül a központosítás erőit szolgálta volna. Ezért semmiképpen sem lehet Kálmán 1099-es oroszországi szereplését „értelmetlen” és „hódító” akciónak minősíteni.

Alig néhány héttel az orosz fiasco után, 1099 májusának végén, a magyar király csapatai kíséretében a magyar-morva (cseh) határon levő Olšava folyóhoz érkezett, hogy a cseh fejedelem, II. Břetislav ellenében a morva hercegeknek nyújtson segítséget a prágai trón megszerzéséért indított küzdelmükben. Ütközetre azonban nem került sor, mert Könyves Kálmán és II. Břetislav személyes találkozásukon békét és barátságot kötöttek egymással.

Ezután külpolitikai szempontból néhány éves nyugodt periódus (1099–1105) következett, amely lehetőséget nyújtott ahhoz,

hogy Kálmán a belső problémákkal foglalkozzék. Ennek az időszaknak az elején vette kezdetét az a nagy jelentőségű jogalkotási folyamat, amelynek eredményei öt törvénykönyv, illetve zsinati határozat formájában maradtak ránk. Közülük kettő, az ún. I. és II. törvénykönyv döntően világi, három (az első – 1100 körüli – esztergomi, a második és a harmadik zsinati határozat) pedig egyházi vonatkozású kérdéseket tárgyal. Lászlóhoz hasonlóan tehát Kálmán alatt is meglehetősen gyakran került sor törvényalkotásra, amely mindenekelőtt a következő kérdésekre terjedt ki: tolvajlás, kóborlás, bíraskodás, egyházi élet, a királyi vagyon védelme.

Tolvajlással – szinte kivétel nélkül – az I. törvénykönyv foglalkozik, amelyet Zemplén megyében 1100 táján a tarcali gyűlésen fogadtak el, s amelynek 84 cikkelyét az akkori esztergomi érsek, Szerafin parancsára egy Alberik nevű, talán francia eredetű, művelt pap foglalta írásba. Ebben az időben a lopás már nem okozott annyi bajt és gondot a társadalomnak, mint korábban – nyilván nagy szerepe volt ebben László rendkívül kegyetlen törvényeinek –, s ennek következtében a tolvajlással kapcsolatos büntetések a László koriakhoz képest jelentősen enyhültek. Kálmán – érzékelvén a változást – tudatosan törekedett a büntetések, a megtorlások mérséklésére. Ez a törvénykönyv elé Alberik által írt bevezetőből derül ki: a király, „aki... minden erény jelességével fel van ruházva... bölcsen úgy gondolta, hogy a törvény bilincsenek szorítását meg lehet lazítani.” Először is a tolvajokkal szembeni szankciók közül eltűnt az akasztás, s a kivégzés helyett a legsúlyosabb büntetések a csonkítás (főleg a megvakítás) és a szolgaságra vetés voltak. Azután a László kori értékhez képest – egy tyúk vagy 10 dénár – emelték azt az értékösszeget (négy lábú barom, illetve annak ára vagy 20 dénárt érő ruha), amelynek eltulajdonítása esetén valakit tolvajnak lehetett nyilvánítani. Amíg korábban a tolvajnak már 10 évnél idősebb gyermekeit eladták szolgának, addig Kálmán idejében a korhatárt 15 évben szabták meg. Érdemes arra is utalni, hogy Kálmán törvényeiben nem történik említés azokról a királyi megbízottakról, akiknek feladata

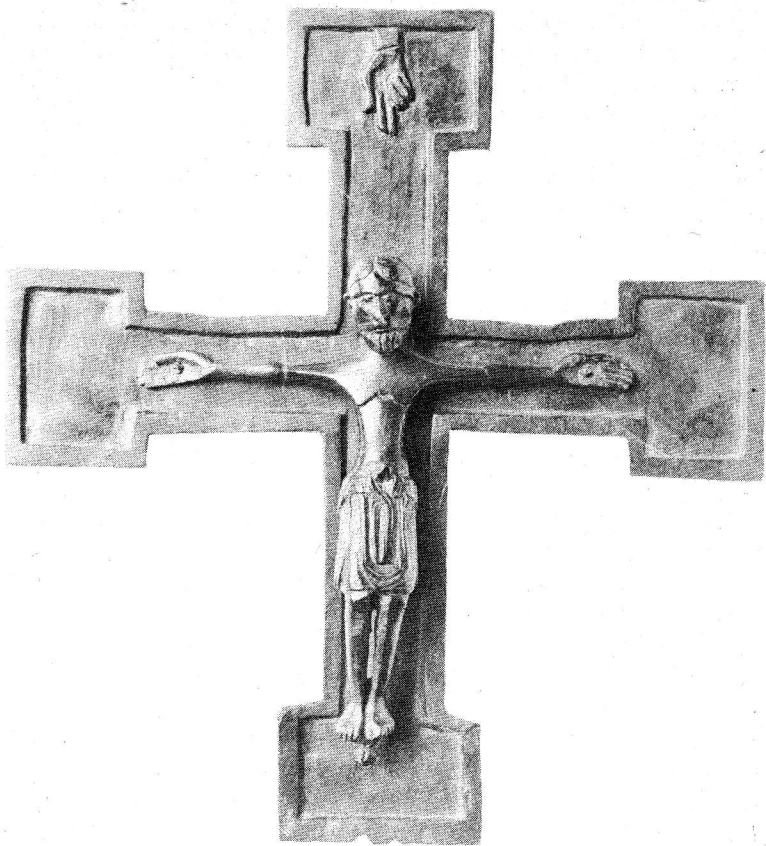

12. Kézmelegítő parázstartó a 12. századból

László idején a tolvajok elleni országos nyomozás szervezése volt. Ez szintén annak a jele, hogy a tolvajlás mértéke és társadalmi veszélyessége az egész országban csökkent.

Néhány törvénycikk foglalkozott a kóborlással, a szökéssel is. Ezekből az tűnik ki, hogy a kóbor elemek két társadalmi kategóriába tartoztak. A határozatok elsősorban a kóbor szolgálkakkal kapcsolatos döntéseket tartalmazznak, amiből az következik, hogy a kóborlók többségét ezek alkották. A törvények arra irányultak, hogy a szökött, kóbor szolgálkat akár régi uruknál, akár másnak a birtokain újra szolgáltatásokra kényszerítsék. Az egyik cikkely például lehetővé tette, hogy bárki az elfogott szökevény szolgát birtokán tarthassa, de azt is megengedte, hogy egykori gazdája – ha elment érte – pénzért kiválthassa őt: A kóbor elemek másik csoportjába a földjükről elűzött szegény szabadok és a már lesüllyedt, például a királynak szolgáló várnépek (örök) tartoztak. Kálmán törvényeiben is találkozunk a jók [javak] szedőjével, akinek büntetése, ha a kóbor rabszolgát eladta – amiért László alatt még életével lakolt –, mindössze 10 penza fizetése volt. Egyébként ugyanebből a cikkelyből tudhatjuk meg azt, hogy ebben az időben egy szolga ára 90 ezüstdénárra rúgott.

Már László is továbbfejlesztette a bíraskodást és a perrendtartást, de Kálmán valóságos törvénykezési reformot léptetett életbe. Meghagyta a korábbi ítélkezési fórumokat (közönséges bírák, királyi udvar, nádor), de egyúttal új formákat vezetett be. Közülük kiemelkedik az évente kétszer (tavasszal és ősszel) ülésező püspöki vegyes zsinat, amelyen a püspök mellett az ispán és annak tisztviselői szerepeltek bírákként. A püspöki zsinat feladata kettős volt: egyrészt ide lehetett fellebbezni az alsóbb bírák ítélete ellen, másrészt pedig az uralkodó osztály vezető elemei (például a királynak és a hercegnek a tisztviselői, az ispánok, az apátok) már eleve ehhez a fórumhoz fordulhattak a közönséges bírák helyett. Mindez pedig a király és a nádor tehermentesítését is szolgálta az igazságszolgáltatás terén. Másik jelentős újítás volt a királybírák kinevezése, akik a megyébe látogató uralkodó munkáját voltak hivatva segíteni az ítélkezés-

13. Körmeneti kereszt, 12. század

ben. Kálmán azon gregoriánus elvnek megfelelően, hogy ti. az egyházat minden szempontból mentesíteni kell a világi hatalom befolyása alól, az egyháziakat teljesen kivette a világi bíraskodás hatásköréből. Elrendelte ugyanis, hogy ezentúl „világi bíró ne merészkedjék pecsétjét egyházi személyre küldeni”. Az egyházi igazságszolgáltatási fórumok tekintélyét azáltal növelte, hogy egyrészt bizonyos ügyekben (házasságtörés, leányrablás, nemi

erőszak, varázslók, gyilkosság stb.) az ítélet meghozatalát nekik tartotta fenn, másrészt előírta, hogy a jövőben az istenítéleteket „csupán püspöki székhelyeken és nagyobb prépostságoknál, valamint Pozsonyban és Nyitrán” lehet tartani. Kálmán egyébként Nyitrán a 12. század elején püspökséget létesített, s ezzel – a két érsekséget is beszámítva – 12-re emelkedett a szorosan vett Magyarország egyházmegyéinek a száma. A korábbi frank és langobárd törvények alapján – Lászlóval ellentétben – úgy döntött, hogy „boszorkányokról pedig, mivel ilyenek nincsenek, semmiféle vizsgálatot ne tartsanak”. Meg kell mondani, hogy itt nem mindenféle boszorkányokról van szó, hanem csak azokról, akik a korabeli közhiedelem szerint állatalakot véve képesek éjjel kegyetlenkedni az emberekkel. Az ún. boszorkányok másfajtajában Kálmán is hitt. Több törvénycikkely arra irányult, hogy a vérbosszú helyett a vitás ügyek legális bíraskodási szervek elé kerüljenek.

Mind a törvénykönyvek, mind pedig a zsinati határozatok számos cikkelye foglalkozik egyházi kérdésekkel. E cikkelyek részben az egyházi vagyongra, részben az egyházi fegyelemre vonatkoznak. A tarcali gyűlés azt határozta, hogy azok a javadalmak, amelyeket Szent István adományozott az egyházaknak, háborítatlanul maradjanak meg azok birtokában. Az egyházi személyek nem herdálhatják el az egyházi vagyont, hanem kötelesek azt gondosan kezelni. Így a püspök a rendelkezésre álló egyházi javaknak csak egyharmad részét fordíthatta a maga eltartására. Növelte ugyanakkor a püspökségek jövedelmét azzal, hogy minden királyi vámból és adóból ezután dézsmát kaptak tőle. Az egyháziak méltányolták ezt az uralkodói politikát, s viszonzásul saját eszközeikkel siettek ők is a király érdekeinek védelmére. A második zsinati határozatok egyrészt kimondták: a templomokban mindennap imádkozni kell a királyért, másrészt elrendelték: ki kell közöszíteni az egyházból mindazokat, akik összeesküvést szöttek a király ellen. Az egyháziaknak kedveztek azok a döntések, amelyek a gregoriánus törekvések nyomán megtiltották a világiaknak azt, hogy az általuk alapított egyházakkal, templomokkal – magánegyház-

ként – kényük-kedvük szerint bánjanak. Az egyházat, plébániát létesítő világi úr ugyanis igen gyakran a templomot a földdel együtt eladta, papját leváltotta vagy elűzte. A pogány szokások őrzőit vezeklésre, illetve botozásra ítélték.

Lászlóhoz hasonlóan az apátokat Kálmán is a püspökök alá rendelte. Viszont a papi cölibátus kérdésében nagyon lényeges engedményt tett a reformpápaságnak akkor, amikor úgy döntött, hogy azoknak, akik a papi méltóságot „nőtlen állapotban nyerték el, feleséget venni nem szabad”. Továbbra is tiltotta, hogy a papok másodszor is megnősüljenek, vagy özvegyet, eltaszított asszonyt vegyenek feleségül, illetve ágyast tartsanak. Jelentős intézkedése volt az is, amely a világiakra vonatkozóan kimondta: a törvényes házasságot templomban pap jelenlétében, tanúk előtt kell megkötni, s a házasság nem bontható fel. Az egyházi személyek erkölcsi tekintélyének növelése céljából a világi papokat és a szerzeteseket egyaránt a kánonok és a kolostori regulák szerinti életmódra igyekezett kényszeríteni. Elrendelték, hogy a részegeskedő, kocsmázó papokat le kell tenni, a szerzetesek csak kolostorokban élhetnek (tehát remeteként nem). Megtiltották az egyházi személyeknek azt, hogy világi ruhát viseljenek: „Senki, aki az egyházi rendhez tartozik, ne használjon világi ruhákat, úgymint hasított bőrmantét vagy tarkaszínű ruhát, sárga kesztyűt, vörös nyeregtakarót vagy zöld köpenyt, bocskort, süveget, festett vagy selyemmel díszített sarut, úgyszintén selyemből készített inget vagy ruhát, s ezeket ne a mellen kapcsolják össze kötésekkel vagy csatokkal...” Ez a törvény érdekes művelődéstörténeti jelentőséggel bír, hiszen megállapítható belőle, hogy milyen volt a világi előkelők ruházata abban az időben. Az esztergomi zsinat számos olyan határozatot is elfogadott, melyeknek fő célja a papképzés, az egyháziak műveltsége színvonalának emelése volt. Elrendelték például azt, hogy tudatlan papokat ne szenteljenek fel, s a kánonokok és a káplánok egymás között „irodalmi [latin] nyelven társalogjanak”.

Természetesen Kálmán, akiről a lengyel krónikás azt írta: „tudományával korának összes uralkodóját felülmúlta”, arra

törekedett, hogy minél több nagy tudású, képzett főpap álljon a királyi udvar és az egyház szolgálatára. Igyekevése nem maradt hatástalan. Simon pécsi püspök egyformán kiválóan tudott latinul és görögül; Lőrinc esztergomi érsek – akiről egy oklevélben azt olvashatjuk, hogy „a filozófia áradozó patakjaiban szívesen fürdőzött” – feltehetően külföldön végezte tanulmányait. Hasonló mondható el Alberikről, a törvények összeírójáról, és Hartvik győri püspökről is. Utóbbi a király utasítására – a László kori nagyobbik legendából és a Kálmán uralkodásának első éveiben íródott kisebbik legendából – összeállította Szent István harmadik legendáját, amelyet később a pápaság hivatalos életrajznak fogadott el. Lehetséges, hogy Kálmán idejében keletkezett a kisebbik Szent Gellért-legenda, és talán ekkor írták meg Szent Imre legendáját is, a cölibátus eszméjének propagálása céljából. Egyes feltételezések szerint Kálmán korára tehető az ún. ösleges elkészítése. Ez a ránk nem maradt, de későbbi krónikákból kikövetkeztethető krónikás mű saját koráig előadva az eseményeket, röviden tárgyalta a magyar östörténet néhány fontosabb mozzanatát, és részletesebben foglalkozott a magyarság keresztény kori (tehát Szent István utáni) történetével.

Kétségtelen, hogy Kálmán törvényeinek legfőbb rendeltetése a királyi vagyon védelme, az udvar jövedelmeinek fokozása volt. Az anyagi javak mértéke és az uralkodói hatalom súlya közti szoros összefüggésre közvetlenül utal a tarcali gyűlés egyik cikkelye: „annál kevésbé látszik erősnek a (királyi) udvar, minél kevésbé állnak rendelkezésére a szükséges dolgok”. Ugyanez a törvény rámutat arra is, hogy az adományozások következtében csökkent a királyi udvar fénye, tekintélye. A gyűlés elrendelte, hogy bizonyos halastavakat – még az egyházak fölösleges halászóhelyeit is – királyi használatra vissza kell venni. Az uralkodó földbirtokainak gyarapítását szolgálta a birtokok öröklési rendjének szabályozása. A Szent Istvántól kapott, illetve a vásárolt javak felett szabad végrendelkezést biztosítottak a tulajdonosoknak, viszont előírták, hogy a Szent István utódai által adományozott birtokok csak egyenes ágon örököl-

hetők, egyenes ági örökösök hiányában ezek az adománybirtokok visszaszállnak a királyra. Mindeddig a királyok évente rendszeres pénzadót szedtek a szabadoktól, minthogy azonban a szabadok nagy többsége feudális függésbe került, Kálmán úgy intézkedett, hogy a nyolcdénáros adót ezután csak a királyi földeken élő szabadoktól és az idegen telepeseiktől (hospesektől) kell szedni; a többi birtokos földjén lakó szabadok mentesültek ezen adó fizetése alól. Az ispán által beszedett adót Esztergomba szállították azután, ahol a királyé lett a pénz kétharmada, míg egyharmad rész az ispánt illette meg. A megyei vámokból hasonló arányban részesedett a király és az ispán. A magánföldesúri szolgálatba került szabadok királyi adómentessége miatt Kálmán úgy kárpótolta magát, hogy a földbirtokosokat, akik számára a földjeiken élő szabadok meghatározott összeget voltak kénytelenek fizetni, páncélos, illetve könnyűlovas katonák állítására kötelezte. A kereskedelmi vámtételek újraszabályozásánál is elsősorban a királyi kincstár érdekeit tartották szem előtt oly módon, hogy kimondták: a távolsági kereskedő kétszeres vámot tartozik fizetni. Magyarországon ekkor jobbra izmaeliták és zsidók foglalkoztak távolsági kereskedelemmel. A fő exportáruk az élőállat, a gabona, az erdélyi só és a nemesfémek, a fontosabb importcikkek fegyverek, textíliák, fémáruk és fűszerek voltak. Lászlót követve Kálmán is a mohamedánok irányában az asszimiláció politikáját folytatta, a zsidók esetében pedig az elkülönítésükre törekedett. Utóbbiaknak megtiltotta, hogy keresztény rabszolgával kereskedjenek, s kötelezte őket arra, hogy – életmódjuk ellenőrzése céljából – csak püspöki székhelyeken telepedjenek le. Az izmaeliták és a zsidók pénzügyletekkel is foglalkoztak. Egy 1111-es oklevél szerint kálizoknak nevezett mohamedánok voltak az esztergomi királyi kincstár és pénzverde intézői (feltehetően bérloí); a zsidók különböző kölcsönügyleteire a csak zsidókkal foglalkozó II. törvénykönyv cikkelyei vetnek fényt.

Kálmán uralkodásának időszaka fontos mérföldkő a magyar társadalom fejlődésében. A 11–12. század fordulójára ugyanis Magyarországon a feudális földmagántulajdon három formája-

nak (a királyi, az egyházi és a világi nagybirtoknak) a kialakulása következtében uralkodóvá váltak a feudális termelési viszonyok. (Más felfogás mindezt korábbi időpontra teszi.) A tulajdonviszonyok szempontjából ez azt jelentette, hogy a földterület döntő része vonatkozásában érvényesült a klasszikus elv: „nincsen föld feudális úr nélkül”. A társadalmi viszonyokban a minőségi változás abban nyilvánult meg, hogy nagy körvonalaiban létrejött a feudális társadalom két alapvető osztálya: az uralkodó osztály és az alávetettek, az elnyomottak osztálya. A fejlődés azonban sem a tulajdonviszonyok, sem az osztályviszonyok területén nem állt meg. A 12. század folyamán mindkét alapvető osztály összetételében komoly változások, módosulások következnek még be (például az ún. átmeneti réteget alkotó közsabadok lesüllyedése, illetve felemelkedése révén). Hasonló változások figyelhetők meg (például a szabad földközösségi területek visszaszorulása nyomán) a tulajdonviszonyokban is. E folyamatok érvényesülését Kálmán törvényei nagymértékben elősegítették.

A 12. század első éveiben Kálmán igyekezett közjogilag is megszilárdítani helyzetét Horvátországban. Erre vall: 1102-ben Kálmán a tengerparton járt, és az ottani Fehérvárott horvát királlyá koronáztatta magát. Ettől kezdve Kálmán általában háromévenként főúri kíséretével felkereste a Tengeremelléket. Feltehető, hogy királlyá koronázása alkalmával Kálmán megerősítette a horvát előkelők kiváltságait és katonaillesítési kötelezettségeit. Ezen alapulhat az az 1102-re datált irat (pacta conventa), amely a történeti szakirodalomban számos alkalommal heves vitákra adott okot. E viták főkérdése az volt, hogy vajon Horvátország végül is fegyveres foglalás vagy pedig államjogi szerződés révén került-e a magyar uralkodók fennhatósága alá. Miután kétségbevonhatatlanul igazolódott az, hogy a Kálmán király és 12 horvát nemzetségfő megegyezéséről s Horvátország békés csatlakozásáról szóló pacta conventa szövege a 14. század közepéről való hamisítvány (a benne szereplő nemzetségek egy része például még nem is létezett a 12.

század elején), bizonyosra vehető: a horvát területek fegyveres hódítás útján jutottak Kálmán király birtokába.

A nemzetközi politikában tanúsított magatartása következtében Kálmán – legalábbis ami a közvetlen szomszéd uralkodókat illeti – erre az időre meglehetősen elszigetelődött. A horvát–dalmát területek megszerzésére irányuló magyar expanzió miatt kezdettől fogva szemben állott vele Bizánc és Velence; pápapárti politikája nyomán igen feszült volt a magyar–német viszony, IV. Henrik császár Álmos herceg szövetségese volt, az új cseh fejedelem, Bořivoj pedig a német császár leghűségesebb hívei közé tartozott. 1099 óta nem következett be javulás a magyar királyság és a közvetlenül határos orosz fejedelemségek (Tyerebovl, Przemysl) kapcsolatában. Tovább fokozta a király nemzetközi elszigetelődését az is, hogy vetélytársa, Álmos 1104 nyarán feleségül vette Kálmán korábbi szövetségeseének, Szvjatopolk kijevi fejedelemnek egyik leányát, Predszlávát. A herceg e házassága révén közeli kapcsolatba került III. Boleslaw lengyel uralkodóval, aki 1103 óta a kijevi nagyfejedelem másik leányának volt a férje. Kálmán ekkor kísérleteket tett, hogy kikerüljön e nehéz külpolitikai helyzetből. 1105-ben a magyar király Svatopluk herceg érdekében beavatkozott a cseh trónviszályokba, hogy pártfogoltja kerüljön a fejedelmi székbe. Svatopluk akciója azonban egyelőre kudarcot vallott, s így Kálmán ebben az irányban nem tudta „a diplomáciai blokádot” áttörni.

Eredményesnek bizonyult azonban a király akciója a Balkánon. A külpolitikai szorítógyűrűből Kálmánnak a baszileusszal kötött szövetség révén sikerült kikerülnie. 1104–1105 fordulójára tehetően I. Alexiosz császár feleségül kérte a társuralkodónak maga mellé vett Jóannész (János) fia számára László király leányát, Piroskát, aki ekkor Kálmán udvarában élt. A királylányt már 1105 első felében fényes bizánci követség kísérte Konstantinápolyba, ahol Iréné néven lett a társcsászár felesége. A dinasztikus kapcsolat létesítése mögött meghúzódó politikai indokokra az eseményről tudósító görög forrásunk is világosan utal: „A császár pedig látván azt, hogy a nyugati népek és hasonlóképpen a keleti népek is minden irányból mozgolódnak

[mivel a rómaiak (bizánciak) birodalmával szomszédos minden ország... vagy megszerzett már valamit a római (bizánci) határterületekből vagy éppen ezt szándékozott tenni], elküldi hát követeit Magyarország királyához,... és feleségül megkéri annak [helyesen: Lászlónak!] leányát saját legidősebb fia: bíborbanszületett Jóannész [társ]császár számára. S mivel azt tapasztalta, hogy a mondott király egyetért ezzel, megint elküldi követeit... – akik közül a legjelesebb és a legelső Eumathiosz Filokalész szebasztosz volt –, hogy a leányt hozzák el. Ezek... örvendezve és vidáman viszik a szépséges testű hajadont... a rómaiak (bizánciak) országába... A császár nagy örvendezéssel és tisztességgel fogadta őt, és feleségül adta fiához.” Jogos feltételezni, hogy a Bizánc ellen mozgolódó keleti és nyugati népek alatt elsősorban a normannokat kell értenünk. A keresztes vezérek által 1097 elején I. Alexiosznak tett eskü és ígéret ellenére a normann hercege, Bohémondé lett 1098-ban a visszafoglalt Antiochia, a Közel-Kelet egyik legjelentősebb városa, amelyre a baszileusz is igényt tartott. Ezért az antiochiai fejedelemség és Bizánc csapatai között csakhamar fegyveres összecsapásokra került sor. A harcok szünetében, 1104 végén, Bohémond, Antiochia ura Nyugat-Európába távozott, fejedelemségét öccsére bízta. Bohémondnak az volt a terve, hogy nyugat felől is nagyszabású támadást indít a görög császárság ellen, s elfoglalja a bizánci birodalmat. A baszileusz – kétfrontos háború veszélyétől fenyegetve – nyilvánvalóan el akarta kerülni azt, hogy a normann dinasztikus kapcsolattal rendelkező Kálmán és Bohémond között együttműködés jöjjön létre birodalma ellen. Piroska konstantinápolyi házassága révén a magyar király a bizánci császár szövetségese lett.

A magyar király tehát feladta az addig vajmi kevés haszonnal járó normann kapcsolatokat, ezek helyére magyar–bizánci szövetség lépett. Ez egyrészt azzal a következménnyel járt, hogy szétpattant a Magyarországot fojtogató külpolitikai elszigeteltség gyűrűje, másrészt pedig a feudális uralkodó osztály – ügyesen kihasználva Bizánc szorult helyzetét – azonnal hozzákezdett a dalmát területek hódoltatásához. A király által vezetett sereg

bevonult a Tengeremellékre, s 1105-ben Kálmán uralma alá kerültek a dalmát városok és szigetek. A stratégiai és gazdaságilag értékes Közép-Dalmácia elfoglalása nemcsak azt eredményezte, hogy a magyar királyság előtt lehetővé vált a Földközi-tengerrel és az Itáliával való közvetlen kapcsolattartás, hanem a korabeli viszonyok között jelentős mértékben megnövelte Magyarország nemzetközi súlyát is. A létét fenyegető normann támadás árnyékában Bizánc és a normannok adriai terjeszkedésétől ugyancsak rendkívül aggódó Velence kényszeredetten vették tudomásul Dalmácia magyar megszállását. A horvát–dalmát területekre 1076 óta hűbérként igényt tartó gregoriánus pápasággal az 1106 októberi guastallai – a főpapkinevezési jogról lemondó – nyilatkozata révén sikerült Kálmánnak elfogadtatni a dalmát hatalmi viszonyokban bekövetkezett változást. A püspökök királyi kinevezésének feláldozása a pápa számára azt jelentette, hogy az investitúraharcban a pápa változatlanul a maga hívének tekinthette a magyar uralkodót. A sikeres dalmáciai foglalás után Kálmán – az elfoglalt területek belső közigazgatásának érintetlenül hagyásával – Horvátország és Dalmácia élére egy magyar főúr, Kledin személyében bánt állított a királyi hatalom képviselőjeként. Ezzel egy időben, még 1105-ben, Kálmán felvette a Magyarország, Dalmácia és Horvátország királya címet, ugyanakkor négyéves kisfiát, Istvánt – mintegy uralkodótársul – királlyá koronázta.

A magyar krónika arról tudósít, hogy Kálmán a dalmát események után orosz földre akart hadat vezetni. E terve megvalósításától azonban Álmos újabb akciója miatt el kellett állnia. 1105 tájától a király és környezete („pártja”) számára Álmos hatalom-megszerzési kísérletei okozták a legnagyobb gondot. Nyilvánvalóan Kálmán fiának megkoronázása, amellyel a király a trónutódlás kérdését kívánta gyermeke javára jó előre rendezni, igen érzékenyen érintette Álmos hatalmi igényeit. A herceg ekkor – feltehetően 1105–1106 fordulóján – a német császár udvarába távozott, hogy tőle kérjen segítséget a magyar trón megszerzéséhez. IV. Henrik azonban, a saját fiával vívott súlyos belháború miatt, mely végül is bukását eredményezte,

nem volt abban a helyzetben, hogy a magyar herceg ügyét felkarolhatta volna. Álmos ezért – csalódva legrégibb külföldi szövetségesében – kénytelen volt 1106-ban német földről eredmény nélkül hazatérni. Noha testvérét – miként a krónikás írja – „a király békességgel fogadta”, a korona megszerzéséről a herceg egyáltalán nem mondott le. Álmos hamarosan újból idegen pártfogó után nézett, s még ugyancsak 1106-ban hívei egy részével együtt Lengyelországba ment, ahol sógora, III. Bolesław Kálmán ellenében a trónkövetelő ügye mellé állt. A lengyel uralkodó magyarokból és lengyelekből álló sereggel északra betört az országba és elfoglalta Abaujvárat. Kálmán ügyes diplomáciai lépéssel hamarosan teljes kudarcra kárhoztatta Álmos veszélyes próbálkozását. Kálmán kezdeményezésére közte és Bolesław között harc helyett tárgyalások kezdődtek, amelyeken a lengyel uralkodó és a magyar király nemcsak rendezték konfliktusukat, hanem örök békét, barátságot és szövetséget kötöttek egymással, amely mindkettőjük legfőbb ellenségének, a német birodalomnak hódító politikája ellen irányult. Megállapodásuk ugyanis kimondta, hogy német támadás esetén kötelesek egymásnak segítséget adni. Álmos természetesen így módon elesett a további lengyel támogatástól, s ezért kénytelen volt kibékülni a bátyjával. A magyar krónika szerint ez teátrális jelenetek közepette történt meg: „a herceg hirtelen lóra pattant, kiment a vár kapuján, nagy hamar egyedül nyargalt a király táborába, és midőn a király sátrához ért, nyomban leszállt a lováról, a király lába elé fordult, és mindenek füle hallatára bűnösnek vallotta magát. [A király] megbocsátott a hercegnek... sőt még a várban levő magyarokra sem neheztelt.”

A következő évben, 1107-ben, amikor Álmos herceg Konstantinápolyon keresztül Jeruzsálemben volt zarándokúton, már Kálmán fegyveres csapatai – orosz sereggel együtt – segítették a lengyel uralkodót trónkövetelő öccse, Zbigniew elleni harcában, amelynek során végül is Bolesław megfosztotta Zbigniewet tartományától, Mazóviától. Bizonyosra vehető, hogy lengyel szövetségesének határozott intézkedése inspirálhatta a hasonló

problémákkal küszködő Kálmánt, aki valószínűleg 1107-ben – kihasználva az Álmos távollétéből adódó kedvező alkalmat – a hercegtől elvette a dukátust. Az ország területének egyharmadára kiterjedő hercegség felszámolása, amely a központi királyi hatalom erősítését szolgálta, természetesen nagy csapást jelentett Álmos számára. A hazatérő herceg elkeseredésében – féktelen hatalmi vágytól is sarkallva – Kálmánnal szemben a végsőkig elszánta magát. Álmos, aki jeruzsálemi útja előtt az erdélyi Meszesen alapított kolostort, 1107–1108 fordulóján saját, személyes tulajdonát képező birtokai egy részének eladományozásával prépostságot létesített Dömösön, ahol egyébként jelentős királyi udvarház is állott már. A dömösi egyház alapjait 1107–1108-ban vetették meg. Az ünnepélyes ceremóniára a herceg meghívta a királyt, s az volt a szándéka, hogy Dömösön gyilkos merényletet kísérel meg Kálmán ellen. A terv lelepleződése után – kellő bizonyítékok hiányában – Kálmán ismét megbocsátott öccsének, de „tisztességszédés ürügyével két jobbját [előkelőjét] is vele küldte, titkon azonban kioktatta ezeket, hogy gondosan fürkésszék a herceg lelkületét: jelentsék meg a királynak, ha a herceg ellene mesterkedik”.

A királyi kémek hamarosan hírül adták Kálmánnak: Álmos újból német földre távozott. A herceg 1108 tavaszán jelent meg V. Henrik udvarában, s itt segítséget kért Kálmán ellen a német uralkodótól. V. Henrik serege szeptemberben indult Magyarországot megtámadására. Forrásainkból kiderül: Henriknek kettős célja volt. Egyrészt Álmost kívánta a magyar trónra ültetni, s így az országot német hűbérré tenni, másrészt pedig meg akarta szerezni a Kálmán által elfoglalt dalmát területeket, amelyeket a német uralkodó birodalmához tartozó részeknek tekintett. Miközben Henrik Pozsony várát ostromolta, szövetségese, Svatopluk cseh fejedelem északról rontott az országra, s Trencséntől kezdve a Vág folyó mentén haladva egészen a Dunáig teljesen feldúlta a vidéket. A szorongatott helyzetben levő Kálmánnak lengyel szövetségese sietett megsegítésére: Bolesław csapatai betörték Csehországba. Svatopluk erre azonnal hazatért. Pozsony ostroma is kudarcot vallott, és végül a

német királynak – a Magyarország hűbéri alávetésére vonatkozó tervét feladva – eredmény nélkül kellett visszavonulnia, viszont Kálmán ismét kénytelen volt befogadni Álmost. A testvérharc tehát most sem dőlt el, mindkét szereplő változatlanul a színpadon maradt, s az ellentétek semmit sem csökkentek, bár 1108 után a trónharcokban szünet állt be néhány rövid esztendőre.

Az 1108-as német hadjárat következményeként Kálmán, hogy bosszút álljon a cseh hercegen, aki a Vág völgyét prédálta fel, 1108 novemberében megtorlásként csapatait a morva határvidékre zúdította. A támadást Svatopluk nem hagyta válasz nélkül, és eléggé szokatlan, téli időben Ottó öccsével együtt 1109 februárjában nagy sereg élén betört Magyarországra, és Nyitraig pusztította a vidéket. Az 1108–1109-es hadakozások nyomán hosszabb időre rendkívül feszültté vált a magyar–német és a magyar–cseh viszony. Ezek után egészen természetes, hogy Kálmán az inesztitúraharcban változatlanul a pápát támogatta, s lehetővé tette, hogy 1112-ben Kuno kardinális, 1115-ben pedig Dietrich pápai legátus magyar földön tartott egyházi zsinatokon a német császár ellen lépjen fel.

Ugyanakkor a német–magyar fegyveres konfrontáció időszakában a magyar királyt a Balkánon lejátszódó események is foglalkoztatták. A normann Bohémond – eredeti szándékának megfelelően – 1106-ban Franciaországban nyíltan keresztes háborút hirdetett meg „a szakadár” görögök ellen, és 1107 őszén itáliai földről kiindulva seregével megtámadta a császárság balkáni területeit. Bekövetkezett tehát az, amire Bizánc uralkodója már 1104 vége óta számított. Az antiochiai fejedelem végső célja Konstantinápoly elfoglalása volt. Negyedszázad alatt immár másodszor (először 1081–1085-ben) fenyegette Bizáncot a normann hódítás veszélye. Kálmán – az 1105. évi szövetségekötés alapján – a velencei dózsával együtt I. Alexiosz oldalára állt. A baszileusz megsegítésére küldött magyar csapatok a kereskedő köztársaság flottájának közreműködésével vettek részt a normannok elleni harcokban, amelyek során több hónapon át támadták az apuliai normann városokat. A

bizánci–velencei–magyar koalíciónak sikerült elhárítania Bizánc feje felől a normann veszélyt, és 1108 szeptemberében a legyőzött Bohémond megalázó békeszerződés megkötésére kényszerült. A békemegállapodás aláírói között ott szerepeltek Kálmán király követei is, egyikük Simon pécsi püspök volt, aki görög nyelvismeretét nemcsak diplomataként, hanem Szent István veszprémvölgyi monostoralapító oklevelének 1109-ben történt átírása, illetve megújítása alkalmával is kamatoztatta.

A Bizánc melletti kiállás nem maradt hatástalan a dalmáciai magyar uralom sorsának további alakulása szempontjából sem. A dalmát városoknak bizonyos mértékig kedvezett a magyar fennhatóság, hiszen Magyarország – eltérően Velencétől – nem volt gazdasági vetélytársa a dalmát kereskedőknek. Kálmán király számottevően nem korlátozta a dalmát városok belső önkormányzatát sem, erről tanúskodnak azok a privilégiumok, amelyeket 1108 tavaszán adott Zára, Trau, Spalato polgárainak. A magyar uralkodó adómentességben részesítette őket, megengedte, hogy saját korábbi törvényeik szerint éljenek, maguk válasszák meg vezetőiket, csupán a kikötői vámjövedelem kétharmadára tartott igényt. 1111-ben Kálmán újra Zárába ment, s megerősítette Dalmácia régi szabadságát. Nem kétséges, hogy ezekkel a kiváltságokkal a dalmát városok hűségét akarta a maga számára biztosítani Velence változatlanul jelentkező hódító kísérleteivel szemben. Velence ugyanis nem nyugodott abba bele, hogy Dalmácia magyar uralom alatt maradjon, s már 1112-ben arra kérte Bizáncot, hogy Dalmácia visszaszerzéséhez nyújtson neki segítséget. I. Alexiosz császárt ekkor Dalmáciánál fontosabb kérdések (a kisázsiai szeldzsukok heves támadásai, a keleti és a nyugati egyházak egyesítésének ügye stb.) foglalkoztatták, s ezért a magyarok elleni háború elhalasztása mellett döntött. Természetesen a bașzileusz magatartását befolyásolta az a tény, hogy a normann veszély időszakában élvezhette a magyar királyság értékes támogatását. Ezért a velencei–magyar összecsapás egyelőre elmaradt.

Kálmán uralkodásának utolsó éveit ennek ellenére sem voltak mentesek súlyos kül- és belpolitikai problémáktól. A magyar

mine worth. Borith aut geuit
Calannanui. Wir almus et fi
lius eius exoculannur.

15. Álmós és Béla megvakítása

király serege 1112-ben pusztítva betört Ausztria területére, s így bosszulta meg azt, hogy III. Lipót osztrák örgróf 1108-ban részt vett V. Henrik hadjáratában. Megromlott nyugati (német, cseh, osztrák) kapcsolatainak ellensúlyozására Kálmán orosz földön keresett magának szövetségest.

Miután normann hitvese – akitől két fia született 1101-ben:

László és István – 1110 táján meghalt, az özvegy király 1112 nyarán feleségül vette Eufémiát, Vlagyimir Monomah perejaszlavlí és szuzdáli fejedelem leányát. Második házasságkötése azonban nagyon szerencsétlennek bizonyult, mert feleségét házasságtörésen kapta, s emiatt 1114-ben visszaküldte hazájába, ahol közben apósa 1113-ban a kijevei nagyfejedelemség ura lett. Az állítólag Kálmán és Eufémia házasságából való fiú – a későbbi évtizedek magyar történetének egyik jelentős szereplője –, Borisz már orosz földön született meg.

Ebben az időben került sor Kálmán és Álmos újabb, egyben utolsó összecsapására. 1115 táján a herceg ismét a királyi hatalom megszerzésére tört. Az uralmon levő párt azonban felfigyelt Álmos szervezkedésére, időben lecsapott rá, és a kemény megtorlás nem maradt el. Erről így ír a krónika: „a király elfogta a herceget meg kisdéd fiát, Bélát, és megvakíttatta őket; azt is meghagyta, hogy a kisdéd Bélát heréljék ki. De aki megvakította, félt Istentől és a királyi nem kihalásától: kutyakölyköt herélt ki, annak heréit vitte a királynak. Az ország főemberei közül megvakította Urost, Vatát és Pált.” Külföldi forrásainkból tudjuk: Álmosékat azért vakították meg, hogy uralkodásra alkalmatlanná téve őket, Kálmán halála után ne kerülhessenek hatalomra. Bizonyára Zbigniew tragédiája is ösztönzőleg hatott Kálmánra. Lengyel szövetségese, III. Bolesław 1112-ben vakíttatta meg makacs vetélytársát, aki saját féltestvére volt. Az a tény pedig, hogy Álmos és Béla sorsában más előkelő urak is osztoztak, egyértelműen mutatja: Álmos fellépése mögött egy nagyobb összeesküvés, a Kálmán alatt háttérbe szorult úri csoport szervezkedése húzódott meg. Kálmán és az őt támogató főúri tábor számítása tökéletesen bevált. Amikor ugyanis röviddel a drámai események után Kálmán 1116. február 3-án meghalt és a fehérvári királyi bazilikában eltemették, 15 éves fia, II. István még ugyanabban a hónapban zavartalanul vehette át az uralmat. A súlyos csapás után Álmos herceg és pártja képtelen volt ezt megakadályozni, s II. István királlyá koronázása révén Kálmán hívei továbbra is a hatalom részesei maradtak.

„A király indulatos volt”

II. István uralkodásának (1116–1131) első évtizedét súlyos külpolitikai kudarcok sorozata jellemzi, amely az Olšava folyó menti eseményekkel vette kezdetét. A magyar uralkodóváltást mind cseh földön, mind Magyarországon kedvező alkalomnak tartották ahhoz, hogy rendezzék a két ország feszült viszonyát. A magyar fél javaslatára I. Vladislav cseh fejedelem és II. István magyar király seregeikkel együtt felvonultak a magyar–morva határra, az Olšava folyóhoz, hogy személyes tárgyalásokat folytassanak egymással békekötés céljából. A korábbi események miatt azonban a két fél között még oly nagyfokú volt a bizalmatlanság, hogy végül is békés megegyezés helyett 1116. május 13-án véres csata támadt csehek és magyarok között, amelyben II. István csapatai komoly vereséget szenvedtek el. A fiatal király első külpolitikai akciója tehát sikertelenül végződött, s ennek következtében a cseh–magyar viszony jellege II. István uralkodásának első tíz évében változatlanul ellenséges maradt. Ezért a magyar király 1120-ban és 1123-ban cseh emigránsokat fogadott országába, akik I. Vladislav elől menekültek Csehországból.

Hasonló kudarc érte Dalmáciában is a magyar királyt, ahol még Kálmán életében, 1115 augusztusában a velencei dózse akcióba lépett a magyar uralom alatt álló dalmát területek megszerzése érdekében. Ordelafo Faliero – immár a baszileusz megkérdezése nélkül – felvonultatta gályáit a dalmát partok elé, de ekkor csak Dalmácia egy részét sikerült birtokba vennie. Ezért a dózse a következő évben szeretne volna a foglalását teljessé tenni. Újabb támadását már diplomáciailag is előkészítette, s az 1116 májusában indított hadjáratához Ordelafo Faliero nemcsak V. Henrik német császár, hanem I. Alexiosz bizánci uralkodó elvi egyetértését és politikai támogatását is megszerezte magának. Fegyveres segítséget egyik császártól sem kapott, mert V. Henriket itáliai hadjárata, I. Alexioszt pedig a szeldzsukokkal és az oroszokkal vívott harcok teljesen lekötöt-

ték. Nincs arról szó, hogy ekkor a két császárság között magyarellenes szövetség jött volna létre, hiszen a két birodalom viszonya ekkor meglehetősen feszült volt. V. Henrik 1116. márciusi velencei tárgyalásainak éppen az volt a fő célja, hogy a dózsét maga mellé állítsa a pápával és az egyházunió megvalósításán fáradozó baszileusszal szemben.

Regensburg és Konstantinápoly kapcsolatait a 12. század folyamán mindvégig az Itália feletti politikai hegemoniáért folytatott rivalizálás határozta meg döntő módon. A latin és a görög egyházak újbóli egyesítése ugyanis azzal a következménnyel járt volna, hogy a német császár kiszorul Itáliából, helyét a bizánci uralkodó foglalja el. Hiszen a vallási unió helyreállítása nyomán a keresztény egyházban a pápa primátusa, Itáliában pedig – legalábbis elvileg – a baszileusz politikai befolyása érvényesült volna! Az itáliai helyzet alakulása szempontjából Bizánc számára egyáltalán nem volt közömbös Velence állásfoglalása, éppen ez magyarázza azt, hogy a baszileusz – szakítva az 1105-ös magyar–bizánci szövetséggel – a dalmát háborúban a dózse pártját fogta. I. Alexiosz magatartása természetszerűleg alaposan beárnyékolta a magyar–bizánci viszonyt. A velencei hadak 1116 júniusában Zára előtt vereséget mértek Kledin bán seregére, és elfoglalták Zárát, Tengerfehérvárt és Sebenicot, Trau önként behódolt a dózse előtt. A városok közül már csak Spalato maradt magyar kézen, melynek érseki székében Kálmán egykori udvari papja, Manasszész ült. Az érsek terve az volt, hogy a várost a velencések ellenében II. István hatalma alatt megtartja. Ezért szövetkezett a védőtoronyban elhelyezett magyar csapat vezetőjével, hogy Spalato egész erődítményrendszerét szállják meg a sikeresebb védekezés céljából. A város polgárai azonban úgy ítélték meg, hogy a velencei túlerő ellen nincs reális esély a helytállásra, ezért amikor „a toronyban levő [magyarok] megfűjják a kürtöket, kibontják a zászlókat, s kezdik előzőnleni a városfalakat, . . . a spalatóiak előjönnek rejtekhelyeikről, gyorsan a toronyhoz futnak, tüzet raknak alá, s a falakra támadókat a mélybe taszítják. Azok a magyarok, akik a toronyban voltak, vagy a füsttől fulladtak

meg, vagy halált hozó ugrással vetették magukat le a földre. A városban levők kard által pusztultak el. . . Az érsek . . . elmene-
kült a városból, s többé nem tért oda vissza.” Ezt követően
Spalato békésen megnyitotta kapuit a velencések előtt. A dózse
kezére került egész Dalmácia, 1117-ben azonban magyar
ellentámadás nyomán a dalmát területek ismét magyar uralom
alá jutottak. 1118-ban újra heves csatározások folytak Dalmácia
birtoklásáért. Kledin bán Zára előtt legyőzte a dózsét, aki e
csatában vesztette életét. Az új dózse, Domenico Michieli
azonban még ebben az évben kiverte a magyarokat, s Dalmácia
megint Velencét uralta. 1119-ben II. István kénytelen volt a
dózse követivel öt évre békét kötni, amely szentesítette Velence
dalmáciai uralmát.

16. 12. századi férfifej a szegedi várból (gyámkő)

II. István – apja nyomdokain haladva – beavatkozott az orosz fejedelmek viszálykodásába. 1123-ban a király személyesen vezetett hadat orosz földre, hogy a kijevi állam egységének helyreállításáért küzdő Vlagyimir Monomah nagyfejedelemmel szemben visszasegítse trónjára a volhiniai Vlagyimirből elűzött Jaroszlávot. A magyar uralkodót e törekvésében – csehek és lengyelek mellett – támogatták a przemysli és a tyerebovli részfejedelmek is. II. Istvánt az 1099-es vereség megbosszulásának vágya is hajtotta. Vlagyimir ostromának kezdetén azonban Jaroszláv váratlanul meghalt, s ezért a magyar főurak értelmetlennek tartották a harc folytatását. Véleményüket a királyi tanácsban Pázmány nembeli Kozma – részben későbbi lejegyzés szerint – így fejezte ki: „Uram, mit cselekszel? Ha számos vitézed halála árán elfoglalod a várat, kit teszel meg herceggé? Ha főembereid közül választod, itt ugyan meg nem marad senki. Vagy tán magad akarod elhagyni királyságod, hogy elfoglald a hercegséget? Mi, bárók, nem ostromoljuk a várat; ha ostromot akarsz, ostromold meg magad! Mi azonban visszatérünk Magyarországra, és királyt választunk magunknak.” A király, látva a főurak elszántságát, a harcot beszüntette, és hazavonult országába. Tény az, hogy II. István 1123-ban Oroszországban az állami egységet képviselő erőkkal szemben a feudális széttagolódás híveit kívánta segíteni, de az is tény, hogy – Kálmán korához hasonlóan – a magyar uralkodó osztály tervei között ekkor még nem szerepelt orosz föld meghódításának szándéka. A király beavatkozásának legfontosabb következménye az volt, hogy negyedszázadra szólóan megvetette a magyar–przemysli (később halicsi) szövetség alapját.

II. István az investitúraharcban is apja politikáját kívánta folytatni, és a császárral szemben a pápa oldalán állott. Ezt bizonyítja a capuai normann hercegnek, Róbertnek leányával az 1120-as évek elején kötött házassága, hiszen a normann fejedelem a pápaság legfőbb támogatója volt a császár ellenében. Feltételezhetően a magyar király a dél-itáliai normannokat a dalmát kérdésben Velence ellen is fel akarta használni. A magyar uralkodó osztály ugyanis – a kedvező nemzetközi helyzetre

17. Nikétasz Khóniatész bizánci történetíró

támaszkodva – a békekötés lejárta után 1124-ben fegyveres erővel hódoltatta a dalmát területeket. Velence ezt nem tudta megakadályozni: flottája ugyanis 1122 nyara óta Keleten tartózkodott, és Bizáncot fenyegette, mert annak császára, II. Jóannész – saját kereskedői érdekében – nem volt hajlandó megújítani a velencei kalmárok 1082 óta élvezett gazdasági kiváltságait (a baszileusz e kérdésben 1126-ban engedni kényszerült). A dalmáciai magyar uralom azonban kérészéletűnek bizonyult, miután a Keletről hazatérő – s a bizánci partokat feldúló – velencei flotta 1125 tavaszán meghódolásra kényszerítette a dalmát városokat, amelyekből a magyar király egy újabb évtizedre ismét kiszorult.

Az 1120-as évek közepétől nagy fordulat következett be a magyar külpolitikában, amelyet – a nyugati kapcsolatok rendezése mellett – a magyar–bizánci ellentétek kiéleződése jellemzett. 1125 áprilisában – I. Vladislav halála után – Soběslav, aki Álmos herceg egyik leányát, Adelhaidot vette feleségül, került a cseh trónra. A riválisokkal szemben oly módon védte meg hatalmát, hogy a német hűbér vállalásával biztosította magának III. Lothár német király támogatását. Tíz évvel az olšavai csata után a cseh fejedelemség és a magyar királyság újra közeledett egymáshoz. 1126 októberében Soběslav és II. István személyesen találkoztak, békét kötöttek, s a két uralkodó között baráti kapcsolat létesült. A csehekhez fűződő jó viszony két évtizeden át a magyar külpolitika egyik legszilárdabb támasza lett. Hasonló változás volt megfigyelhető az osztrák örgrófság és a magyar királyság kapcsolatában is. 1118-ban III. Lipót örgróf és István király csapatai kölcsönösen feldúlták egymás országának határvidékeit, de az 1125–1127-es időszakban a salzburgi érsek közvetítésével sikerült normalizálni a magyar–osztrák viszonyt. Általában megfigyelhető, hogy a cseh–magyar és az osztrák–magyar kapcsolatok alakulása hű és pontos mutatója a magyar–német viszony alakulásának, mivel mindkét terület szoros függésben állt a birodalommal. Ezért joggal tételezhető fel: az 1120-as évektől csökkent a német birodalom és a magyar királyság közti feszültség. E jelenség nem lehetett független attól

a fejleménytől, hogy az 1122-es worms-i konkordátum nyomán véget ért az investitúraharc első szakasza, amely kompromisszummal zárult, hiszen a főpapi kinevezésekben szerepet biztosítottak mind a császárnak, mind a pápának.

A nyugati kapcsolatok rendezésének időszakában a magyar uralkodó osztály figyelme egyre inkább déli irányba, a görög császárság felé fordult. Az 1120-as évek közepére a két ország viszonyában számos – politikai, gazdasági, hatalmi – probléma súlyos teherként jelentkezett, s ezek következtében a Magyarország és Bizánc közti ellentétek 1127-ben nyílt háborúvá fajultak. A két állam kapcsolatai eredendően akkor romlottak meg, amikor a dalmát kérdésben – 1116-ban – I. Alexiosz a dózse oldalára állt. Fokozta a feszültséget a magyar és a bizánci kereskedők viszálykodása a Balkánon. Ennek lényege az volt, hogy a bizánci kalmárok – maguk mögött érezvén a birodalom gazdasági életének fellendítésén fáradozó baszileusz támogatását – ki akarták szorítani a magyarországi kereskedőket a szárazföldi levantei kereskedelem balkáni útvonaláról. Magyarországról a kereskedők Belgrádon, Barancson, Nišen, Szófián és Filippopoliszon (Plovdivon) keresztül jutottak el Konstantinápolyba. Ez az útvonal egyébként katonai szempontból is nagyon jelentős volt, mert a mellette elhelyezkedő városok erődítményei alkották a birodalom észak-balkáni területei védelmének gerincét. Háború esetén ezt az utat követték a hadseregek is. A bizánci kalmárok céljuk elérése érdekében erőszakkal léptek fel a magyar kereskedőkkel szemben, s azokat Barancs városában tetteleg bántalmazták. A magyar királyi udvarban ezt az eseményt háborús okként emlegették, de a nyílt összeütközés igazi indítéka Álmos herceg bizánci emigrálása volt, amint ezt Nikétasz történetíró elmondja.

A vak herceg a testi megcsonkítást követő szellemi és fizikai bénultság nyomán egy évtizeden át nem hallgatott magáról, csendben éldogelt családjával együtt Dömösön. A királyi koronáról azonban nem mondott le. Az aléltáságból párthíveivel együtt fokozatosan magához tért, s újból szervezkedni kezdett. 1125 táján úgy vélhette, hogy a belső helyzet ismét kedvezőre

fordult számára. A sorozatos külpolitikai kudarcok ekkoriban valóban kiélezték az uralkodó osztályon belüli ellentéteket, s ez a király helyzetét is gyengítette. Az 1123-as oroszöldi hadjárat kapcsán tapasztalható volt, hogy a II. István mögött álló Kálmán-párt egysége súlyos törést szenvedett el, minthogy a főurak egy jelentős része igen fontos külpolitikai kérdésben szembeszegült királyával. Nyilvánvaló az, hogy az 1125-ös dalmáciai fiasco után II. István tábora tovább gyengült, s közben az ellenzék erősödött. Mindez Álmost és fokozatosan gyarapodó pártját cselekvésre készítette. A királyi udvarban azonban csakhamar tudomást szereztek Álmos mozgolódásáról, s mielőtt a szervezkedés kiterébélyesedett volna, II. István és főúri csoportja teljes erővel lesújtott. A magyar krónika elmondja: „Álmos herceg, . . . noha megvakították, félt, hogy István király megöleti, ezért Görögországba menekült.” A bizánci uralkodó, Jóannész Komnénosz (1118–1143) és neje, Piroska-Iréné császárné – talán 1126-ban – barátságosan fogadták őt, s megengedték neki, hogy Makedóniában egy – Álmos Bizánccban felvett neve (Konsztantinosz ~ Konstantin) után – Konsztantiniának nevezett városban telepedjék le. Ez a hely lett a királyság elhagyására kényszerülő párthíveinek központja.

Álmos és hívei bizánci emigrálását és ottani kedvező fogadtatását II. István és pártja nagyon veszélyesnek tartotta a maga számára. Attól féltek ugyanis, hogy a vak herceg – a korábban lengyel, illetve német segítséggel végrehajtott támadása után – most majd bizánci támogatással fog az első kedvező alkalommal a királyi korona megszerzésével kísérletezni. Érthető, hogy II. István – a végleges leszámolás szándékától vezérelve – azt követelte a baszileusztól, hogy Álmost azonnal utasítsa ki birodalmából.

A bizánci uralkodó azonban nemet mondott. Diplomáciai lépésének kudarca után II. István – hogy követelésének nagyobb nyomatékot adjon – vállalta a Bizánccal való fegyveres konfrontációt is. Előzőleg azonban fontos esemény játszódott le a királyi udvarban. Az uralkodó és hívei – minthogy a királynak

még nem született gyermeke s ő maga gyakran volt súlyos beteg – minden eshetőséggel számolva II. István hivatalos utódává Kálmán Zsófia nevű leányának fiát, Sault jelölték. A trónöröklés kérdésének rendezése után a király által vezetett csapatok 1127 nyarán betörték a bizánci birodalom területére. Támadásuk során egymás után elfoglalták, feldúlták és teljesen kifosztották Belgrád, Barancs, Niš és Szófia városokat, csak Filippopolisznál fordultak vissza. Bár Álmos herceg 1127. szeptember 1-én meghalt Bizáncban, a magyarok pusztító hadjáratára a baszileusz ellencsapása nem maradt el. 1128-ban a császár vezette a bizánci hadigépezetet Magyarország ellen, a Dunán felvonult a görög flotta is. A bizánci gályák győzelme után a császár hadai Haram vára vidékén keltek át a Dunán, és véres ütközetben súlyos vereséget mértek a magyar seregre a Karasó patak mellett. Erről így ír a Képes Krónika: a patak vize „annyi emberi vérral keveredett, hogy szinte vérnek látszott az egész, úgy feküdtek a páncélos emberek a folyóban, mint a tuskók; a futók és az üldözők rajtuk keltek át a patakon, mint valami hídon. Vágták a magyarokat, mint az ökröket, és nem volt, aki megmentse őket a görögök kezéből.” Ezután a bizánciak elfoglalták és kifosztották a Szerémséget, Zimonyt és Haram várát, majd visszavonultak birodalmi területre. Az országos sereg katasztrofális harami veresége fokozta az elégedetlenséget a király pártján belül II. István uralmával szemben. A király közvetlen környezetéhez tartozó főurak egy része ekkor – elfordulva II. Istvántól – ellenkirályokat választott. Erről a Képes Krónika tájékoztat bennünket: „Történt pedig, hogy a király Egerben nehéz betegségbe esett, már mindenki azt hitte, hogy halálán van. Hiú reménységtől vezetettve Bors ispánt és Ivánt az árulók királlyá választották. Mikor pedig a király Isten akaratából jobban lett, Ivánnak fejét vétette, Bors ispánt pedig csúfosan kivetette az udvarból Görögországba.” Feltehető, hogy Iván és Bors leányágon az Árpád-házhoz tartoztak, s korábban Kálmán, illetve II. István hívei voltak. A puccs leverése után II. István hozzálátott újabb Bizánc-ellenes hadjáratához. Kérésére cseh–morva szövetséges csapatok érkeztek az országba, hogy

részt vegyenek a harcokban. 1128–1129 fordulója táján a király kapcsolatba lépett a bizánci uralommal elégedetlenkedő raškai szerbek fejedelmével, I. Urošsal, akinek Ilona nevű leányát megkérte feleségül Álmos fia, Vak Béla herceg számára, akivel időközben kibékült. A megbékélés hátterére a későbbiekben még utalni fogunk. 1129 első felében a II. István vezette hadak átkelve a Dunán elfoglalták és porrá égették Barancs várát. Közben a bizánciak ellen fellázadtak a szerbek. A baszileusz 1129 őszén felvonultatta seregeit, előbb leverte I. Uroš zendülését, majd helyreállította Barancs erődtímenyeit. Ekkor támadta őt hátba II. István, de Jóannész császárnak sikerült a vereséget elkerülnie, s a hamarosan meginduló tárgyalások 1129 végén békekötéssel zárultak, amely a konfliktus előtti területi és politikai status quo alapján tett pontot a hadakozások végére. A harcok során egyik fél sem törekedett területi hódításokra, a támadások mindkét oldalról megtorló jellegű, büntető hadjáratok voltak. Egyáltalán nem igazolható az, hogy az első nagyszabású magyar–bizánci háború Bizánc részéről Magyarország hűbéri alávetését célzó, hódító törekvések, világuralmi tervek jegyében fogant. A 12. század közepéig a görög császár külpolitikájának homlokterében a Kelet kérdései állottak, éppen ezért a baszileusz a Balkán északi részén legfőbb célként a Duna–Száva határvonal biztosítását tartotta szem előtt. 1129-ben a kisázsiai szeldzsukok és a kilikiai örmények vezettek területszerző akciókat a birodalom ellen, és Jóannész császár ezek ellen kívánta felhasználni Bizánc katonai erőit.

Amíg II. István uralkodásának első felében a belső viszonyokat a királyi hatalom szilárdsága, a pártharcok apálya s társadalmi nyugalom jellemezte, addig a király országlásának második felében gyökeresen megváltozott a helyzet: a királyi hatalom tekintélye megrendült, fellángoltak a pártharcok, és a belpolitikai élet központi kérdésévé a trón sorsának alakulása lett. Az első jelek 1123-ban mutatkoztak, amikor II. István híveinek egy része ellenkirály állításával fenyegetőzött. Az 1125–1126-os időszakban Álmosnak és pártjának szervezkedése veszélyeztette a király uralmát. Saul 1127-es hivatalos deigná-

18. Piroska-Iréné bizánci császárné

ciója után a volt Kálmán-párti főurak újabb csoportja szakadt el 1128-ban II. Istvántól, és ellenkirályok (Iván és Bors) választására határozta el magát.

A II. István uralmával szemben egyre fokozódó elégedetlenség több okra vezethető vissza. A Kálmán kori sikerek után bekövetkező külpolitikai kudarcok sorozata aláasta a királyi hatalom tekintélyét. A főurak előtt az sem tette népszerűvé II. István személyét, hogy a fiatal uralkodó – részben a központi, királyi hatalom erősítése érdekében, részben pedig öntelt, makacs és lobbanékony természete miatt – a szokásosnál kevésbé vette figyelembe a királyi tanács véleményét. A krónika szerint: „A király indulatos volt, . . . meg se kérdezte emberei tanácsát. . . azt hitte, hogy bölcs, mint Salamon, erős, mint Sámson, vitéz, mint Dávid.” A mellőzés miatt megsértődött főurakkal rokonszenvezett az egyházi előkelők jelentős csoportja is, mivel – apja politikáját folytatva – II. István egyáltalán nem bizonyult bőkezű adományozónak az egyház javára. Uralkodása idején érvényben maradtak Kálmán ama törvényei is, amelyek – birtokok és javadalmak elvonása révén – komoly mértékben sértették az egyháziak anyagi érdekeit. A király és pártja nem nézte tétlenül az elégedetlenkedő urak szervezkedéseit, és politikai gyakorlattá tette az ellenfelekkel való könyörtelen leszámolást. Bizonyítja ezt Álmos kétségbeesett szökése, Vak Béla kényszerű bujdosása, Iván lefejezése, Bors száműzetése. Híveikre is drákói szigorral sújtott le a király. A krónikából megtudjuk: „István király sok rosszat cselekedett. . . Krisztina úrnőt megégettette, és tüzet rakatott emberekre tett lóganéből. Nagy égő gyertyákat csöpögtetett az emberek fenekébe.”

Uralkodásának ebben a szakaszában II. István fokozott mértékben támaszkodott külföldről érkezett idegenekre. A német, vallon és besenyő etnikumú jövevények jelentős szerephez jutottak a hadseregben és a politikai életben is. Különösen kedvelte a király az 1122 után befogadott besenyő harcosokat, akik életének utolsó éveiben a királyi testőrséget alkották. A külföldiek előtérbe kerülése növelte a helyükről kiszorított

magyar urak elégedetlenségét, s ez a király társadalmi bázisának gyengülésével járt. Ennek ellensúlyozására II. István 1128–1129 táján merész lépésre szánta el magát. Álmos herceg 1126-os emigrálása után fiát, Vak Bélát mintegy két éven át a király szigora elől bencés szerzetesek rejtegették Pécsváradon. Természetes, hogy Álmos 1127-ben bekövetkezett halála után híveinek figyelme Vak Béla felé fordult. 1128–1129 fordulóján a király tudomást szerzett arról, hogy Vak Béla él, s elküldte érte embereit. A vak herceget udvarába vitette, feleségül adta hozzá a szövetséges szerb fejedelem leányát, Ilonát, és Tolnán fényes ellátást biztosított részükre. II. István célja Vak Béla felemelésével az volt, hogy megnyerje királyi trónusa számára a Béla herceg körül csoportosuló főurak támogatását.

A krónika szerint a király Vak Bélát jelölte uralma örökösévé. Erről azonban szó sem lehetett, hiszen Saul személyében az uralkodó osztály vezető csoportjának volt már hivatalos jelöltje. Ezért úgy véljük: Vak Béla kijelölése az Álmos-ági udvari történetírás fikciója csupán, amelynek az volt a rendeltetése, hogy a II. Bélával és II. Gézával szemben később fellépő Borisz ellenében Vak Béla uralmát hivatalos királyi designációra vezesse vissza, amivel Borisz herceg nem dicsekedhetett. Kétségtelen azonban, hogy a királynak ez az intézkedése nagymértékben erősítette Béla pártjának helyzetét a hatalomért folytatott harcban, amelyről a források nem tájékoztatnak. Külföldi hatalmak beavatkozása nélkül a belső társadalmi erők küzdelme döntötte el a trón sorsát. A Kálmán-párt fokozatos gyengülése s az Álmos-párt szakadatlan erősödése következtében a győzelmet az utóbbi szerezte meg 1131-ben. II. István, miután előzőleg már lemondott a világi hatalomról és szerzetesi ruhát öltött, 1131 elején meghalt, s őt is Váradon temették el, miként I. Lászlót. Ezt követően csaknem két hónapon át Saul és Béla vetélkedett a koronáért, amellyel – Saul halála után – végül is 1131. április 28-án Béla herceget magyar királlyá koronázták. Négy évtizedes trónharcok után a Kálmán-párt vereséget szenvedett, Álmos pártja megszerezte az áhított hatalmat.

Az Álmos-ági konszolidáció

„Az ország megerősödött kezében”

II. Béla és hívei a hatalom birtokában arra készültek, hogy az első kedvező alkalommal érzékeny csapást mérjenek a Kálmán-párt vezető gárdájára. Az ellenféllel való leszámolásra Béla pártja a jogosnak vélt személyes bosszú ürügyét használta fel. Tervük végrehajtására az aradi országos gyűlésen került sor, amelyet Ilona királyné és a főemberek tanácsára 1131 tavaszán-nyarán, tehát Vak Béla megkoronázásához közeli időpontban hívtak össze. Ezen a vak király oldalán megjelent két kisgyermekével (Gézával és Lászlóval) a királyné is. A Maros menti Aradon megtartott összejövetelen a királyné beszédet intézett a megjelentekhez, és a sokaságot a király megvakítói ellen fellépésre szólította fel. Felhívása nyomán az országos gyűlés véres jelenetek színhelyévé vált. Krónikánk hű képet rajzol erről: „felzúdult a nép azokra a bárókra, akiknek tanácsából a királyt megvakították; egyeseket megkötöztek, másokat megcsonkítottak. Hatvannyolc hitszegőt öltek meg ott kegyetlenül, és minden maradékukat ama napon lajstromba szedték, maradékaikat, fiaikat és a nőket egyaránt.”

Bár kétségtelen, hogy a krónika e fejezete bővelkedik olyan kifejezésekben, amelyeket csak a 13. századtól jegyezhettek le – ilyen például a baro (báró) szó – mégsem kételkedhetünk az elbeszélés egészének hitelességében. A 12. század vonatkozásában anakronisztikusnak minősülő szavak, kifejezések a szöveg későbbi (13–14. századi) másolásai révén kerültek a krónikába. Az aradi gyűlés fontos tanulságot szolgáltat számunkra. Világosan kiderül ugyanis az elbeszélésből, a hatvannyolc főúr

kíméletlen lemezárólásából az, hogy a királyi korona sorsának alakulását nem az ellenfelek békés kiengesztelődése, hanem könyörtelen harca határozta meg. S e küzdelemben Béla és az őt támogató főúri csoport egyáltalán nem kereste a kompromisszumot – mint például Kálmán 1095–1096-ban –, hanem a leghatározottabban az ellenpárt teljes szétverésére, fizikai megsemmisítésére tört. A krónika ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy az eseményekben Ilona királynénak kezdeményező és irányító szerepe volt. Okleveles adatok szintén arról tanúskodnak, hogy a mintegy 25 éves – de nyomoréksága, vaksága miatt korlátozottan cselekvőképes – király mellett az országos ügyekben nagy befolyással rendelkezett az energikus, határozott fellépésű királyné. Bélának szüksége is volt felesége hatékony segítségére, mert a Kálmán-párti főúrak – noha súlyos veszteség érte őket Aradon – a harcot még egyáltalán nem adták fel. A vak király uralmával való elégedetlenségük találkozott Kálmán állítólagos fiának, Borisznak hatalmi ambíciójával.

A kijevi fejedelem palotájában nevelkedett Borisz 16 éves lehetett, amikor 1130–1131 táján megjelent a baszileusz udvarában. (Van olyan vélemény is, amely Borisz herceget azonosítja azzal a Bors ispánnal, aki II. Istvánnal szemben 1128-ban ellenkirályként lépett fel.) Bizáncba érkezésének céljáról Freisingi Ottó krónikája ad felvilágosítást: „Amikor ugyanis Béla, Álmos fia – akit egykor Kálmán atyjával együtt megvakítottatott – került uralomra, Boricius [Borisz] – aki mint mondják, szintén Kálmán fia volt, de más anyától született, mint István, vagyis a rutének és Choyos [Kijev] királyának leányától – magának igényelte az atyai birodalmat. Ezért Graeciába [Görögországba] ment, elvette Kaloiohannis [Jóannész] császár rokonát.” (Gombos F. Albin fordítása). A trónkövetelő herceg bizánci forrásunk szerint görög földön – de nyilván már Kijevben is – a Kalamanosz (Kálmán) családi nevet használta, amivel azt kívánta hangsúlyozni, hogy atyjának Kálmán királyt tekinti. Borisz tehát az apai származás jogán követelte a magyar trónt. Valószínű, hogy a herceg Bizáncban a kralész (király) címet viselte, tehát Bélával (de feltehetően már Istvánnal) szemben is

saját magát tekintette Magyarország uralkodójának. Borisz Kijevből minden bizonnyal azért ment Konstantinápolyba, mert az 1127–1129-es háborúk alapján arra számított, hogy a baszileusz megfelelő támogatásban fogja őt részesíteni. Jóannész császár valóban barátságosan fogadta őt, kitüntető kegyének jeleként feleségül adta hozzá egyik rokonát, talán Anna Dukaina hercegnőt, a Komnénoszokkal rokonságban álló híres Dukasz család sarját. Házasságukból két fiuk született: Konsztantinosz (Konstantin) és Sztefanosz (István). A dinasztikus kapcsolat Boriszt erős szállal fűzte a császári udvarhoz, de politikai tervei megvalósításához ennek ellenére sem kapott segítséget a bizánci uralkodótól.

A baszileusz magatartását az határozta meg, hogy ebben az időben súlyos külpolitikai kérdések foglalkoztatták – s kötötték le teljes mértékben – Bizánc vezető köreit. A görög császárság 1130 és 1135 között szakadatlan harcban állott a kilikiai örményekkel és a kisázsiai szeldzsuk-törökökkel, akiknek támadásait csak nagy nehézségek árán sikerült visszaverni. (A császár egyik kisázsiai hadjárata idején, 1134 augusztusában halt meg Piroska-Iréné császárné, aki – férjével együtt – megalapítója volt Konstantinápoly egyik legjelentősebb középkori kolostorának, a Pantokratór monostornak, melynek felavatására 1136-ban került sor.) Ugyanezekben az években Itáliára is figyelnie kellett a konstantinápolyi uralkodónak. Igaz, hogy Bizánc a normann hódítások következtében 1071-ben kiszorult Dél-Itáliából, de Konstantinápolyban egyáltalán nem tettek le arról, hogy a normannoktól visszafoglalják egykori birtokaikat, s helyreállítsák ott a bizánci uralmat. E tervekre azonban nagy csapást jelentett az, hogy időközben megindult a különböző normann fejedelemségek egyesítése, s e folyamat betetőzéseként II. Roger, Szicília grófja – miután hatalmába került az összes normann terület Dél-Itáliában – 1130 karácsonyán Palermóban királlyá koronáztatta magát. A normann királyság létrejötté alaposan megváltoztatta Itáliában a politikai és a katonai erőviszonyokat. Ekkor Bizánc az új királysággal szemben a pápasághoz és a német birodalomhoz kezdett közeledni. Ha

χρῆσ' ὄχοισι τὴν συμμῆρ':
 ἐκ τοῦ τούτου δὲ, καὶ τὴν παρ'
 τρεῖς πρὸς θείαν: τὰ δ' ἄλλα
 πάντων, πῶς παρὰ γὰρ σι
 λόγος: ἀφ' ἡσδὲ ταῦτα μὲν
 ὁδὸν τοῦ λόγου, τὸ καὶ
 ἄλλο ἐκτίθηται τὸ τὸ
 χρόνους: καὶ πᾶς ὁρῶν
 γὰρ θέρδον ἄθωρ ἄμει, ἢ
 καιροποιὸν τῶν χείρων θά
 μάτων: ἐξ ὧν χάρις χρύ
 σακτις ἐκ πῶν ποσὶ πῶς;
 καὶ θεωρῶν τὸ ἀφ' ἧς
 χρόνος: ὥστε τούτοις ἐ
 μοσφῶν οἱ κίαι; κύκλω
 παραθίνας καὶ τούτων
 μέσος: χλοὴ φῶρ καὶ πλῆ
 ρισ ἀνθρώπων ποιήσω, ἔδα
 φος τὸ πρὸς οἶον ὅφισ
 ἡδύον: ὕδασι κατὰ ρυτὴν
 ἐκρίνεται πῶς; πῶς καὶ
 τὴν πῶν δὲ ἀνθρώποις ἰδοῖς;
 κίαι χρῶσ' ἐκ τῶν χρώμασι
 τρεῖς πρὸς ἡδύον, ὅς τε
 παρίσσει καὶ φιλίας ἐκ
 τίχουσι: ἀντιπρὸς τῶν
 ἡδύων τῶν πρὸς τῶν
 αἰσθησὶν πρὸς τῶν
 γορῶν Κόρον: καὶ τῶν

σῶν τῶν πρὸς τῶν
 μέσος: ὥστε τῶν
 ὁρῶν τῶν ὁρῶν: ἔδαφος οὐ
 καὶ ἄλλο πρὸς ὅφισ καὶ
 καὶ θαλάσσης ὥστε ἡσδὲ
 χείρων: καὶ θεῶν τῶν
 πάντων πρὸς τῶν
 ἀνδρῶν γὰρ καὶ ἡσδὲ
 πρὸς τῶν τῶν ὁρῶν: φῶν
 ἔχοντες ἀνδρῶν τῶν
 ἐξ ἀντιπρὸς τῶν
 πρὸς τῶν: τῶν ὁρῶν
 ὁρῶν πρὸς τῶν ἀνδρῶν:
 ὥστε καὶ ὁρῶν τῶν
 κίαι: γὰρ καὶ τῶν καὶ ὁρῶν
 κίαι καὶ ὁρῶν: τῶν
 γὰρ τῶν τῶν ὁρῶν: καὶ
 τῶν πρὸς τῶν τῶν
 ἀνδρῶν: ὥστε τούτοις καὶ
 ὁρῶν ἀνδρῶν: πρὸς
 αἰτίαν ἡσδὲ καὶ τῶν
 πρὸς τῶν πρὸς τῶν
 μέσος: ὁρῶν καὶ πρὸς
 σιμῶν ὁρῶν τῶν
 δέ τῶν αἰτίαν καὶ ὁρῶν
 ὥστε πρὸς τῶν τῶν
 ἡσδὲ τῶν τῶν: ἐξ ἡσδὲ
 θαλάσσης δὲ πρὸς τῶν
 ὁρῶν τῶν τῶν

mindehhez azt a fontos körülményt is figyelembe vesszük, hogy magában Bizáncban ezekben az években heves trónviszályok törtek ki, amelyek nagy gondot okoztak Jóannész császárnak, akkor érthetővé válik Borisz kudarca Konstantinápolyban. Egészen nyilvánvaló, hogy a Keleten és Nyugaton egyaránt nagymértékben érdekelt baszileusz nem kívánta erőit lekötni a magyar hatalmi küzdelmekbe való esetleges beavatkozással.

A bizánci segítségnyújtás így elmaradt, de Borisz, aki történelmünk egyik legmakacsabb s legelszántabb trónkövetelőjének bizonyult, elhagyta Konstantinápolyt és – talán orosz földön keresztül – Lengyelországba ment. A lengyel fejedelem, Kálmán király egykori szövetségese, III. Bolesław felkarolta Borisz ügyét, és minden támogatást megadott neki a magyar korona megszerzéséhez. III. Bolesław magatartását külpolitikai okok magyarázzák. Lengyelország függetlensége számára változatlanul a keleti irányú német expanzió jelentette a legfőbb veszélyt, pomerániai (tengermelléki) területek miatt is súlyos feszültség támadt a két ország között. Ugyanakkor Vak Béla – II. István politikáját folytatva – nagymértékben erősítette országának kapcsolatait nyugati (német, cseh, osztrák) szomszédaival. Ennek volt kétségtelen jele az, hogy a magyar uralkodó egyik nővérét ekkoriban vette feleségül III. Lipót osztrák örgróf fia, Adalbert. A lengyel fejedelem Borisz sikerétől azt remélhette, hogy Magyarország és Lengyelország között helyreáll a – Kálmán korabeli – szövetségi viszony, amely újra erős támasza lehet a német terjeszkedéssel szemben. Forrásaink – köztük a magyar krónika – azt bizonyítják, hogy Borisz fellépése komoly visszhangot váltott ki magyar földön is: „a magyarok állandóan igaztalanságból háborognak... a leviatán [bibliai szörnyeteg] e gonosz fiai követek útján behívták a fattyú Boricsot [helyesebben: Boriszt], jöjjön be és segítségükkel foglalja el a királyságot, mert Kálmán király fiának hitték őt... Igen sok nemes állt Borisz pártjára.” Az egykori Kálmán-párt maradék csoportja, amely még mindig a magyar uralkodó osztály számottevő részét alkotta, tehát Borisz trónigényét támogatta Vak Bélával szemben. Így történhetett, hogy Borisz – Bolesław társaságában –

lengyel, magyar és orosz csapatokkal északról betört a magyar királyságba, és a Sajó folyóig nyomult előre. Veszélybe került Béla koronája és az uralkodó osztály vezető csoportjának hatalma. A király és hívei azonban most is határozottnak, kíméletlennek, végül pedig erősnek bizonyultak. A betörés hírére az uralkodó azonnal felvonultatta Borisz ellen az ország katonai erejét. Ezt követően Vak Béla a Sajó folyó közelében tanácskozást tartott a királyság előkelőivel. Ezen a tanácskozáson megismétlődtek az aradi gyűlés véres eseményei. A vitatkozás során ugyanis kiderült, hogy a főurak egy csoportja Borisz és Béla viszályában nem a király oldalán áll; erre – miként a krónika elbeszéli – „a király és tanácsosai... keményen elhatározták, hogy azon nyomban leölik az árulókat, mert ha késnek, azok még történetesen átmehetnének Boriszhoz, és veszedelembbe döntik az országot. Zendülés támadt, nyomban megfogták Lampert ispánt, és amikor kivonszolták a királytól, édestestvére székkal hasította szét a fejét, úgyhogy agyveleje kiloccsant. Fiát, Miklós ispánt, ugyanott fejezték le. Megölték ott Ákos nembeli Majnoltot és másokat.”

Vak Béla és pártja külpolitikai téren is mindent elkövetett hatalma megvédése érdekében. A magyar király a Bolesław – Borisz szövetséggel szemben cseh–magyar–osztrák–przemysli koalíciót hozott létre, amely nemcsak a csatatéren, hanem a diplomácia küzdőporondján is eredményesen és hatékonyan működött. Ausztriából jelentős erőt képviselő segédcsapatok érkeztek II. Béla táborába, és a magyar–osztrák sereg a Sajó folyó völgyében vívott döntő csatában 1132. július 22-én súlyos vereséget mért Borisz és Bolesław hadaira. Ezután már Borisz II. Béla uralkodása alatt nem tett több kísérletet a magyar korona megszerzésére. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy a Boriszt támogató lengyel király ellen II. Béla cseh és orosz szövetségesei is támadásba lendültek. A cseh Soběslav 1132 októberi, 1133 januári és 1134 februári, valamint a przemysli Vlagyimirko fejedelem 1135. évi lengyelországi pusztító betörései Béla érdekét is szolgálták Borisszal szemben. 1134-ben – Soběslav közbenjárására – III. Lothár is, akit 1133-ban Rómában

koronáztak német császárrá, Bolesław ellenében Béla oldalára állt. 1135 augusztusában a merseburgi birodalmi gyűlésen III. Bolesław meghódolt III. Lothár előtt, és kötelezte magát arra, hogy végleg felhagy Borisz támogatásával.

II. Béla és főúri csoportja a Borisz felett aratott győzelmével bebizonyította: nemcsak a hatalom megszerzésére, hanem annak megvédésére is képes. Az uralomért folytatott küzdelemben a király és hívei tudatosan törekedtek arra, hogy megalkuvás nélkül kíméletlenül leszámoljanak ellenfeleikkel. Az aradi gyűlés véres eseményei, a Sajó mentén tartott tanácskozáson lezajlott könyörtelen leszámolás és a csatában elszenvedett veszteségek következtében az egykori Kálmán-párt teljesen megsemmisült. Kálmán és II. István híveinek többsége életét veszítette, néhányan száműzetésbe kényszerültek, s Borisz mellett húzták meg magukat. Egy csoportnak pedig sikerült a megfelelő pillanatban pártot változtatnia, s e főurak bekerültek II. Béla híveinek táborába. Közéjük lehet sorolni Lampert ispán testvérét, aki fivére megölése árán érdemelte ki a király kegyét. Hasonlóan II. Béla, majd II. Géza egyik leghűségesebb főembere lett az az Ákos, aki 1128-ban még II. István seregében harcolt a bizánciak ellen; a rokonságába tartozó Majnolt ispánt viszont 1132-ben a királyi tanácsban ölték meg a vak király emberei.

Vak Béla nem maradt hálátlan azokkal az egyházi és világi előkelőkkel szemben, akik a hatalom megragadásáért, majd pedig a megszerzett hatalom megvédéséért lefolyt csatározásokban mellette állottak. Ákos ispán példája mutatja, hogy a királyi kegy jóvoltából ezek az urak kerültek a legfőbb országos tisztségek és méltóságok birtokába, ugyanakkor nem kétséges, hogy bőséges adományokban részesültek az udvar részéről. Így például tudjuk, hogy az Aradon lemészárolt előkelők birtokai-ból létesítette és adományozta meg Vak Béla az aradi prépostságot, s a budai káptalan is kapott az elkobzott javakból. Természetesen világi hívei szolgálatait hasonló módon ismerte el a király. A krónika például elmondja, hogy a Borisz elleni ütközet után Vak Béla „nagylelkűen megajándékozta” vitézeit. Borisz kiverése után tehát II. Béla pártja egyedül, rivális nélkül

maradt a porondon; ez a kivételes helyzet volt a politikai alapja annak a belső konszolidációnak, amely a következő negyedszázad magyar történelmének egyik legfőbb jellemzője volt.

A belső problémák rendezése nyomán a magyar uralkodó osztály a feudális terjeszkedés útjára lépett; II. Béla első éveinek defenzív külpolitikáját hódító politika váltotta fel. A területi terjeszkedés első állomása Dalmácia egy részének (Sebenico, Trau, Spalato) megszerzése volt; a magyar foglalás feltehetőleg 1136-ban fejeződött be, mert ebben az évben került a hús esztendeje üresen álló spalatói érseki székre Gaudius, akit Felicián esztergomi érsek szentelt fel. Vak Béla hatalmának kiterjesztése Dalmáciában azzal a következménnyel járt, hogy a terület három uralmi körzetre szakadt. Az északi rész (Zára és a szigetek) továbbra is Velencét uralta, a déli rész, melynek székhelye Raguza (Dubrovnik) volt, Bizánchoz tartozott, a középső rész Spalato központtal magyar fennhatóság alá került. Az elfoglalt Közép-Dalmáciából kiindulva a magyar expanzió újabb állomása a Ráma folyó vidékének elfoglalása volt. Ezt követte az északról, nyugatról és délről bekerített – és szerbek által lakott – Bosznia birtokba vétele, amely talán önkéntes behódolás révén történt meg. 1137 tavaszán az esztergomi gyűlésen Vak Béla másodszülött fiát, a hatéves Lászlót nevezte ki Bosznia hercegévé. A terület tényleges kormányzását azonban a király megbízásából a mindenkori boszniai bán látta el. Ettől kezdve a magyar királyok uralkodói címeik közé felvették a Ráma királya titulust, amely feltehetően Bosznia magyar fennhatóság alá kerülését is hivatott volt kifejezésre juttatni.

A magyar expanzió sikereit nagymértékben elősegítette az, hogy Béla és környezete – figyelemmel kísérve a nemzetközi helyzet alakulását – ügyesen választotta ki a legkedvezőbb időpontot hódító terveik megvalósításához. Közép-Dalmácia megszállása a velencei dózse, a bizánci érdekszférába tartozó Ráma és Bosznia birtokba vétele pedig a baszileusz érdekeit sértette. Ezek azonban ebben az időben nem voltak abban a helyzetben, hogy megakadályozhatták volna a magyar területi foglalásokat. Az 1130-as évek közepén ugyanis a nemzetközi

politika középpontjába a dél-itáliai normannok nagyhatalmi törekvései kerültek. II. Roger a királyi cím elnyerését követően kísérletet tett arra, hogy a Földközi-tenger egész keleti medencéjére kiterjessze a normannok fennhatóságát. A normann uralkodó 1130-ban bejelentette igényét az antiochiai fejedelemségre, 1135-ben sikeresen megvetette lábát Észak-Afrikában, miközben hajóhadának kalózkodói a pisai és a velencei kalmárok kereskedelmi tevékenységét akadályozták. 1135 augusztusában német–bizánci–velencei szövetség jött létre II. Roger ellen, csatlakozott a koalícióhoz II. Ince pápa és Pisa városa is. III. Lothár császár 1136 augusztusában indította meg seregeit a normannok ellen, hogy elfoglalja Dél-Itáliát. A hadjárat, amelyben Bizánc is érdekelve volt, és amelyben Velence tevékenyen közreműködött, a kezdeti sikerek után 1137 őszére kifulladt, s II. Roger országa így elkerülte az összeomlást.

Ugyanakkor az 1136–1138-as időszakban Bizánc uralkodója, Jóannész császár – aki a birodalom határait az Eufratész folyóig akarta kiterjeszteni – nagy sikereket ért el Keleten: alávetette Kilikiát, hódoltatta Antiochiát, és támadásba lendült a szeldzsuk-törökök ellen. Ilyen bonyolult helyzetben sem Velence, sem Bizánc számára nem látszott célszerűnek az, hogy támadóan lépjenek fel Magyarországgal szemben. A magyar királyság és a görög császárság között II. Béla balkáni terjeszkedése nem idézett elő komoly feszültséget. Ezt bizonyítja az is, hogy 1137-ben került sor a király parancsára Álmos herceg holttestének Bizánzból való hazaszállítására, ami kiélezett helyzetben nyilván nem történhetett volna meg. Álmost nagy ellenfele, Kálmán mellé temették el Székesfehérvárott. Atyja iránti szeretet és tisztelet vezette Vak Bélát abban is, hogy 1138-ban az Álmos által alapított, de be nem fejezett dömösi prépostságot rendbe hozatta, teljesen felépíttette, birtokait összeíratta, és Ilona királyné közreműködésével további javadalmakkal adományozta meg. A dömösi prépostság a maga csaknem 100 falvával, birtokával az ország egyik leggazdagabb egyháza volt.

Dalmácia sorsa iránt a pápaság mindig nagy érdeklődést tanúsított. Ezt II. Béla nem hagyta figyelmen kívül, és külpoli-

tikája német orientációjával is egyezően a normannok által támogatott ellenpápával szemben II. Incét ismerte el Szent Péter trónja legitim örökösének. Ezzel viszont elérte azt, hogy II. Ince – a német császár jóvoltából visszakerülvén a római székbe – tudomásul vette Közép-Dalmácia magyar megszállását. A király közbenjárására még azt is elnézte, hogy – a korábbi gyakorlattól eltérően – a pápa helyett a spalatói érseket az esztergomi főpapa, Felicián szentelte fel. A pápa levélben értesítette erről Gaudius érseket: „El kell ismerned, hogy a római egyház iránt súlyosan vétkeztél, s merész vakmerőséggel Szent Péter kulcsait akartad megkárosítani, amidőn az apostoli szék méltóságát megvetve más provinciához folyamodtál, és a régi szokással szemben az esztergomi érsektől merészelted elfogadni a felszentelést. Noha túlságosan is átlépted a mértéket, . . . mégis mivel a mi szeretett fiunk, Béla Magyarország királya a te érdekedben levelek és követek útján igen gyakran közbenjárt az apostoli széknél, kéréseinek végül is engedtünk, . . . s elküldtük neked, testvé-rünknek a főpapi palliumot.”

A magyar uralkodó osztály megnövekedett külpolitikai aktivitását mutatja, hogy több mint másfél évtizedes szünet után a király – hódító szándék nélkül – ismét beavatkozott az orosz fejedelemségek viszálykodásába. 1139-ben a szövetséges przemysli halicsi fejedelem, Vlagyimirko seregével együtt tekintélyes nagyságú magyar haderő is részt vett Jaropolk kijevi uralkodó oldalán a csernyigovi Vszevolod elleni hadjáratban.

II. Béla uralkodása idején Magyarországnak a legszorosabb kapcsolatai Csehországgal alakultak ki. Mind a magyar király, mind pedig a cseh fejedelem egyformán fáradozott a cseh–magyar szövetség ápolásán. A cseh uralkodó rendszeresen felkereste sógorát, II. Bélát (így 1133-ban, 1134-ben, 1137-ben és 1139-ben). Az 1134-es megbeszélésüket követően szövetségük megerősítése érdekében Soběslav fejedelem kezdeményezésére került sor Konrád znojmoi (morva) hercegnek és Béla felesége egyik rokonának házasságára. 1137-ben Magyarországra látogatott a cseh fejedelem felesége, Adelhaid, s itt részt vett atyjának, Álmosnak temetésén. A cseh Soběslavnak nagy

szerepe volt abban, hogy az 1130-as évek elején jó viszony létesült a magyar királyság és a német birodalom között. A két ország kapcsolatait erősítette II. Béla azzal, hogy 1139 áprilisában támogatta Ottó bambergi püspök missziós tevékenységét Pomerániában, ami a lengyelekkel szembeni német expanziós politika érdekeit szolgálta. Forrásaink alapján arra lehet következtetni, Soběslavnak része volt abban, hogy dinasztikus összeköttetés jött létre a német és a magyar uralkodóházak között, 1139 júniusában ugyanis az 1138-ban hatalomra került III. Konrád német király fia, Henrik eljegyezte II. Béla Zsófia nevű leányát. Az eljegyzés nemcsak a két ország viszonyának elmélyülését jelezte, hanem azt is kifejezésre kívánta juttatni, hogy a Welfek és Staufok újra fellobbanó viszályában a Stauffházból származó III. Konrád számíthat a magyar király támogatására.

II. Béla alatt az ország nemzetközi helyzete jelentősen megszilárdult. Erre utalhat a magyar krónika azon kitétele, mely szerint „az ország megerősödött [Béla] kezében”. A belpolitikához hasonlóan minden bizonnyal a külpolitika intézése is elsősorban Ilona királyné és a legtekintélyesebb egyházi és világi főurakból álló király tanács feladata volt. Maga az uralkodó egyre kevesebbet törődött az országos ügyekkel. Testi nyomoréksága következtében lassan lelki beteggé is lett, és a mértéktelen italozásban keresett vigasztalást, tetteit már nem is tudta igazán mérlegelni, amiként ezt a Képes Krónika elbeszéli: „Béla király borivásnak adta magát. Az udvarbeliek megszokták, hogy mindent megkaptak a királytól, amit részegségében kértek tőle, és amire a király kijózanodott, már vissza nem vehette. Részegségében ellenségeik kezére adta Póst és Sault, akik jámbor emberek voltak, meg is ölték őket ok nélkül.” II. Béla nem egészen tízévi országglás után 1141. február 13-án halt meg, s atyja mellett Székesfehérvárott temették el.

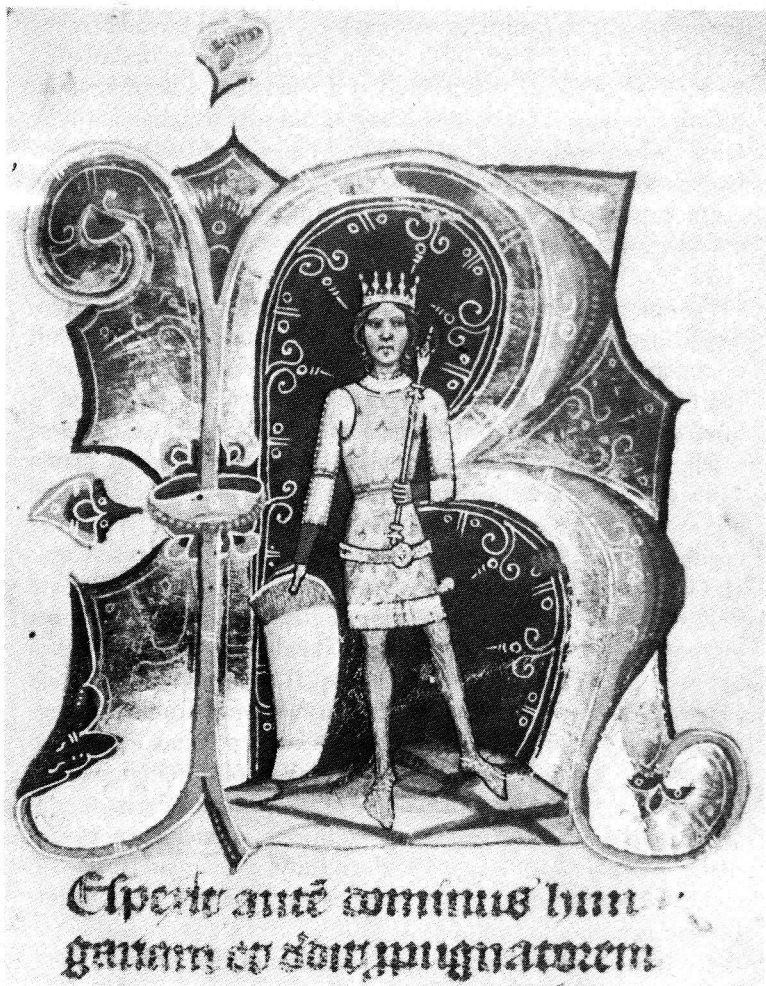
„Háborúm van a császárral”

II. Béla hívei, az uralkodó osztály vezető csoportjának tagjai szilárdan tartották kezükben a hatalmat, s az országon belül nem is volt oly ellenzéki erő, amely – kihasználva a király halálát – hangját tudta volna hallatni. Így Vak Béla négy fia – Géza, László, István és Álmos – közül a legidősebbet, Gézát már február 16-án akadály nélkül királlyá koronázták. II. Géza ekkoriban 11 év körüli gyermek volt, aki természetesen uralkodása első esztendeiben nem lehetett képes arra, hogy önállóan irányítsa az ország életét. A II. Béla alatti politika folyamatosságának biztosításán – a királyi tanács közreműködésével – két ember, Ilona anyakirályné és testvére, Belus herceg örködött. Az évek során különösen az utóbbi szerepe lett egyre jelentősebb. II. Géza anyai nagybátyja az 1140-es évek elejétől mintegy másfél évtizeden át a magyar kül- és belpolitika reprezentáns alakja, vezető személyisége volt, szava döntőnek bizonyult az országos ügyek intézésében. Már 1144-ben az egyik legmagasabb közbiztonsági méltóság, a báni tisztség birtokosaként találkozunk vele az orosz évkönyvekben.

Ebben az évben ugyanis újból magyar sereg járt orosz földön, ahol változatlanul feudális belvillongások tomboltak. Vlagyimirko przemysli fejedelem – II. István és II. Béla szövetségese – egymás után hódította meg a szomszédos területeket – így Tyerebovl és Zvenyigorod vidékét –, majd 1141-ben Halics központtal létrehozta a halicsi fejedelemséget. A kijevi nagyfejedelem, Vszevolod féltékenyen nézte Vlagyimirko hatalmának ugrásszerű megnövekedését, és elhatározta, hogy meghódítja Halicsot. Más orosz fejedelmek és a lengyel uralkodó seregeivel indult Halics ellen. A végveszélyben levő Vlagyimirko a magyar királyhoz fordult segítségért, hívására Belus bán vezetésével magyar hadak érkeztek Halicsba, ezáltal Vlagyimirkónak sikerült elkerülnie a bukást. A kijevi uralkodó kénytelen volt azzal beérni, hogy Vlagyimirko engedelmességet fogadott neki.

II. Géza ily módon megmentette Vlagyimirko fejedelmi trónját, hamarosan azonban arra kényszerült, hogy saját koronájának megvédése érdekében mozgósítsa az ország erejét. A veszélyt Borisz herceg fellépése idézte elő, aki közel másfél évtizedes szünet után ismét megjelent a politikai élet színpadán. A források nem szólnak arról, hogy 1132 és 1145 között Borisz hol tartózkodott. Lehetséges, hogy lengyel földről Oroszországon keresztül – ahol anyja, Eufémia 1139-ben hunyt el Kijevben – visszatért Bizáncba. 1145 végén innen indulhatott újabb vándorútra, amelynek végső célja most is a magyar korona megszerzése volt. Freisingi Ottónál olvashatjuk erről az első híradást, tőle megtudjuk, hogy 1145 karácsonya után III. Konrád német király „Bajorországba ment. Itt Labezlaus [II. Vladislav] cseh herceg járult eléje, magával vive a fent említett Boriciust [Boriszt]. Ez síró és szánalmat keltő szavakkal panaszolta el az atyai birodalomtól való megfosztását és kérte, hogy nyújtson neki segílyt a császári hatalom, amelyen az egész föld védelme nyugszik; s a megnevezett cseh hercegnek s feleségének, Gertrudisnak, a király nővérének közbenjárására tiszteletre méltó elhatározással ígéretet kapott, hogy ebben a dologban megsegítik.” (Gombos F. Albin fordítása.) Borisz célját illetően egy másik művében még világosabban fogalmaz a tudós német püspök: „Volt pedig ez a Borisz Magyarország néhai királyának, Kálmánnak fia, aki a magyar királyságot, amint az előbbeni Krónikánkban elmondottuk, örökösödési joggal magának követeli és hogy ezt elérhesse, gyakorta kéri mindkét uralkodónak, ti. a rómainak [németnek] s a görögnek támogatását és lovagjaink közül pénzzel sokakat a maga pártjára vont.” (Gombos F. Albin fordítása.)

A német király, III. Konrád – aki a császári címet soha nem nyerte el – és hű szövetségesei: II. Vladislav cseh uralkodó, valamint Jasomirgott Henrik osztrák örgróf és bajor herceg tehát törvényesnek ismerték el Borisz herceg jogát, illetve igényét a magyar trónra. Mi a magyarázata annak, hogy a II. István és II. Béla által létesített és ápolta jó kapcsolatok után nyugati szomszédai szembefordultak II. Géza királlyal? E változás

20. II. Géza uralkodói díszben

főbb okai között említhető meg az, hogy fordulat következett be a cseh trón birtoklásában. 1140-ben – az elhunyt Soběslav után fia mellőzésével – II. Vladislav lett a fejedelem. Ellene azonnal harcot robbantott ki znojmoi Konrád, aki rokonságban állott II. Géza családjával, valamint Soběslav fia, a mellőzött Vladislav herceg. Bizonyosra vehető, hogy a lázadók élvezték II. Géza erkölcsi-politikai (s talán anyagi) támogatását, s ez teljesen elmérgesítette a cseh–magyar viszonyt. II. Vladislav bosszúból felkarolta Borisz ügyét.

Ezekben az években megváltozott a német–magyar kapcsolatok jellege is, ami III. Konrád politikája módosulásának volt eredménye. 1142-ben jelentősen enyhült a Welf–Stauf ellentét, s ezért a német uralkodó feleslegesnek ítélte meg a fia és Zsófia közti eljegyzést. Ennek következtében a magyar királylány sorsa a teljes mellőzöttség lett, s a méltatlan bánásmód miatt Zsófia 1145 táján önként lemondott a jegyességről, és belépett az admonti bencés apácakolostorba. A magyar királyi udvart rendkívüli mértékben felháborította a Zsófiát ért súlyos sérelem; II. Géza és családja csak a magyar királylány kifejezett kérésére volt hajlandó belenyugodni a történetekbe. A magyar–német viszony megváltozásában lényeges okként kell számításba venni azt is, hogy az 1140-es évek közepére III. Konrád külpolitikája egyre agresszívabb vonásokat vett fel. A német király világuralmi terveket forgatott fejében, s ennek a koncepciónak jegyében a birodalmával szomszédos országok uralkodóitól feltétlen engedelmességet várt el. Minthogy erre II. Géza nem volt hajlandó, III. Konrád szívesen látott volna Borisz személyében egy, a német császárságtól függő vazalluskirályt a magyar trónon. E törekvésében támogatta őt rokona és szövetségese, Jasomirgott Henrik is.

Konrád és Henrik megengedték Borisznak azt, hogy német – elsősorban osztrák és bajor – területen zsoldossereget toborozzon magának, majd pedig lehetővé tették számára, hogy zsoldosai 1146 április elején betörjenek Magyarországra, ahol elfoglalták Pozsony várát. II. Géza, miután tájékoztatták arról, hogy Borisz embereinek akciójáról van szó, trónusa megvédel-

mezéséért azonnal határozott cselekvéshez látott: „a magyarok nagy sokaságával siet a vár megszabadítására . . . Magyarország királya pedig, mihelyt megérkezett, tábort ütött és a várost ostromzár alá vette, miután azt a különböző hadigépek, ostromszerek és az íjászok egészen körülözlönlötték. Erre a teutonok [németek] a magyarokkal békekötésről kezdenek tárgyalni; . . . megegyeztek egymással, hogy a várat átadják, s ők maguk hazatérnek, miután a királytól, amint azt eskü alatt ígérte, hármezer fontot [ti. ezüstmárkát] kaptak kimérve.” (Gombos F. Albin fordítása.) Borisz tehát ismét kudarcot vallott.

II. Géza és udvara nem elégedett meg ezzel, hanem a német király és az osztrák örgróf ellen bosszúból visszacsapást készített elő. III. Konráddal szemben a visszavágás abban nyilvánult meg, hogy 1146 nyarától a király kapcsolatba lépett a Bajorország megszerzéséért küzdő VI. Welf herceggel, és rendszeres évpénz juttatásával anyagilag is támogatta annak harcát a német király ellen. Jasomirgott Henrik osztrák örgróffal szemben pedig a fegyvereknek adta át a szót II. Géza. Ezzel egyidőben azonban a magyar király igyekezett országa nemzetközi helyzetét megerősíteni, s a megromlott nyugati (német, cseh, osztrák) kapcsolatok ellensúlyozására északi és keleti (lengyel és orosz) szomszédaival lépett szorosabb kapcsolatba. Ezt dinasztikus kötelékekkel szentesítették. Így feltehetően ebben az időben vette nőül II. Géza második húgát az egyik lengyel részfejedelem. Maga II. Géza pedig, hogy a halicsi fejedelem mellett újabb szövetségesre tegyen szert orosz földön, 1146 őszén feleségül vette Eufroszinát, a volhiniai Vlagyimir uralkodójának, Izjaszlávnak nővérét. A vlagyimiri fejedelem ekkor már a kijevei trónnak is birtokosa volt. Ezek után indult II. az osztrák herceg ellen. Az országos sereg a 16 éves király és Belus bán vezetésével 1146. szeptember 11-én vonult fel, s a Lajta–Fischa között véres ütközetet vívott Henrik hadával. A Képes Krónika elmondja, hogy a király – miután betöltvén 16. életévét, s ennek jeleként karddal övezték fel – „sietve átkelt a magyar határon. Jó nagy lovaikon, mint az óriások, megdőbbenten meredtek fel előttük a németek. Gőgösen, becsmérésekkel szidalmazva

támadtak a magyarokra, hogy gyalázkodásukkal rémületbe ejtsék őket. Szembe velük a magyarok is csatára keltek... A hadimérkőzés elején a németek a magyarok fölé kerekedtek... Ekkor a király úr anyai nagybátyja, Belus, akit bánnak neveztek, övéi ezre fölött állván dicsőségében, a német csapatokra rontott, keményen rajtuk ütött szemtől szembe, és nagy vérontást vitt véghez közöttük. A király válogatott vitézei is megtámadták az ellenséget. Nehéz lőn a csata a németeknek, erejük semmivé foszlott, hétezernél több harcos veszett kard élén, a megmaradtak pedig elfutottak.”

A Borisz fellépése nyomán bekövetkezett események – főleg pedig az osztrák–bajor sereg szétverése – hosszú évekre szöloán ellenségessé és igen feszültté tették a német–magyar és az osztrák–magyar viszonyt. Az újabb fegyveres összecsapás csak idő kérdése volt, amint azt Freisingi Ottó is megjegyezte az osztrák vereséggel kapcsolatban: „Ezt az oly szégyenletes gaztettet a bosszú még nem követte, a jövőben várják Isten segedelmével a mostani császár jobbjától.” (Gombos F. Albin fordítása.) A német oldalról fenyegető bosszú a második keresztes hadjárat következtében maradt el, amely mozgásba hozta csaknem egész Európát.

1144-ben a mohamedánok elfoglalták az egyik keresztes államot, az edesszai grófságot; a muzulmán hódítás ezáltal már közvetlenül fenyegette Antiochiát. 1145-ben a keresztes államok Bizánctól, a pápától és a nyugati országoktól kértek segítséget, mert jól tudták, hogy saját erejük nem elégséges a támadók visszaverésére. A pápa 1145. december 1-én meghirdette a mohamedánok elleni keresztes háborút. 1146-ban VII. Lajos francia és III. Konrád német király nyilatkozott úgy, hogy a keleti keresztények megmentése érdekében felveszi a keresztet. Elsőnek 1147 húsvétján a 70 ezer fős német keresztes had indult útnak, III. Konrád pünkösdkor ért a magyar határhoz; ekkor, június 8-án kelt útra a szintén 70 ezerre becsült francia sereg, amelyet VII. Lajos vezetett. Ő is Magyarország felé tartott.

A trónkövetelő Borisz herceg úgy gondolta: a keresztesek magyarországi átvonulása jó lehetőséget nyújt majd számára II.

Géza koronájának megszerzéséhez. Akadt néhány előkelő az országban, akik elégedetlenek voltak II. Géza uralkodásával, ezek felvették a kapcsolatot Borisszal: „némely magyarok – mondja a krónika – tanácsolták neki, jöjjön be az országba, akkor majd sokan uruknak fogadják, elhagyják a királyt, és sokan csatlakoznak hozzá.” Borisz először a német sereggel akart bejutni az országba, de Konrád, nehogy az egész kereszties hadjárat emiatt veszélybe kerüljön, nem engedett a herceg kérésének. Így is – az 1146-os események miatt – meglehetősen ellenséges hangulat közepette vonult át Magyarország területén. A trónkövetelő ekkor a közeledő francia uralkodóhoz küldött leveleket, amelyekben Magyarországra vonatkozó örökösödési jogára hivatkozva tőle kért segítséget. VII. Lajos azonban még válaszra sem méltatta őt. Borisz elszántságát jól mutatja az, hogy a többszöri csatlakozás ellenére sem adta fel a reményt, és francia előkelő urak közreműködésével elrejtőzött VII. Lajos keresztiesei között, s így sikerült 1147 nyarán bejutnia magyar területre.

II. Géza igen jóindulatúan fogadta a francia uralkodót, békét és barátságot kötött vele. VII. Lajos a magyar király kérésére vállalta, hogy keresztvíz alá tartja II. Géza első gyermekét, az újszülött Istvánt. A két uralkodó közt kialakult személyes kapcsolat megvetette alapját a későbbi magyar–francia politikai együttműködésnek. II. Géza azonban csakhamar értesült arról, hogy Borisz a franciák táborában tartózkodik, ezért haladéktalanul követelte VII. Lajostól halálos ellenségének kiadatását. Ennek hallatára Borisz lopott paripán el akart menekülni a keresztiesek közül, akik „mindenfelől összefutnak, s Boriszt mint tolvajt elkapják és megverik, majd sártól piszkosan és – ágyékától eltekintve – meztelenül a [francia] király elé viszik. Mindenki tolvajnak vélte őt. Ő pedig a király elé vetette magát, noha nem ismerte a mi nyelvünket, és a királynak sem volt akkor tolmácsa, mégis néhány ismerős szót keverve a barbár szavak közé és gyakran emlegetve saját nevét, végül is felfedte, hogy ki ő. Ekkor aztán tisztességesen felöltöztetik s másnapig őrizetben tartják.” VII. Lajos, aki arra számított: Bizáncban jó szolgálatokat tehet neki Borisz, mint a baszileusz rokona, megtagadta,

hogy a magyar királynak kiszolgáltassa a herceget, magánál tartotta őt s elvitte Konstantinápolyba.

Borisz reményei tehát sem 1146-ban, sem 1147-ben nem valósultak meg. Egyáltalán a trónkövetelő herceg e hatalommegszerzési kísérletei sokkal szerényebb visszhangra találtak az országban, mint az 1132-es fegyveres támadása. 1132-ben még az uralkodó osztály számottevő része csatlakozott Boriszhoz, 1146–1147-ben azonban elenyésző, jelentéktelen ellenzéki erők támogatására számíthatott csak. Ez az Álmos-ági konszolidáció eredménye volt. Az uralkodó osztály egységesen sorakozott fel II. Géza mellett, s a kellő társadalmi bázis hiánya már eleve kudarcra ítélte Borisz újabb akcióit. 1132-höz hasonlóan a trónkövetelő herceg 1146-ban és 1147-ben sem kapott magyarországi terveihez segítséget a baszileusztól. Ez arra vezethető vissza, hogy az új bizánci császár, Manuél (Mánuel) Komnénosz (1143–1180) folytatta apja politikáját, és uralkodása első éveiben a Kelet kérdéseivel foglalkozott. Nyugaton az volt a szándéka, hogy – keleti hódító politikájának zavartalan folytatása érdekében – a német birodalom segítségével tartja féken birodalma legfőbb ellenségét, a dél-itáliai normann királyságot. Ezért 1146 elején feleségül vette Berta sulzbachi hercegnőt, III. Konrád király rokonát. 1146 tavaszán Manuél császár megkezdte támadó hadjáratát a kisázsiai ikóniumi szultánátus elfoglalására. A baszileusz eme külpolitikai koncepciójába tehát szükségszerűen nem fért bele az, hogy Borisz hatalommegszerzési kísérleteit támogassa, mert ez megzavarta volna a birodalom észak-balkáni határainak nyugalvét, s ez nem szolgálta volna a birodalmi külpolitika egészének stratégiáját.

A második kereszties hadjárat megindulása háttérbe szorította ugyan a német–normann, a pápai–normann és az angol–francia ellentéteket, de a végsőig kiélezte a dél-itáliai normann királyság és a bizánci császárság viszályát. II. Roger normann uralkodó a Földközi-tenger feletti hegemonia megteremtése érdekében az 1140-es években már a jeruzsálemi királyság megszerzését és a baszileusz birodalmának elfoglalását tűzte ki

célul. A normann nagyhatalmi tervek ismeretében a bizánci uralkodó körök egyáltalán nem fogadták örömmel a keresztes háború meghirdetéséről szóló híreket: a baszileusz azonnal félbeszakította az ikóniumi szultán elleni támadó hadműveleteket, s visszatért Konstantinápolyba. Bizáncban egyrészt attól tartottak, hogy a Szentföldre induló keresztes seregek egyik célja – miként a kortárs történetíró lejegyezte – „a bizánciak országának elfoglalása”, másrészt pedig nagy aggodalommal töltötte el Manuél Komnénosz császárt az, hogy szövetségésének, Konrád királynak Keletre vonulása következtében megszűnik a normannokat sakkban tartó német nyomás, s ily módon II. Roger zavartalanul fordulhat Bizánc ellen. A baszileusz féelme nem bizonyult alaptalannak. A német keresztesek már a Balkánon jártak, amikor 1147 augusztusában a normann flotta rátört a görög birodalomra és elfoglalta Korfu szigetét. Különösen fenyegetővé akkor vált a helyzet Manuél számára, amikor II. Roger felajánlotta a Konstantinápoly felé közeledő francia seregnek, hogy közös erővel – a szárazföldről és a tenger felől – egyszerre vegyék ostrom alá a bizánci fővárost, s a normann flotta el is indult Konstantinápolyhoz. A bizánci birodalom válságos napokat élt át. Megmenekülését annak köszönhetette, hogy VII. Lajos végül is elutasította a normann javaslatot, s nem fordult Bizánc ellen, hanem III. Konrád nyomában folytatta útját Keletre.

Az 1147-es normann támadás lényeges változást, nagy fordulatot idézett elő Bizánc külpolitikájában: a baszileusz felhagyott a keleti expanzióval (12 évre békét kötött a szeldzsuk-törökökkel), és egy évtizeden át a nyugati kérdések állottak a bizánci külpolitika középpontjában. Ebben az időszakban Manuél császár legfőbb célja a normann királyság elfoglalása s a bizánci uralom visszaállítása volt Dél-Itáliában. A birodalom saját ereje ehhez nem volt elégséges, ezért a baszileusz terve megvalósítása érdekében koalíciót szervezett II. Roger ellen. Már 1147 őszén szövetségre lépett Velencével, és a dózse flottájának segítségével 1148-ban hozzálátott a normannok kiűzéséhez, az elfoglalt Korfu visszaszerzéséhez. 1148 végén

Thesszalonikében (Szaloniki) Manuél egyezményt kötött a normannok ellen III. Konrád német uralkodóval (ez volt a „két császár szövetsége”). Erre az időre ugyanis a második keresztes hadjárat – Damaszkusz 1148-as sikertelen ostroma következtében – teljes kudarcot vallott. A thesszalonikéi egyezményben Manuél és Konrád megállapodtak abban, hogy 1149-ben közös hadjáratot indítanak Itáliában a normannok ellen, elfoglalják, majd egymás között felosztják II. Roger országát. Az 1148–1149-es években azonban a normann király vezetésével kialakult a „két császár szövetsége” tagjaival különböző okok miatt szemben álló hatalmak koalíciója. II. Roger egyrészt meg akarta akadályozni azt, hogy létrejöjjön a közös német–bizánci invázió, másrészt a Szentföldre új keresztes hadjáratot szándékozott szervezni, amelynek első állomása Konstantinápoly elfoglalása lett volna. Tervének megnyerte VII. Lajos francia királyt, III. Jenő pápát és VI. Welf német herceget. Ehhez a szövetségi rendszerhez tartozott még II. Uroš raškai szerb nagyzsupán, az orosz fejedelmek egy csoportja – míg a velük ellenséges orosz fejedelmek Bizánc-párti politikát folytattak –, és e koalíció tagjának számított II. Géza magyar király is.

A 12. század közepén – néhány éven át – Európát valósággal kettéosztó politikai-katonai szövetségek küzdelmében Magyarország helyét saját célkitűzései és külpolitikai kötelezettségei egyértelműen a francia–normann koalíció oldalán jelölték ki. 1146 óta ellenséges volt a magyar–német viszony, Velencével a dalmáciai rivalizálás állította szembe II. Géza király országát. A Volhíniához és Kijevhez 1146 óta fűződő jó viszony, valamint a Bizánccal szemben ellenséges franciákkal 1147-ben létrejött baráti kapcsolat pedig a magyar–bizánci ellentéteket élezte ki. Bizánccal szemben II. Géza és környezete magatartását lényegesen befolyásolta az, hogy az ismételt hatalom megszerzési kísérletek után Borisz, a veszélyes trónkövetelő újból a baszileusz udvarában talált menedéket. A két szövetségi rendszer tervezett nagy összecsapására végül is nem került sor, mert részint a koalíciókon belüli ellentétek – mindenki tartott saját szövetségesei erejének és hatalmának túlzott megnövekedésé-

től –, részint pedig a „mellékhadszíntereken” kezdeményezett konfliktusok megakadályozták azt, hogy bármelyik tábor is érdemben hozzáfoghasson fő célkitűzése (az itáliai invázió, illetve a keleti hadjárat) megvalósításához. Így a szövetségi rendszerek közti konfrontáció a „mellékhadszíntereken” zajlott le. Dél-Itália, Konstantinápoly és a Szentföld helyett a szász és bajor hercegségek területén, orosz földön és a Balkán északi részén került sor összecsapásokra. Magyarország mindhárom szintér konfliktusaiban oly intenzíven képviseltette magát, hogy elmondható: a Velencével és a „két császár szövetségével” szembeni küzdelemben a francia–normann koalíció tagjaként a feudális magyar állam a többiekhez képest jóval nagyobb politikai, anyagi és katonai terheket vállalt magára.

A magyar király – II. Rogerhez hasonlóan – a második keresztes hadjárat után is változatlanul folytatta VI. Welf herceg küzdelmének anyagi és politikai támogatását III. Konráddal szemben, mert érdeke fűződött ahhoz, hogy elkerülje az 1146. szeptember 11-i győzelmének német–osztrák részről történő megbosszulását. A Staufokkal szemben álló Welf-párt segítése eredményes volt, hiszen VI. Welf herceg, majd unokaöccse, Oroszlán Henrik fegyveres lázadása lehetetlenné tette azt, hogy III. Konrád az 1149–1151-es időszakban akár Magyarország, akár a normann királyság ellen hadat indítson.

Az európai koalíciók konfliktusába Magyarország közvetlenül orosz földön és a Balkánon kapcsolódott be. 1149-re Oroszországban – eredetileg az európai szövetségi rendszerektől függetlenül – fokozatosan két fejedelmi tömörülés szerveződött meg. Az egyik csoportosulás Volhinia (Vlagyimir) és Szmolenszk körül alakult ki, a másikat Szuzdál és Halics hozta létre. A két fejedelmi csoport közti összeütközések egyik oka az volt, hogy Vlagyimir ura, Izjaszláv Msztyiszlavics és Szuzdál fejedelme, Jurij Dolgorukij elkeseredett harcot vívott egymással Kijev birtoklásáért. Fokozta a szemben álló csoportok között a feszültséget az is, hogy az egyes partikuláris hatalmi központok urai az ellentábor tagjainak rovására törekedtek saját birtokaik gyarapítására. Így Vlagyimirko, Halics fejedelme volhiniai és

kijevi területeket foglalt el. II. Géza sógora, Izjaszláv, aki 1146 augusztusában megszerezte magának a kijevi trónt, hatalma egyházi megerősítése érdekében 1147 nyarán – a konstantinápolyi pátriárka megkerülésével – saját jelöltjét választotta meg kijevi metropolitának az orosz egyház élére. E lépése egyúttal orosz földön a bizánci politikai befolyás visszaszorítását is hivatott volt szolgálni, s így szembekerült a baszileusszal. Az ellentábor elutasította Izjaszláv intézkedését, s ennek következtében a volhiniai–kijevi fejedelemmel szemben Bizánc szövetségét élvezte, míg Izjaszláv a magyar király pártfogásához folyamodott.

II. Géza már 1148 tavaszán sereget küldött Izjaszlávnak; a magyar segédcsatatok a Csernyigov elleni hadjáratban vettek részt. Ez a fegyveres konfliktus nem állott kapcsolatban a „fejedelmi koalíciók” harcával, erre mutat, hogy Jurij Dolgorukijhoz hasonlóan Vlagyimirko is távol tartotta magát az összecsapástól. Ezért ekkor II. Géza még nem került szembe korábbi halicsi szövetségesével. Jurij Dolgorukij 1149 augusztusi támadása nyomán azonban kezdetét vette a két fejedelmi csoport fegyveres küzdelme. Izjaszláv vereséget szenvedett, feladta Kijevet, s Vlagyimirből küldött segélykérő követeket a magyar uralkodóhoz. 1149 őszétől II. Gézának már a Balkánra is figyelnie kellett, ahol ekkor az általa támogatott szerbek harcban állottak a bizánciakkal; emiatt személyesen nem mehetett orosz földre, de – miként az orosz évkönyvek írják – „azért tízezer magyart küldött neki. És mondá: íme elengedem seregemet, magam pedig a halicsi fejedelem hegyei alá szándékozom felvonulni, hogy ne engedjem őt mozogni, te [ti. Izjaszláv] tehát végezd, akivel mi bajod van; ha a csapatok kimerülnek, én másokat, erősebbeket küldök, vagy magam is lóra ülök.” A király által küldött magyar sereg cseh és lengyel csapatokkal együtt 1149 utolsó napjaiban érkezett Vlagyimirba, ahonnan – anélkül, hogy harcra került volna sor – már 1150 januárjában hazaindult. Ezt követően azonban Izjaszláv a nomád úzok segítségével kiszorította Kijevből a szuzdái fejedelmet, aki nem nyugodott ebbe bele, és halicsi szövetségesének támogatásával

1150 nyarán visszaszerezte magának a nagyfejedelmi trónt. Izjaszláv azonnal II. Gézához fordult.

1150 őszén a király az országos sereggel vonult halicsi Vlagyimirko ellen, aki Przemyśl várába zárkózott be, de semmi esélye sem volt arra, hogy hosszabb ideig eredményesen tudja magát tartani a teljes királyi haderővel szemben. Az események mégis kedvező fordulatot vettek Vlagyimirko számára. Orosz forrásunk így számol be erről: „Volodimerko [Vlagyimirko] ezek láttára megijedt, és összeköttetésbe lépett Kuknis [Kökényes] érsekkel, két más püspökkel, úgyszintén a király körül levő férfiakkal és bekönyörögte magát náluk és sok aranyat adott nekik, felbérelve őket, hogy a királyt hazatérésre bírják. A király meg is hallgatta őket.” Ezt követően II. Géza 1150 október végén elhagyta Halicsot és hazatért. Az évkönyv nem tudja, hogy a királyra elsősorban nem a csengő aranyakkal megvesztegetett főembereinek véleménye hatott, hanem az a hír, amely Manuél császár pusztító szerémségi betöréséről érkezett hozzá.

Izjaszláv továbbra is igényt tartott a király segítségére, ezért ekkor a magyarokkal való szövetség megerősítése céljából a volhiniai fejedelem testvére feleségül vette Belus bán leányát. 1151 elején II. Géza ismét jelentős, tízezer főből álló sereget küldött sógora segítségére. Izjaszláv Kijevhez vonult, amelyet Jurij Dolgorukij ellenállás nélkül feladott. Hamarosan azonban a szuzdáli fejedelem Vlagyimirkóval együtt újra akcióba kezdett Izjaszláv ellen, aki ekkor fiát menesztette II. Gézához katonai támogatásért. A magyar király ismét komoly segélyhadat küldött orosz földre, mire azonban csapatai 1151 nyarán oda megérkeztek, Izjaszláv már legyőzte Dolgorukijt. A halicsi fejedelem útközben megtámadta a Kijev felé tartó magyarokat, akik a szükséges óvatosságról megfelelkezve mulatozással töltötték estéiket. Ezt használta ki a halicsi fejedelem: „Msztyszláv [Izjaszláv fia] éjszakára kiállítá az öröket, maga meg a magyarokkal lefeküdt aludni, az örök éjfélkor berohantak hozzá, mondván, hogy Volodimerko [Vlagyimirko] jön, ő tehát kíséretével lóra ülven, elkezdé költögetni a magyarokat, de a magyarok

holtrészezen feküdtek. Szürkület táján rajtuk ütött Vlagyimirko s nehányat elfogva belőlük, a többi mind lemészárolta.”

A kijevi fejedelem ekkor ismét elküldte fiát II. Gézához, hogy a magyar király jöjjön, és – két oldalról támadva Halicsra – álljanak bosszút Vlagyimirkón. 1152 első felében II. Géza vezetésével ismét az országos sereg (a 72 megyei csapat és az udvari katonaság) indult a halicsi fejedelem ellen. Izjaszláv és Géza hadai a San folyó vidékén találkoztak, s Przemysł közelében vereséget mértek Vlagyimirkóra, aki súlyos sebesülten húzódott a przemysli várba, serege sem volt már, mégsem adta fel a reményt. Követeket menesztett a királyhoz és annak főembereihez: „elkezdte küldözgetni a királyhoz, békét kérve, s még azon az éjjel küldött Volodimerko [Vlagyimirko] az érsekhez, a királyi vezérekhez, . . . és mondá nekik: íme nagyon meg vagyok sebesülve, könyörögjetez érettem a királynak . . . ne adjon ki Izjaslavnak . . . és emlitsék meg azt is a királynak, hogy amikor az atyja vak volt, sokat tettem érette fegyveremmel és hadaimmal az ő sérelme ügyében, még a ljachokkal [lengyelekkel] is verekedtem az érdekében, emlékezzék vissza erre . . . és sok ajándékot küldött ki az érseknek és a királyi hadvezéreknek: aranyat, ezüstöt, arany és ezüst edényeket és köntösöket, csak hogy reávegyék a királyt, hogy ne menjen vele szemben a végsőkhöz és ne teljesítse Izjaslav akaratát.” Halics urával szemben II. Géza valóban nem teljesítette a kijevi uralkodó azon kívánságát, hogy Vlagyimirkótól vegyék el tartományát. A magyar király kompromisszumos megoldást jelentő békemegállapodást hozott létre a két fejedelem között. Ennek értelmében Vlagyimirko megtarthatta fejedelemségét, de le kellett mondania az Izjaszlávtól elragadott területekről, egyúttal kötelezte magát arra, hogy a jövőben Izjaszláv szövetségese lesz.

Ezzel zárult II. Géza orosz politikájának legintenzívebb és leglátványosabb szakasza. Az 1148–1152 közötti években orosz földre indított hat hadjárat során – amelyek közül kettőt a magyar király személyesen vezetett, de a többi négy is jelentős magyar haderőt kötött le – egyetlen esetben sem figyelhető meg az, hogy a magyar uralkodó orosz terület meghódítására, vagy

orosz fejedelem hűbéri alávetésére törekedett volna. II. Géza és Izjaszláv között – dinasztikus kötelékekkel is megerősített – politikai-katonai szövetség állott fenn, amely a kölcsönös segítségnyújtás szándékán alapult. Erre maga Izjaszláv is utalt a királynak szóló üzenetében: „úgy jártál el velünk szemben, mint csak a fivér fivérével, vagy a fiú atyjával szemben szokott eljárni; mi pedig ezeket ígérjük részünkről: adja meg nekünk Isten, hogy veled mindenben közösek lehessünk s a te sérelmeidért, bárholnan jöjjenek is azok, adja Isten, hogy mi állhassunk helyt fiainkkal és fivéreinkkel.” Jogos következtetés: nagyon valószínű, hogy egy alkalommal, 1150 végén, Izjaszláv ténylegesen is katonai segítséget nyújtott II. Gézának Bizánc elleni harcához. Az oroszországi belviszályok idején II. Géza szembekerült korábbi orosz szövetségeseivel, a Bizánc-párti politikát folytató halicsi fejedelemmel. A király azonban ügyes diplomáciával – azzal, hogy megakadályozta a halicsi fejedelemség teljes felszámolását – ismét megnyerte magának Vlagyimirkót, s 1152-től egészen 1165-ig újból hatékonyan működött a magyar–halicsi szövetség. 1152 után II. Géza katonai úton többé nem avatkozott az orosz fejedelmek viszálykodásaiba, noha erre még számos alkalom kínálkozott volna. Ennek az a magyarázata, hogy ekkor már a magyar uralkodó a Bizánc elleni visszacsapást készítette elő, s emiatt a királyság erőinek koncentrálására törekedett.

A magyar–bizánci háborúskodások a Balkánon, illetve a Duna–Száva vonalán II. Géza orosz hadjáratainak idején kezdődtek el. Amíg a magyar uralkodó osztály orosz földön csak közvetve került konfliktusba Bizánccal, addig az ország déli határainál II. Géza királysága a bizánci császársággal szemben a nyílt és közvetlen konfrontációt vállalta. A fegyveres összecsapásokra első ízben 1149 őszén került sor, amikor – Korfu szigetének visszafoglalása után – a baszileusz, Manuél Komnénosz elhatározta: a thesszalonikéi egyezménynek megfelelően hozzákezd normannellenes itáliai hadjáratához; ennek érdekében seregeit a Nyugat-Balkánon vonta össze. Ekkor azonban működésbe lépett a francia–normann koalíció, hogy Manuél tervét megghiúsítsa. A bizánci történetíró, Kinnamosz elmondja:

„a németek [VI. Welf és hívei], a szerbek és a paionok [magyarok], miután értesültek arról, hogy ő [Manuél] a Szicília elleni háborúra készül, megegyeztek egymással: nyugatról fognak a rómaiakra [bizánciakra] támadni.” A bizánci fennhatóság alatt álló Raška fejedelme ekkor I. Uroš fia, II. Uroš – Ilona királyné és Belus bán testvére – volt, az ő vezetésével a szerbek fellázadtak a bizánci uralom ellen, s el akartak szakadni Bizánciótól. A raškai szerbek függetlenségi harcához – saját balkáni befolyásának növelése céljából – II. Géza politikai és katonai támogatást adott. Ez elsősorban abból állott, hogy a magyar király segélycsapatot küldött a szerb fejedelemnek. Az ezt követő eseményekről a következőképpen számol be az egyik kortárs bizánci forrás: „esztelen vakmerőség hajtja a szövetséges magyar haderőkkel rendelkező barbár szerb főzsupánt, a hegylakó vadkant. . . ellenünk és ura ellen, miután Szicília sárkánykígyója [II. Roger] titokban rávette, ajándékokkal körülhízelegte őket és szerződést is kötött velük, hogy a császárt a saját maga [ti. Szicília] elleni támadásban megállítsa; ennek következtében végigzsákmányolta a mi területeink egy részét.” A normann király elérte célját, mert a birodalmi területek ellen intézett pusztító szerb betörések miatt Manuél kénytelen volt Itália helyett II. Uroš lázadó országa ellen vonulni. 1149 szeptembere végén a baszileusz vezetésével válogatott bizánci csapatok zúdultak Szerbiára. A szerbek földjén a bizánciak útközben mindent feldúltak, az elfoglalt településeket lerombolták, s a szerbek tömegeit ejtették fogságba, ezeket utóbb magukkal hurcolták, és a birodalom legkülönbözőbb vidékein telepítették le, de a hegyek közé visszahúzódó II. Uroš seregére nem tudtak vereséget mérni. Végül is a zord időjárás arra készítette a baszileuszt, hogy sietve térjen vissza Konstantinápolyba.

II. Uroš fejedelem ügyes taktikája tehát megakadályozta azt, hogy 1149-ben Manuél győzelmet arasson a szerbek felett. Éppen ezért a baszileusz joggal vélte úgy, hogy a tervezett itáliai háború zavartalan megindításához mindenképpen pacifikálnia szükséges a lázongó szerb területeket. 1150 őszén a bizánci császár újabb, az előbbinél nagyobb szabású hadjáratba kezdett

a szerbek ellen, akik ezúttal taktikát változtattak és visszavonulás helyett a bizánciakkal való nyílt szembeszállást választották. Ebben feltehetően az játszott lényeges szerepet, hogy a szerbek és a magyarok közti szövetségi szerződés alapján II. Géza jelentős, az előző évinél jóval erősebb sereget küldött a szerbek segítségére. A szövetséges királyi had vegyes – besenyő, káliz és természetesen magyar – etnikumú katonaságból tevődött össze. Manuél értesült erről, és Niš városától a Száva folyó felé vette útját, hogy először a Bágyon ispán vezette magyar katonaságra mérjen csapást. Ily módon akarta megghiúsítani a magyar és a szerb hadak egyesülését. A császárnak ez a terve ugyan nem járt sikerrel, de – kisebb csatározások után – Észak-Szerbiában a Tara patak mellett Manuél nagy győzelmet aratott a szerb–magyar sereg felett.

A baszileusz ebben a csatában is bizonyosságát adta személyes bátorságának, s győztes párviadalt vívott a magyar hadvezérrel: „Maga Bakchinosz [Bágyon] és a körülötte levők . . . a császárra rohantak. Rémes dolog volt ez. A császár eldobván dárdáját, kirántotta övéen lógó kardját és csapásokat osztván és kapván, ide-oda fordult, miglen is a többiek szétszóródtak, s az egész küzdelem reá és Bágyonra hárult, aki igen kitűnt vitézségével és nagy testi erejével. Többszöri összecsapás után Bágyon a császárt arcon sújtotta kardjával, de nem tudta átvágni a sisakjáról szemére boruló rostélyt. Mégis olyan erős volt a csapás, hogy a láncszemek belemélyedve a húsba, nyomot hagytak ott. A császár pedig kardjával lemetszi a barbár kezét.” (Moravcsik Gyula fordítása.) A vesztes csata után II. Uroš megjelent a bizánciak táborában, és hűbéri esküt tett a baszileusznak. Szerbia tehát a kétéves harc végén változatlanul a bizánci birodalom vazallus országa maradt.

Ahhoz, hogy Bizánc legfőbb külpolitikai célkitűzését, a normannellenes itáliai expanziót nyugodt körülmények között valósíthassa meg, biztonságban kellett tudnia saját területeit a Balkánon és a Duna–Száva vonalán. Ennek érdekében a szerbek leverése után Manuél császár a következő hadjáratot már közvetlenül Magyarország ellen vezette. A bizánci sereg a

császár vezetésével 1150 késő őszén – a Tara patak menti csatát követően – Magyarországra tört be. A magyar uralkodó hadaival ekkor éppen Halicsban tartózkodott, természetesen ez a körülmény rendkívül kedvezett a baszileusz tervei számára. A támadás megkezdése előtt Manuél hadüzenetében szemére vetette II. Gézának, hogy segítséget nyújtott a szerbeknek, hadat indított Bizánc szövetségese, Vlagyimirko fejedelem ellen, és fegyveres szövetségre lépett a normann uralkodóval. Büntető, megtorló hadjáratában ezek miatt akart Manuél bosszút állni II. Gézán.

A császár irányításával a bizánci hadak Belgrádnál fatörzscsónakokon keltek át a határfolyón, a Száván: egy részük azután ostrom alá vette Zimonyt, más részük Manuél vezetésével feldúlta és teljesen kifosztotta a Szerémséget, az ottani lakosok tömegeit pedig a birodalom területére telepítette át. Hasonló sors érte Zimonyt, a Szerémség fellegrátját is, amely a túlerőben levő ostromlóknak megadta magát. Manuél már megkezdte a visszavonulást a bizánci Barancs várához, amikor magyar sereggel megérkezett Belus bán, de ő nem vállalta a harcot a császárral. Ezután a baszileusz parancsára a táborában tartózkodó Borisz herceg egy külön bizánci seregrész élén betört a Temesközbe, majd felprédálta és végigpusztította a vidéket; ennek során egy kisebb magyar sereget is megvert, mire – a bizánci támadás hírére orosz földről hazaérkező – II. Géza személyesen indult ellene: „a király, miután értesült arról, hogy nem a rómaiak [bizánciak] császára, hanem Borisz okozott Magyarországnak súlyos károkat, csatára vágyva üldözőbe vette őt. De nem tudott megütközni Borisszal, mert ő éjjel is tovább vonult azon égő fáklyák fénye mellett, amelyeket a baszileusz küldött nagy számban eléje.” Borisznak ily módon sikerült visszamenekülnie Manuél táborába. Valószínű, hogy a két uralkodó követei által – 1151 elején – megkötött fegyverszünettel ért véget ez a magyar–bizánci összecsapás.

Manuél közben már Konstantinápolyban volt, ahol káprázatos diadalmenettel ünnepelte meg a szerbek és magyarok ellen elért hadisikereit: „E diadalmenet pompáját csak még jobban

emelték a magyar ifjak és a szerb hadifoglyok, akik fogoly sorsukon túlmutató, csillogó ruhákban tündököltek, amelyeket a császár azért adott nekik, hogy ezáltal is a győzelem dicsőségesebbnek tűnjék a polgárok és az idegenek előtt: mivel a háborúban előkelő származású és megbámulásra érdemes férfiak estek fogságba. De az is növelte e diadalmenet fényét, hogy a foglyok nem egyetlen tömegben vonultak fel, hanem csoportosan, és a csoportokat is közök választották el egymástól, hogy ezáltal csapják be a báméskodókat, mert így a valóságosnál többnek látszanak az elvonuló foglyok.”

A magyar történelemben ez volt az első eset, amikor egy magyar trónkövetelő bizánci sereggel tört Magyarországra. Ennek ellenére nincs arról szó, hogy Manuél császár 1150 végén – a magyar királyság hűbéri hódoltatásának gondolatától vezérelve – Borisz hatalmi igényeinek kielégítése céljából támadta volna meg II. Géza királyságát. A baszileusz számára ezekben az években sokkal fontosabb volt Itália, mint Magyarország. Manuél ezért nem Borisz érdekében fogott fegyvert, hanem azért, hogy büntető, megtorló hadjáratával megleckéztesse II. Gézát. Borisz felvonultatása komoly figyelmeztetés volt: a magyar király hagyjon fel Bizánc érdekeit sértő politikájával, mert különben saját országa és koronája kerülhet veszélybe. II. Géza és hívei levonták a bizánci támadás tanulságait. A belpolitikában ez abban nyilvánult meg, hogy II. Géza – legkésőbb 1152-ben – idősebb fiát, Istvánt uralkodótársként a királyi hatalom hivatalos örökösévé tette, saját testvéreit, Lászlót és Istvánt pedig külön hercegi ellátással adományozta meg. II. Géza ezekkel az intézkedésekkel a királyi trón utódlásának kérdésében akarta biztosítani az uralkodó osztály egységét, hogy ily módon húzza ki a talajt Borisz hatalmi törekvései alól. Külpolitikailag II. Géza úgy értékelte helyzetét, hogy egyelőre nem célszerű folytatni a Bizánc elleni közvetlen konfrontációt, ezért néhány éven át szüneteltek a magyar–bizánci összecsapások.

A birodalom észak-balkáni határainak pacifikálását követően Manuél 1151 tavaszán kész volt arra, hogy megkezdje a

21. Szent György, bizánci harcoszent, 12. század

normannellenes inváziót. 1151-ben III. Konrád és a német fejedelmek gyűlése 1152 őszére tűzte ki az itáliai hadjáratot. 1152 februárjában azonban meghalt Konrád, s helyére I. Barbarossa (Rötszakállú) Frigyes (1152–1190) választották német uralkodóvá. Frigyes királlyá választása nyomán minden irányban megerősödtek a német hódító törekvések. Már 1152-ben, a dán trónviszályok rendezése után I. Frigyes a júniusi regensburgi birodalmi gyűlésen Magyarország megtámadására és hűbéri hódoltatására vonatkozó tervet vetett fel. A német fejedelmek ellenállásán azonban a király javaslata megbukott. Valószínű, hogy a tekintélyes német fejedelmek egy része: például a Welf család és Jasomirgott Henrik herceg, akivel 1151-ben sikerült a magyar uralkodónak régi viszályát személyes találkozájukon rendeznie, a magyar királyság kétes kimenetelű megtámadásánál sokkal fontosabbnak tartotta az évtizedek óta dúló Welf–Stauf ellenségeskedés megszüntetését, a viszály rendezését. Barbarossa a római császárok utódként nem ismerte el a baszileusz császári címét, s mivel Itáliát saját birodalma részének tartotta, nem volt hajlandó megosztozni azon a bizánci uralkodóval. Ez a „két császár szövetsége” végét jelentette. 1153 márciusában a pápával kötött konstanzi egyezményben Frigyes kötelezte magát: amennyiben a görögök Itáliában területeket foglalnának el, akkor háborút indít ellenük, hogy kiűzze őket onnan. Ugyanakkor megkezdte saját itáliai hadjáratának előkészítését. Erre az időre a francia–normann koalíció is szétesett, mert 1152-ben VII. Lajos végleg lemondott arról, hogy Bizánc és a mohamedánok ellen keresztes háborúban vegyen részt.

A nemzetközi erővonalak átrendeződésének ezen időszakában – az orosz háborúk befejezése után s a német veszély elmúltával – II. Géza arra készült, hogy visszavág Manuélnak az 1150 végi támadásáért. Lehetséges, hogy II. Géza tervezett katonai akciójának diplomáciai előzménye volt Adalbert 1152 tájára tehető követjárása II. Roger palermói udvarában. A magyar–bizánci konfrontáció új fejezetéről a görög historikus, Kinnamosz tájékoztat bennünket. Történetírónk elmondja, hogy a magyarok királya a korábbi események miatti haragjá-

ban = 1153-ban – seregével a Dunához vonult, mert váratlan támadást akart intézni a Duna menti bizánci városok ellen. A leírásból nyilvánvaló, hogy II. Géza ekkor kívánt bosszút állni Bizáncon az 1150-es betörésért. Manuél azonban idejében értesült Géza tervéről, s mielőtt még a király megkezdte volna meglepetésszerű akcióját bizánci területek ellen, a császár hadai is megjelentek a Dunánál, ahol végül is a magyar uralkodó kezdeményezésére békét kötöttek. A békeszerződés szerint II. Géza az 1150-ben bizánci kézre került magyar hadifoglyok közül tízezerért váltságdíjat fizetett, a többi hadifogoly – és szerémségi lakos – pedig váltságdíj nélkül térhetett haza. A nyugalom azonban nem állt helyre a magyar–bizánci határon. A magyar király – főleg Belus bánra hallgatva, aki mindig rokonszenvvel figyelte a raškai szerbek függetlenedési törekvéseit – újból kapcsolatba lépett II. Uroš fejedelemmel. De mielőtt a magyar–szerb koalíció a tettek mezejére léphetett volna, 1154 tavaszán Manuél már megkezdte az előkészületeket ahhoz, hogy seregével a Dunához vonuljon fel. Végül azonban Szófiában tárgyalások útján sikerült megegyeznie II. Géza követivel, s így a háború ismét elmaradt. Ezt követően a baszileusz kényszerítette a szerb fejedelmet, hogy szakítsa meg kapcsolatait a magyar királlyal.

1154 végén Bizánc mind Itáliában, mind pedig a Balkánon nehéz helyzetbe került. 1154 szeptemberében Barbarossa Frigyes megkezdte első itáliai hadjáratát, amelynek fő célja az volt, hogy felszámolja a normann királyságot, s kiterjessze Frigyes hatalmát egész Itáliára. Manuél, aki német riválisához hasonlóan az – Itáliát is magában foglaló – antik római birodalom helyreállítását tervezte, ekkor gyorsan hozzákezdett saját itáliai akciója előkészítéséhez. Eközben érte őt teljesen váratlanul II. Géza támadása: „ennek hallatára elámult a császár, s csodálkozott a hunok [magyarok] hitszegésén, minthogy minden ok nélkül figyelmen kívül hagyták azokat, amiket az imént [1154 tavaszán] esküvel fogadtak meg”. Az események háttérében Manuél császár trónkövetelő unokatestvérének, Andronikosz Komnénosznak – Belgrád, Barancs és Niš városok bizánci

helytartójának – és II. Gézának titkos megállapodása húzódott meg. Eszerint II. Géza és Andronikosz megegyeztek abban, hogy Belgrád, Barancs és Niš magyar kézre adásának fejében II. Géza katonai segítséget nyújt Andronikosznak a bizánci császári korona megszerzéséhez. E megállapodás és az azt követő események egyértelműen tanúskodnak a feudális magyar urak Bizánc elleni agresszivitásának fokozódásáról, déli irányú expanziós, hódító törekvéseik erősödéséről.

II. Géza az országos sereg élén, amelyben felvonult Borics boszniai bán katonasága is, 1154 őszén átkelt a Dunán, és ostrom alá vette Barancsot. Időközben azonban Andronikoszt lefoglalták és Konstantinápolyban börtönbe vetették, így a titkos egyezség megvalósítása lehetetlenné vált. II. Géza ezért visszavonult, útközben vereséget mért egy kisebb bizánci seregére, amelynek soraiban ott harcolt egy István nevű magyar herceg is, aki talán a trónkövetelő Borisz ifjabb fia (Sztefanosz) lehetett. Maga Borisz ekkor már halott volt, egy – a besenyők elleni – határszéli csatában vesztette életét 1153 táján. A győztes ütközet után II. Géza Belgrádnál a Száván visszahajózott országába.

A bizánci császár természetesen nem hagyta bosszulatlanul II. Géza támadását, és a birodalmi sereg élén Magyarország ellen indult, a Dunán felhajózott a görög flotta is. A baszileusz még a magyar határhoz érkezése előtt leváltotta azt a szerb fejedelmet, Desát, aki II. Géza előző hadjárata idején került Raška élére, s helyére visszatette uralkodói székébe a korábbi nagyzsupánt, Desa testvérét: II. Urošt. A magyar király ebben az időben ismét kapcsolatban állott a dél-itáliai normann királlyal, ezt bizonyítja bizalmas emberének, a kancellári címet viselő Gentilisnek szicíliai követjárása II. Vilmos király udvarában. Manuél hadaival egy időben megérkezett a Dunához a magyar sereg is. Harcra azonban nem került sor, mert hosszas tárgyalások után II. Géza javaslatára öt évre szóló békét kötött egymással a király és a baszileusz. Ez a békeszerződés, amely az összezsapások előtti területi és politikai status quo alapján jött létre, lezárta a II. Géza kori magyar–bizánci hadakozások időszakát.

Az 1150-es évek első felében igen feszültté vált a magyar királyi

udvar és a római pápai kúria viszonya. Egyházi forrás arról panaszkodik, hogy II. Géza, „a névlegesen is alig keresztény uralkodó” nem engedte be országába a pápai követeket, akik „az egyházi hűség és fegyelem” megszilárdítása miatt akartak „a barbár magyar földre” utazni. Küldetésük kapcsolatban állhatott azzal is, hogy II. Géza nem akadályozta papjait ágyasok tartásában, ami egyaránt sértett egyházi és világi törvényeket. A királyság és a pápaság közti ellentétek fő oka azonban az volt, hogy a dalmát kérdésben a pápaság Velence oldalára állt, s a magyarok dalmáciai uralmát igazságtalan hatalombirtoklásnak minősítette. IV. Adorján pápa – Velence dalmáciai befolyásának erősítése érdekében – az 1154 őszen felállított zárai érsekséget egyházjogilag 1155 elején a gradói (velencei) pátriárka alá rendelte.

A fentebb tárgyalt események meggyőzően bizonyítják, hogy a 12. század közepének nemzetközi konfliktusai során a feudális magyar állam politikailag, gazdaságilag és katonailag igen nagy terheket vállalt magára. Mindezt az Álmos-ági királyok (II. Béla, II. Géza) alatti belső konszolidáció tette lehetővé, melynek eredményeképpen az ország erői jelentősen gyarapodtak, s a központi királyi hatalom nagymértékben megszilárdult. Így látták ezt a magyar földön járt kortárs szerzők is. Freisingi Ottó püspök a következőket írta: „Mindnyájan [ti. a magyarok] úgy engedelmeskednek a fejedelemnek, hogy nemcsak nyílt ellentmondásokkal fölizgatni, hanem még titkolt suttogással sérteni is bűnnek tartanak. . . . Az említett királyság hetven vagy még több grófságra [megyére] oszlik, minden székhelyről a haszon két része a királyi kincstárba esik, csak a harmadik rész marad a grófnak [ispánnak], és ebben a nagy kiterjedésű országban senki sem mer a királyon kívül pénzt verni, vagy vámot szedni; . . . mindenkinek a magatartását egyedül a fejedelem szabja meg. Amikor pedig a király akarja vezetni a sereget, akkor mindnyájan ellentmondás nélkül egy testben egyesülnek. A királyi seregben pedig az uralkodó oldalán vendégek sorakoznak fel.” (Gombos F. Albin fordítása.) Összevág ezzel az, amit az országról II. Géza vendége, a granadai mór kereskedő, Abu Hamid

írt. Abu Hamid munkájában olvashatjuk: „Azután eljutottam Unkurija országba [Magyarországba], ahol egy Bašgird [magyar] nevű nép él. Ők bátrak és nagyszámúak. Országukat Unkurijának nevezik és 78 városuk van; ... a legnagyobb jólétben és bőségben vannak, Bašgird királya állandóan hadakozik a bizánciak országával. ... és megsemmisítették a bizánci uralkodó 12 hadseregét. Bašgird uralkodóját királinak [királynak] nevezik. Birodalma sokszorosan hatalmasabb Bizánc császárának birodalmánál, és hadai megszámlálhatatlanok.”

Ha erős túlzás volt is a mór utazó részéről az az állítás, miszerint a magyar királyság „sokszorosan hatalmasabb” a bizánci császárságnál, az azonban tény, hogy ebben az időben az ország területi kiterjedése – Horvátország és Dalmácia nélkül – már mintegy 330 ezer km² volt, amiből kb. 220 ezer km² lakott területnek számított. Hozzávetőleges becslések alapján a népsűrűség 7/km² volt, így az ország lélekszáma elérte a másfél milliót, ami a 11. századi egymillió népeséghez képest 50%-os gyarapodást jelent. A természetes népszaporulat mellett a lakosság számának növekedését előmozdította az is, hogy – végig a 12. század folyamán – külföldről, főleg Nyugat-Európából jelentős számú idegen etnikum érkezett az országba, s telepedett meg a királyság legkülönbözőbb részein. E telepések, vendégek (hospesek) egy részét előkelő páncélos lovagok alkották, akik a király szolgálatába állva erősítették az uralkodó seregének ütőképességét. Ezek az előkelő lovagok – királyi birtokokat és magas méltóságokat kapva – igen gyorsan beépültek a magyar uralkodó osztályba. Egyetlen példa elég lehet ennek illusztrálására. A Héder és Wolfer testvérek 40 páncélos vitézzel II. Géza alatt jöttek az országba. A király javadalmakkal látta el őket; Héder hamarosan udvarbíró, majd nádor lett. A német eredetű testvérpár alapította meg a híres Héder nemzetséget.

A betelepült idegenek zöme azonban paraszt vagy kézműves volt. A 12. században elsősorban olasz, francia, vallon, illetve szász, sváb és flamand népelemek jöttek nagyobb számban az országba. Különösen jelentős volt a német ajkú hospesek

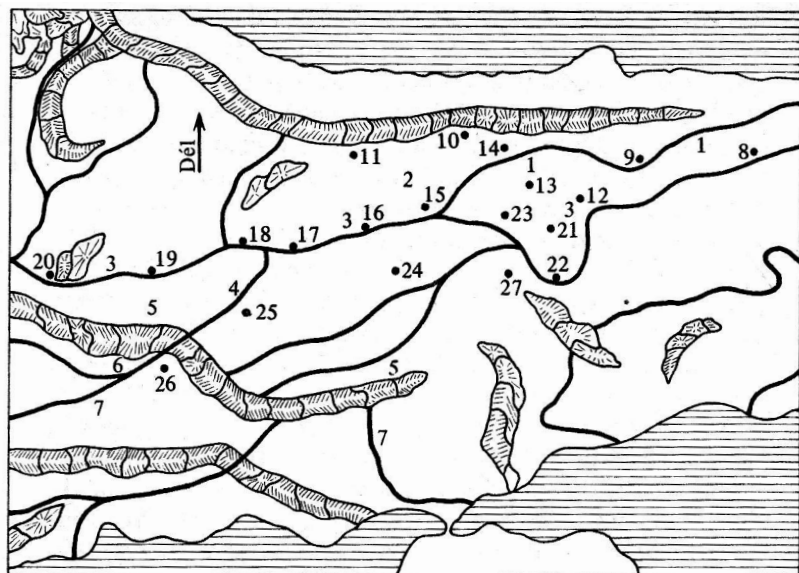
letelepedése II. Géza korában Erdélyben (Szeben és Beszterce környékén). A század második felében vallon és szász jövevények kerültek a Szepességbe, illetve olaszok (főleg milánóiak) a Szerémségbe. Ezek a telepések – nem lebecsülendő szerepet játszva az ekkor induló magyar városfejlődésben – kezdettől fogva bizonyos autonómiát élveztek, s kedvezményeket kaptak a szolgáltatások terén is. A 12. század közepén az országban a legfontosabb közigazgatási egységek a vármegyék voltak, amelyeknek száma a Salamon kori 45-ről erre az időre már elérte a 72-t. Ugyancsak tévedett Abu Hamid, amikor azt írta, hogy a magyaroknak 78 városuk van. Itt nyilvánvalóan a királyi, püspöki és a megyei székhelyekre gondolt, amelyek azonban – nyugat-európai értelemben véve – semmiképpen sem voltak valódi városok, minthogy kézművesek, kereskedők és pénzemberek csak nagyon szerény számban laktak bennük. Az azonban vitathatatlan, hogy nagyszámú piacaikkal, élénk forgalmú vásáraikkal és az ott élő, adminisztratív foglalkozást űző lakóikkal a várossá alakulás potenciális elemeit e települések magukban hordozták. A szicíliai arab tudós, Idriszi – a 12. század közepén készült – földrajzi munkájában többnyire ugyancsak a megyeszékhelyeket tekinti városoknak. A korabeli Magyarországon mindössze három számottevő városias település volt: a két királyi központ (Esztergom és Székesfehérvár), valamint Óbuda, amelynek jelentősége, szerepe a század végére nőtt meg. Székesfehérvár idegen (latin, azaz vallon) telepesei III. Istvántól kaptak nagy fontosságú kiváltságokat (szabad bíró- és esküdtválasztás, vámmentesség stb.), amelyek azután hosszú időn át a magyar városi jog egyik mintájául szolgáltak.

A természeti gazdálkodás időszakában – márpedig a 12. században ez volt a meghatározó Magyarország gazdasági életében – a falusi települések voltak a jellemzők. Számukat mintegy 9–10 ezerre becsülik. Kicsiny falvak (villák) voltak ezek, ahol általában 20–40 család (háznép, mansio) élt, amelyeknek átlagos létszáma 5 fő volt. Ily módon egy-egy faluban csupán 100–200 ember lakott. Tartózkodási helyük – amint ezt a szemtanú Freisingi Ottó is leírja – tavasztól őszig a szellős sátor

volt, míg a hideg téli időszakban az egyetlen helyiségből álló, rendkívül egészségtelen, szűk (kb. 10 m²-nyi alapterületű) szalmával és náddal fedett, sötét és füstös putriban (veremházban) húzták meg magukat. Néhány helyen megjelent már a faház és a kőház, amelyek között akadt kéthelyiségű lakóház is. Ilyen körülmények között élt a feudális társadalom alávetett osztályának népessége, amelynek erre az időre gazdasági és jogi szempontból számos rétege, csoportja alakult ki. Legnépesebb volt közülük a teljesen nincstelen és jogtalan szolgák száma. Ezek a szolgák a – királyi, egyházi és világi – nagybirtokos „gazdasági üzemében” (a prédiumon) éltek, s uruk számára mindenféle szolgáltatásra, elsősorban munkajáradékra voltak kötelezve. A prédiumokon jóval kisebb létszámú volt azon szolgák csoportja – pedig ezek képviselték a jövőt, a fejlődést –, akik a birtokostól kapott házzal, földdel, igásjószággal és munkaeszközzel rendelkeztek, s ennek fejében a feudális úrnak elsősorban meghatározott terményjáradékot adtak. Végül az elnyomott osztályhoz kell sorolnunk a költözési jogtól megfosztott, ún. kötött szabadokat és a szabad költözés előnyeit élvező, paraszti, illetve kézműves tevékenységet folytató hospeseket is.

A gazdasági élet két fő ágazata a 12. században az állattenyésztés (ló, juh, kecske, szarvasmarha, sertés, baromfi tartása) és az ekés földművelés volt. Az utóbbi jelentőségében éppen a század végére érte el az állattenyésztés jelentőségét. A földművelésben a vezető szerepet a gabonatermesztés (búza, köles, rozs, árpa) játszotta. A föld megművelésére a vad talajváltó rendszer volt a jellemző, amikor is a területet végkimerülésig használták, s ezután új földrészt fogtak művelés alá. Jelentős volt még a halászat, vadászat és a méhészet is.

Az egyes nagybirtokok – a természeti gazdálkodás lényegéből fakadóan – önellátóak voltak. Az alávetett osztály tagjai mindenféle termelőtevékenységgel foglalkoztak, hogy mind uruk, mind pedig családjuk különböző igényeit kielégíthessék. De megfigyelhető az is, hogy bizonyos alávetett elemek meghatározott – gyakran kézműves, iparos jellegű – szolgáltatásra szakosodtak. Így például a Lampert comes által alapított bozóki

1 Dráva	14 Siklós
2 Magyarország	15 Buda
3 Duna	16 Titel
4 Magyarország	17 Bács
5 Kárpátok	18 Keve
6 Tisza	19 Belgrád
7 Lengyelország	20 Barancs
8 Regensburg	21 Vác
9 Belovár	22 Bécs
10 Aquileia	23 Pozsony
11 Nagyolaszi	24 Nyitra
12 Esztergom	25 Csanád
13 Székesfehérvár	26 Csongrád
	27 Sopron

22. Magyarország a szicíliai Idriszi világtérképen, 12. század

prépostságban az 1135-ös oklevél szerint molnárok, szőlősök, lovászok, halászok, harangozók, mészárosok, szücsök és tímárok szolgáltak. Számos esetben erről a – fontos, meghatározó – szolgáltatásról nevezték el településeiket (Ácsi, Fazekas, Fegyvernek, Halászi, Kovácsi, Lovászi, Molnár, Szakács, Szőlős, Szücs, Tímár, Vadász, stb.). Ugyancsak a természeti gazdálkodás önellátó voltából, valamint a javadalmak királyi adományozásának rendszeréből fakadt a földbirtok szórt jellege, vagyis az, hogy egy-egy tulajdonos kezén levő földek nem egyetlen, összefüggő tömbben, hanem több részben egymástól távol, gyakran az ország különböző vidékein helyezkedtek el. A II. Béla által alapított aradi prépostság mintegy harminc faluja hét megyében (részben a Dunántúlon, részben a Tiszántúlon) terült el, a székesfehérvári keresztesek hatvan birtoka az ország hat megyéjében feküdt egymástól messze.

A szórt jelleg érvényesült a királyi földeken is, de az uralkodó tulajdonában levő birtokoknak volt még egy külön sajátosságuk is. Ez abban nyilvánult meg, hogy a királyi birtokoknak – a birtokszervezet formája alapján – két alapvető típusa volt. A birtokok első csoportját az ún. udvari szervezet földjei alkották, amelyeket tisztjeik vezetésével a szolgasorban élő udvarnokok műveltek meg. A második típust a várbirtokok képezték, amelyeknek népei (a várnépek) a várjobbágyok irányításával elsősorban katonai szolgálattal tartoztak a királynak. A kétféle birtoktípus közül a 12. században a királyok főként az udvarnokföldeket adományozták el. A várnépek és a várjobbágyok fontos funkciót láttak el a korabeli hadszervezetben, amelynek alapja a vármegyerendszer volt. A 72 vármegye mindegyike 300–400 embert küldött a királyi seregbe. Ehhez jött az udvari katonaság, amelynek zömét a Freisingi Ottó által említett vendégek – páncélos katonák – alkották. Mindezt kiegészítette a besenyők és a székelyek könnyűlovassága. A király vezette országos sereg legnagyobb létszáma – a források adatai szerint – megközelíthette a 30 ezer főt, ami igen tekintélyes szám volt.

Freisingi Ottó előtt, aki a feudális belháborúk által gyötört

német földről érkezett Magyarországra, igen nagynak tetszett a király hatalma, a királyi méltóság tekintélye. II. Géza kezében valóban jelentős politikai hatalom összpontosult, amely általában arányos volt a birtokolt földterület nagyságával. Becslésen alapuló számítások szerint a 12. század második felében a király tulajdonában található a földterület 75%-a, a világi nagyurak kezén volt 15%, s az egyháziak birtokában volt 10%. De a király által birtokolt óriási földtulajdon ellenére sem állítható az, hogy a 12. századi uralkodóink kezében abszolút korlátlan – keleti despotikus vonásokat mutató – hatalom összpontosult volna. A történeti tények másról tanúskodnak. 1150-ben és 1152-ben II. Géza az oroszországi hadjáratát – egyéb okok mellett – főembereinek ellenkező magatartása miatt volt kénytelen abba hagyni. Egyházi forrás szerint pedig 1155 táján püspökeinek tiltakozása következtében állt el a magyar uralkodó a Bizánc elleni támadás tervétől. Azaz a magyar király a maga hatalmát az uralkodó osztály vezető csoportjával együtt, annak cselekvő támogatásával és részvételével gyakorolta.

A korabeli uralkodó osztály legfontosabb csoportját a világi és az egyházi előkelők alkották. Közülük kerültek ki a király legfőbb tanácsadó és kormányzati szervének – a királyi tanácsnak – tagjai. Maga a királyi tanács – jogilag sem szabályzott – laza, folytonosan változó összetételű testület volt. S egy adott időpontban – az uralkodó család tagjai mellett – azok a főurak és főpapok tartoztak a királyi tanácsba, akik éppen akkor az uralkodó környezetében voltak. Gyakorlatilag tagjai a legjelentősebb világi és egyházi méltóságok viselői (nádor, bán, országbíró, vajda, megyésispánok, illetve érsekek, püspökök, prépostok) köréből tevődtek ki, akik egyúttal a legnagyobb földbirtokok felett rendelkeztek. Gazdasági hatalmuk, vezetői gyakorlatuk, hivatali méltóságuk és tekintélyük következtében – valamint amiatt, hogy a tanácsban lényegében az uralkodó osztály vezető garnitúrájának képviselői voltak – mind a belpolitika, mind a külkapcsolatok formálásában szavuknak nagy súlya volt. Az uralkodó és a tanács között, illetve a királyi tanácscon belül megnyilvánuló – s az imént említett – ellentétek,

nézeteltérések egyértelműen azt bizonyítják, hogy II. Géza uralkodásának utolsó éveiben az Álmos-ági politikai-hatalmi konszolidáció véget ért. Ebben – az egyes főúri csoportok eltérő érdekei mellett – feltétlenül közrejátszott az is, hogy az állandó háborúk okozta nagymérvű megterheléseket az ország huzamosabb ideig megrázkódtatás nélkül nem viselhette el. Az uralkodó osztályon belül jelentkező nézeteltérések a trónviszályok nyomán hamarosan komoly ellentétekké élesedtek, s ennek következtében a negyedszázados belső nyugalom után a magyar állam ismét a polgárháború szélére sodródott.

Belső viszályok – külső nehézségek

„Rendkívüli módon meggyűlölte testvéreit”

Barbarossa Frigyes 1155 júniusában bevonult Rómába, ahol a pápa császárrá koronázta őt. Ezt követően azonban – a kiújult német belviszályok miatt – le kellett mondania tervezett normannellenes hadjáratáról, s hazatért német földre. Kapóra jött ez Manuélnak, aki a német uralkodóhoz hasonlóan szintén az antik római birodalom restaurációját s az európai hegemonia megszerzését tűzte ki céljául. A baszileusz ekkor – a magára maradt pápával és a királyuk ellen fellázadt normann urakkal szövetségben – megtámadta I. Vilmos országát. 1156 tavaszáig a bizánciak a normann királyság jelentős részét elfoglalták. I. Frigyes egyáltalán nem nézte jó szemmel a bizánciak itáliai térhódítását, hiszen ez homlokegyenest ellenkezett saját világuralmi koncepciójával, és ezért 1156 tavaszán elhatározta: háborút kezd Manuél ellen, hogy kiszorítsa őt Dél-Itáliából.

Ebben az időben jelentek meg Barbarossa udvarában a baszileusz követei, akiknek feladatuk az volt, hogy állítsák helyre a „két császár szövetségét”. Ennek érdekében Manuél egyik unokahúgának kezét felajánlották Frigyesnek, egyúttal uruk megbízásából azt is javasolták, hogy a két birodalom 1156 szeptemberében közös hadjáratot indítson Magyarország ellen. Barbarossa mindkét indítványt elutasította, mivel világos volt: a manuéli ajánlatnak az a célja, hogy elterelje a német császár figyelmét Itáliáról, és egy magyarországi háborúval kösse le a németek erejét, miközben Manuél maga folytatta volna terjeszkedését Itáliában. Igaz, hogy egy, Magyarország elleni német–bizánci támadás sikere azzal kecsegtetett, hogy a magyar királyságot a két császár felosztotta volna egymás között, de

Frigyes sem Itáliában, sem magyar földön nem kívánta elősegíteni bizánci riválisának térhódítását. Ez okozta a manuéli ajánlat kudarcát. Egyébként 1156 tavaszán a bizánciak súlyos vereséget szenvedtek a normannoktól, ez fordulatot hozott a dél-itáliai háború menetében, s Frigyesnek így nem volt szüksége arra, hogy Manuél ellen vonuljon. A normannok a görögök fölé kerekedtek, kiverték őket Itáliából, sőt 1158-ban már normann–bizánci szövetség jött létre I. Frigyes ellen.

Mindenesetre a manuéli ajánlatnak komoly hatása volt a magyar királyság külpolitikájának alakulására. A magyar–német viszony 1146 óta annyira feszült volt, hogy bármikor háború kitörésével fenyegetett. Ezt bizonyítja az a privilégium is, amellyel 1156 szeptemberében Barbarossa Frigyes az osztrák örgrófságot hercegség rangjára emelte. Ebben a kiváltságlevélben a császár az osztrák herceg feladatává tette, hogy az magyarországi háború esetén köteles őt katonai erővel segíteni. A bizánci császár 1156-os ajánlata arra hívta fel a magyar uralkodó körök figyelmét, hogy adott esetben az ország egy német–bizánci szövetségnek könnyen áldozatául eshet. II. Géza királysága tehát ekkor nehéz külpolitikai helyzetbe került. Ezért a magyar uralkodó, hogy kivédje a királyságára nehezedő külső nyomást, változtatást kezdeményezett a magyar–nyugati (német, cseh) viszony vonatkozásában. A fordulat 1157 nyarán ment végbe. Barbarossa Frigyes egyik legfőbb bizalmi emberének, Dániel prágai püspöknek magyarországi követjárása nyomán egyrészt cseh–magyar dinasztikus kapcsolat jött létre: a német császár szövetségésének, II. Vladislav cseh fejedelemnek Frigyes nevű fia feleségül vette Erzsébetet, II. Géza leányát; másrészt a püspök követsége azzal az eredménnyel is járt, hogy II. Géza magyar segédcsapatot ajánlott fel Frigyes készülő, második itáliai hadjáratához. Az orosz és a bizánci háborúk után a magyar–német és a magyar–cseh kapcsolatok rendezésével lezárult a II. Géza kori magyar külpolitika látványos, nagy akciókban bővelkedő időszaka. II. Géza elsősorban taktikai megfontolásból közeledett Frigyeshez, de a király új külpolitikai kurzusa mögött belpolitikai okok is meghúzódtak.

Negyedszázados szünet után a magyar uralkodó osztály újból frakciókra szakadt szét, s a főúri csoportok közti ellentétek trónviszály formájában törtek felszínre. 1156–1157 fordulóján II. Géza egyik testvére, István herceg vezetésével hatalmi harc robbant ki. Nyugati forrásból kiderül, hogy az uralkodó fiatalabb öccsét a terület és lényeges hatalom nélküli hercegi ellátás nem elégítette ki; István a koronára vetette tekintetét, s a királyi hatalom megszerzésére tört. Ennek érdekében barátai és hívei körében szervezkedni kezdett. A trónkövetelő legfőbb támogatója nagybátyja, Belus bán volt, aki rendkívüli módon tisztelte őt.

Nem ismerjük az István-féle hatalom-megszerzési kísérlet társadalmi bázisát. Belus szereplése alapján arra lehet következtetni, hogy az uralkodó osztály jelentős erőt képviselő csoportja támogatta a herceget. Lehet, hogy egy részük elégedetlen volt II. Géza oroszországi és bizánci politikájával. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy 1131 óta felnőtt egy olyan főúri nemzedék, amelyik a hatalmi pozíciók újraelosztását igényelte. István és hívei II. Géza meggyilkolását tervezték, összeesküvésük nyomán az ország a belháború szélére jutott. A király és környezete nem maradt tétlen. Először István párthíveit kezdték üldözni, emiatt Belus bán, aki ekkor a báni és a nádori tisztség birtokosa volt, 1157 tavaszán az ország elhagyására kényszerült. Ezután a király haragja testvére ellen fordult, „az ország kegyetlen ellenségeként” száműzték a herceget, majd halálbüntetést mondtak ki rá. István herceg 1157 nyarán I. Frigyes udvarába menekült, ahol – Boriszhoz hasonlóan – a császár oltalma alá helyezte magát, és II. Géza ellenében Frigyes segítségét kérte. Ez a lépése megadta a német uralkodónak azt a lehetőséget, hogy „római császári méltóságánál és tekintélyénél fogva” döntőbíróként léphessen fel a magyar trónviszályban. Az ügy kivizsgálása érdekében Barbarossa elküldte követeit a magyar királyhoz, aki elfogadta I. Frigyes döntőbíráskodását. II. Géza követei, a király bizalmi emberei: Gervasius püspök és Heidrih (Héder) ispán uralkodójuk képviselőjében megjelentek a császári udvarban.

Az 1158 januári regensburgi birodalmi gyűlésen „a császár, miután meghallgatta a feleket, úgy látta: az ügynek az lesz a kimenetele, hogy [az ország] közös megosztása vagy pedig valamelyik fél elítélése révén kell a viszályt lezárni. De azt is megfontolta, hogy őt most több feladat terheli, ezért úgy határozott, hogy e per eldöntését alkalmasabb időre halasztja el.” A német-római császár az 1158 nyarára tervezett második itáliai hadjárata előtt nyilvánvalóan nem kívánt felesleges politikai problémákba bonyolódni. Egészen természetesnek tűnik az, hogy álláspontja kialakításában nagymértékben befolyásolta a császárt II. Gézának a birodalom irányában imént bekövetkezett kedvező magatartása is. II. Gézának tehát a trónviszály időszakában végrehajtott ügyes és jól időzített külpolitikai irányváltással nemcsak a fenyegető német expanziós törekvéseket sikerült kivédeni, hanem saját koronáját is meg tudta oltalmazni István herceg kísérletével szemben.

Maga a herceg I. Frigyes udvarából 1158-ban Velencén keresztül Bizáncba távozott, ahol Manuél örömmel fogadta őt, és megbecsülése számos jelével tüntette ki. Ezt kétségtelenül igazolja az, hogy a baszileusz egyik unokahúgát, Máriát, akit korábban I. Frigyesnek szántak, Istvánhoz adta feleségül. Manuél azonban e kedvező bánásmód ellenére sem nyújtott támogatást István herceg és hívei magyarországi terveinek megvalósításához. Ennek az a magyarázata, hogy 1158-tól a baszileusz külpolitikájának középpontjában újra a keleti kérdések állottak egészen 1161-ig.

Amíg Manuél a kisázsiai szeldzsuk-törökökkel és örményekkel, valamint a kereszties államokkal szembeni expanzió foglalkoztatta, addig legfőbb vetélytársát, Barbarossa Frigyes újabb itáliai hadjárata kötötte le teljes mértékben. Ez a hadjárat 1158-ban indult, és 1162-ig tartott. A német uralkodó fő célja az volt, hogy meghódolásra kényszerítse a császári hatalmával szembeesegülő gazdag észak-itáliai városokat, amelyeknek Milánó volt a vezetője. II. Géza 1157-es ígéretének megfelelően mintegy félezer íjászt küldött Frigyes táborába, s a magyar segédcsapat Jasomirgott Henrik osztrák herceg seregében csehekkel együtt

részt vett a Milánó körüli harcokban. Igaz, hogy a lombard városok ellenállását I. Frigyes igen rövid idő alatt felszámolta, 1158 szeptemberében megadta magát Milánó is, de a siker nem maradt tartós, mert Milánó már 1159 elején újból fellázadt a császári uralom ellen. Mielőtt azonban Barbarossa a lombard város elfoglalására küldhette volna csapatait, a nyugati egyházon belül beállt szakadás (szkizma) alaposan felkavarta az európai politikai közvéleményt, s ez lett a nemzetközi politikai élet egyik legfontosabb kérdése.

Az egyházszakadás annak következménye volt, hogy 1159 őszen a római egyházban két pápát választottak meg. A bíborosok többsége az elhunyt IV. Adorján helyére Roland kardinálist III. Sándor néven választotta pápává, aki a pápaság felsőbbbségét hirdette a császársággal szemben. Éppen ezért Barbarossa Frigyes nem ismerte el őt törvényes pápának. A császár ugyanis szakított a wormszi konkordátummal, s a késő római, illetve frank császárok mintájára maga nevezte ki a püspököket, akiktől hűbéresi esküt követelt meg: a császári hatalmat isteni eredetűnek nyilvánította, s az egyház védnökeként a császári hatalom elsőbbségét vallotta a pápaság felett. Az volt a célja, hogy olyan pápát segítsen Szent Péter székébe, aki hajlandó a sacerdotiumot az imperium alá rendelni. Ez a frigyesi politika indította el a pápaság és a császárság küzdelmének újabb szakaszát, amely egész Európát mozgásba hozta. Barbarossa ösztönzésére a bíborosok kisebb része a császár jelöltjét, Oktáviánt választotta meg IV. Viktor néven pápának. IV. Viktor helyzetének erősítése érdekében 1160 februárjában a császár Páviába egyházi zsinatot hivatott össze, amelyen a császárpárti egyházi vezetők vettek részt. Ezek IV. Viktort ismerték el legitim pápának, és kiközösítették III. Sándort. Így foglaltak állást a német birodalomhoz erősen kötődő magyar király képviselői is.

Európa uralkodói azonban csakhamar felismerték: ha a pápai trónusért folyó harcból IV. Viktor kerül ki győztesen, akkor ez azt fogja eredményezni, hogy a pápaság hatalmas gazdasági ereje és politikai tekintélye a német császár világuralmi törekvéseit fogja szolgálni, s ez rendkívül veszélyes lehet az európai országok

számára. 1160 végén már az európai uralkodók többsége – így az angol, a francia, a normann király és a baszileusz – III. Sándor pápasága mellett foglalt állást. Nagymértékben hatott ez II. Géza magatartására is.

A magyar király ugyanis az egyházszakadás által nyújtott lehetőséget használta fel arra, hogy megszüntesse azt a szoros viszonyt, amely 1157 óta országát a német birodalomhoz fűzte. II. Géza diplomáciája óvatosan és körültekintően járt el e nagy fontosságú kérdésben. A király megvárta III. Sándor pápa táborának kialakulását, majd ezt követően kapcsolatba lépett III. Sándorral és VII. Lajos francia uralkodóval. A tárgyalások eredményeképpen 1161 tavaszán a király egyik legfőbb tanácsadója, a franciás műveltségű Lukács esztergomi érsek, aki ettől kezdve hosszabb ideig vezető szerepet játszott Magyarország politikai életében, a következőről értesíthette Eberhard salzburgi főpapot: „a király és egész egyházunk III. Sándort fogadta el, s most már nem tanakodunk, hanem cselekszünk”. A király döntése feltétlenül indokolt és helyes lépés volt, hiszen ebben az időben a magyar királyság függetlensége számára a pápaság és a császárság közül az utóbbi jelentette a nagyobb veszélyt. Álláspontja megváltozásáról azonban II. Géza egyelőre nem értesítette Frigyet, aminek az volt az oka, hogy ismét tartania kellett István herceg fellépésétől. A herceg 1160–1161 fordulóján felkereste Frigyet, és – miként a krónikás írja – „azon fáradozott, hogy a császártól megkapja a [magyar] királyságot, és ezért neki évente háromezer márkát ígért fizetni”. A bonyolult nemzetközi helyzetben Barbarossa Frigyes, aki egyébként biztos volt abban, hogy III. Sándorral szemben szilárdan támaszkodhat II. Gézára, megtagadta a segítséget István hercegtől. A császár előtt csak 1161 őszén derült fény a magyar király újabb külpolitikai irányváltására, amikor II. Géza hivatalos úton Frigyes tudomására hozta, hogy IV. Viktor helyett III. Sándort ismeri el törvényes pápának. Ugyanakkor, hogy országa helyzetét egy esetleges német akcióval szemben megszilárdítsa, II. Géza Frigyes császárral szemben katonai szövetséget kötött VII. Lajos francia uralkodóval.

II. Géza azt a tényt, hogy legitim pápának III. Sándort ismerte el, ügyesen használta ki saját hatalma megerősítésére bent az országban. Ezt bizonyítja az a megegyezés, amelyet 1161 nyarán kötöttek a királyi udvarban a pápa küldötteivel. Ebben a megállapodásban a pápai kúria elfogadta azt, hogy a magyar egyházi vezetők csak a király engedélyével fellebbezhetnek vitás ügyben III. Sándorhoz, és a pápa is csak az uralkodó beleegyezésével küldhet követeket Magyarországra. Vagyis a magyar főpapok és a pápa csupán a király ellenőrzésével tarthattak egymással kapcsolatokat. Cserében viszont II. Géza arra kötelezte magát, hogy pápai hozzájárulás nélkül nem tesz le és nem helyez át püspököket. Végző soron itt II. Géza – Kálmánhoz hasonlóan – lemondott az investitúrajog gyakorlásáról.

A magyar királyt uralkodása utolsó egy-két évében komoly belpolitikai kérdések is foglalkoztatták. István herceg külföldre távozása után a II. Géza uralmával elégedetlen ellenzéki erők a király idősebb öccse, László herceg köré csoportosultak. Ez arról tanúskodik, hogy a magyar uralkodó osztály frakciókra szakadozása és ezek viszálykodása a hatalomért, amely az Álmos-ági konszolidáció után első ízben István herceg összeesküvése során jelentkezett, nem múló, pillanatnyi esemény, hanem tartósabb politikai jelenség volt. László herceg és hívei szervezkedése felhívta magára a király és pártja figyelmét, s a megtorlás elől II. Géza testvére 1160 táján Bizáncba menekült. Öccséhez hasonlóan őt is barátságosan fogadták a konstantinápolyi udvarban, s neki is megadták a lehetőséget, hogy bizánci hercegnőt vegyen feleségül. László azonban – Istvántól eltérően – nem kívánt élni ezzel a lehetőséggel, mert úgy vélte, hogy egy bizánci házasság semmiképpen sem lehet hasznos magyarországi politikai tervei számára.

László herceg szervezkedéséből és bizánci emigrálásából II. Gézának le kellett vonnia a megfelelő tanulságokat. Ismét bebizonyosodott az, hogy a dinasztia férfi tagjait egyáltalán nem elégíti ki a tényleges hatalom nélküli hercegi ellátás. Éppen ezért a király, miután hatalom-megszerzési kísérleteik miatt „rendkívüli módon meggyűlölte testvéreit”, hogy az elégedetlenkedő és

új hatalmi központ létesítésére törekvő nagyurak, valamint kisebbik fia, Béla esetleges szervezkedése alól kihúzza a talajt, Béla számára – nagy valószínűséggel 1161-ben – területi hatalommal járó hercegséget (dukátust) létesített. E hercegség – feltehetően a horvát területek zömét is magában foglalva – Dalmáciára terjedt ki, ahol állandóan számítani lehetett Velence katonai akciójára. Ez történt például 1159-ben is, amikor a záraiak fellázadtak Velence uralma ellen, és a magyar király fennhatóságát ismerték el. A dózse még ugyanebben az évben haddal vonult Zára ellen, és sikerült is elfoglaltatnia a várost. II. Géza tehát joggal gondolt arra, hogy ilyen terep bőven nyújt lehetőséget egy királyi herceg s környezete számára politikai és katonai ambícióinak kiélésére. Az a körülmény pedig, hogy 1161-ben már két trónkövetelő herceg tartózkodott görög földön, II. Gézát a baszileusszal 1155-ben kötött béke megújítására készítette. A magyar király, hogy országa helyzetét ebből az irányból is biztosítsa, 1161-ben ismét öt évre szóló békeszerződést írt alá Bizánc uralkodójával. Nem a királyon múlt, hogy ez a békemegállapodás egy évig sem maradt érvényben.

„Minden erővel meg akarta szerezni a magyar földet”

1162. május 31-én fiatalon, 32 éves korában elhunyt II. Géza. II. Béla mellett Székesfehérvárott temették el. Legidősebb fiát, a 15 éves Istvánt ünnepélyes külsőségek között Lukács esztergomi érsek Magyarország királyává koronázta. III. István uralma azonban egyelőre még másfél hónapig sem tartott, minthogy Bizánc beavatkozása következtében 1162 júliusában a gyermekkirálynak menekülnie kellett, s helyére görög földről jött nagybátyja, II. László került az ország élére. Ezzel vette kezdetét a bizánci beavatkozás vagy befolyás időszaka Magyarországon, amely az 1162–1165-ös éveket foglalja magában.

domini. o. c. lxi. p. d. kl. Junij
 feria quarta. Cuius corp' albe
 quiescit. Stplis coronatur.

Coro eius coronatur Stephanus
 filius eius. et regnavit annis. xi.
 mensib. novem dieb. etc.

23. III. István megkoronázása

Bizánc beavatkozása a magyar trónviszályokba jelzi: 1162-ben fordulat következett be a baszileusz külpolitikájában; ettől kezdve néhány éven át a keleti kérdések helyett a Nyugattal kapcsolatos problémák állottak a bizánci császár külpolitikájának homlokterében. Bizánc nyugati politikájának egyik fő célpontja Itália volt.

Az 1160-as évek elején a német birodalom és a bizánci császárság között a Mediterraneum (a Földközi-tenger medencéje) kulcsáért, Itáliáért folytatott rivalizálásnak új szakasza kezdődött, melyet az váltott ki, hogy a német-római császár, Barbarossa Frigyes ebben az időben a korábbiakhoz képest nagyobb eredményeket ért el Itáliában az antik római birodalom feltámasztására irányuló célkitűzése megvalósításában. Jelentős sikernek számított, hogy 1162 márciusában feltétel nélkül megadta magát a császárnak a lombard ellenállás központja, Milánó. Ennek következtében egész Észak-Itália gyakorlatilag I. Frigyes lábánál hevert. Barbarossa sikerei nyomán III. Sándor pápa támasz nélkül maradt, s ezért 1162 tavaszán kénytelen volt elhagyni Itáliát. Franciaországba menekült, ahol az egymással háborúban álló angol és francia uralkodók pártfogását élvezte. Francia földön III. Sándor nagy erőfeszítéseket tett, hogy koalícióba tömörítse azokat az európai uralkodókat, akiket aggodalommal töltöttek el a fokozódó német hódító törekvések. Az Appennini-félszigeten már csak a dél-itáliai normann királyság állott Barbarossa útjában, amelyet viszont ebben az időben feudális belviszályok bénítottak meg. I. Frigyes 1162 tavaszán megtette az előkészületeket egy, Dél-Itália elleni szárazföldi és tengeri hadjáratához. Napirendre került Itália teljes német meghódítása. Barbarossa birodalma közel jutott ahhoz, hogy német királyságból valóban német-római császárság legyen.

Frigyes itáliai előretörése súlyos csapást jelentett Manuél itáliai tervei számára. Ezért a bizánci császár egyik fő külpolitikai törekvése ekkor az lett, hogy megakadályozza Barbarossa hatalmának további erősödését, s hogy kiszorítsa Itáliából a német uralkodót. A világuralmi ábrándokat kergető baszileusz

azonban nem volt abban a helyzetben, hogy a nyílt, fegyveres összeütközést vállalhatta volna I. Frigyes ellen. A küzdelmet politikai és diplomáciai eszközökkel vette fel, s Frigyesell szemben elsősorban III. Sándor pápához és VII. Lajos francia királyhoz közeledett, hamarosan pedig felkarolta a Frigyes ellen ismét szervezkedni kezdő észak-itáliai városok ügyét is. Bár az angol–francia és a bizánci–normann ellentétek miatt nem jött létre koalíció Barbarossa ellen, a német uralkodó 1162 nyarán mégis úgy ítélte meg: az európai viszonyok nem kedveznek a tervezett dél-itáliai hadjárata számára, ezért egy időre elállt attól. Valószínűleg a magyarországi események is erre készítették a császárt.

Bizánc nyugati politikájának másik fő színtere Magyarország volt. Miközben Barbarossa Frigyes egész Itália meghódítására készült, Manuél – a bizánci történetíró, Kinnamosz szerint – „a magyar föld feletti uralom megszerzését tekintette legfontosabb feladatának”. Egy másik görög forrásunk elmondja: a baszileusz „lelkében felmérte, hogyha unokahúga révén sógorára [ti. István hercegre] szállna a magyarok kormányzása – aki eredendően jogosult az uralomra –, akkor először is ő maga [ti. a császár] dicsőséget szerezne, azután a bizánciak birodalma talán megkapná onnan az adó egy részét, s vitathatatlanul teljes biztonságban elérhetné a Szerémség és Zimony birtokba vételét”. Ebből kiderül, hogy a bizánci uralkodó célja nem a magyar királyság fegyveres meghódítása, hanem az ország hűbéri alávetése volt, s ezt Manuél személyes (házassági) kapcsolattal is Bizánchoz fűzött, adófizető vazallus királynak az ország élére állításával akarta megvalósítani. Ezzel egyidőben a bizánci császár a magyar állam rovására területi hódításra is tört. Görög történetírónk, Nikétasz ugyancsak a Szerémségre és Zimonyra utalt, de a bizánci expanzió – amint az események ezt jelzik – a magyar uralom alatt levő Közép-Dalmácia, valamint Bosznia elfoglalására is irányult. Az 1162–1165-ös évek eseményei mutatják, hogy a területi hódítás igénye Manuél részéről elsősorban akkor jelentkezett – mintegy kompromisszumként –, amikor a fő célkitűzése, a hűbéri alávetés nem látszott megvalósíthatónak.

A magyar királyság külpolitikai helyzete 1162-ben kedvezett Manuél terve megvalósításához. Magyarország 1161-ben – II. Gézának a római egyházon belüli szakadás kérdésében tanúsított magatartása miatt – szembekerült korábbi nyugati (német, osztrák és cseh) szövetségeseivel, ugyanakkor a franciaországi emigrációban levő III. Sándor pápa érdemi segítségére sem számíthatott. A II. Géza alatt létrejött magyar–francia szövetségre Manuél ellenében nem lehetett támaszkodni. Ráadásul az idegen beavatkozás olyan irányból érte az országot, ahonnan az 1161-es ötéves magyar–bizánci békekötés miatt az kevésbé volt várható. A baszileusz kezére játszott az is, hogy a feudális magyar uralkodó osztály éleződő pártharcai és a trónkövetelő hercegek személyes ambíciói az országon belül megteremtették a kedvező lehetőséget a bizánci beavatkozás számára.

II. Géza halálának hírére Manuél azonnal akcióba lépett, követeket küldött Magyarországra, hogy azok a magyar urakkal István herceg hatalomra kerülése érdekében tárgyalásokat folytassanak. A magyar előkelők a megbeszélések során a leghatározottabban elvetették a bizánci követek azon javaslatát, hogy a királyi koronát a velük levő István hercegnek adják, mert, véleményük szerint „amíg az [ti. István] uralkodik a magyarok felett, addig rajta viszont a bizánciak császára uralkodik majd”. Ez az állásfoglalás teljes egyértelműséggel mutat rá arra, hogy a magyar uralkodó osztálynak még az a része is, amelyik elfordult III. Istvántól, s hajlandó volt alkuba bocsátkozni egy idegen hatalom képviselőivel, a leghatározottabban elutasította a bizánci birodalomtól való vazallusi függés vállalását.

A császár vezetésével ekkor a bizánci hadak elindultak gyülekezőhelyükről, Szófiából, s felvonultak a Dunához Belgrád és Barancs vidékére. Haram váránál újból tárgyalások kezdődtek a magyar urak és a bizánciak között. Ez utóbbiak a különböző ígéretésekkel és vesztegetésekkel sem fukarkodtak, az aranyat sem sajnálták, mégsem tudták elfogadtatni Istvánt a magyar előkelőkkel. Manuél azonban nem tágitott, az országot bizánci támadás veszélye fenyegette. Hosszas alkudozások után kompromisszumos megegyezés született. A bizánci fegyverek

árnyékában a császár csak arra tudta rávenni a magyar főembereket, hogy a pártfogását élvező másik trónkövetelőt, László herceget ismerjék el uralkodójuknak. Az események ilyen alakulása mutatja: László korábbi számítása, amely Istvánénál realisabban vette figyelembe a hazai viszonyokat, hogy ti. kevesebb bizánci kötelezettséggel könnyebben juthat a királyi koronához, beigazolódott. A baszileusz azonban ügyes taktikusnak bizonyult, mert elérte azt is, hogy II. László hatalomra jutásával egy időben – korábbi első számú jelöltje – István elnyerte az ország területének egyharmadára kiterjedő dukátust. Ily módon Manuélnak sikerült keresztülvinnie azt, hogy legfőbb pártfogoltja a – Kálmán alatt megszüntetett – hercegség újbóli felállításával jelentős politikai, gazdasági és katonai hatalom birtokosa legyen az országon belül. Az sem teljesen kizárt, hogy II. László még trónja hivatalos örökösévé is megtette öccsét.

Noha az ellenzéki erők fellépése s a bizánci hadak megjelenése a Dunánál megbénította III. István pártját, II. László nem minden akadály nélkül juthatott a királyi trón birtokába. Bent az országban parázs jelenetekre került sor az ellenkirály és III. István támogatói között. Amikor II. László az országba érkezett, III. István nyugat felé menekült. Kapuvárnál emberei még csatát vívtak az ellenkirályt támogató „hűtlen” magyarokkal, a vereség után III. István kíséretével együtt Pozsonyban húzta meg magát. II. Géza fia az ország nyugati szélén számíthatott néhány megye várszervezetének – így a soproninak és a pozsonyinak – a támogatására. Oklevelek tanúsítják, hogy az itteni várszolgákat a király hűségükért később meg is jutalmazta. Lukács esztergomi érsek pedig, aki kitartott III. István mellett, nem volt hajlandó királlyá koronázni Lászlót, a koronázást 1162 júliusának közepén a kalocsai érsek végezte el. A kialakult szokások szerint az új király megkoronázása az esztergomi érsek hatáskörébe tartozott, ez volt az első eset, hogy a kalocsai érsek helyezte a koronát a király fejére. Tettével nemcsak súlyosan sértette az esztergomi főpap jogait, hanem egyúttal olyan példát is teremtett, amely – ha gyakorlattá vált volna –, alapjaiban rendíthette volna meg az esztergomi érseknek a magyar katoli-

kus egyházban betöltött vezető szerepét. Világosan látta ezt Lukács is, s II. Lászlót mint trónbitorlót kiközösítette a katolikus egyházból. Ítéletét azzal indokolta, hogy az ellenkirályt, aki „jogtalanul” ragadta el az országot II. Géza fiától, „törvénytelenül” koronázták meg. II. László a hatalmával ellenszegülő érseket felelősségre vonta, miután azonban nem volt képes rávenni arra, hogy oldja fel őt az egyházi fenyték alól, keményebb eszközökhöz folyamodott, és Lukácsot fogságra vettette. Az esztergomi érseknek ekkor a Franciaországban tartózkodó III. Sándor pápa sietett segítségére, s II. László a pápa által küldött követ kérésére 1162 karácsonyán kiengedte börtönéből az érseket. Ezzel a lépésével az uralkodó nyilvánvalóan az ellenzéki erőkkal való békés kiegyezésre irányuló hajlandóságát akarta kifejezésre juttatni. Ugyanakkor ez az esemény tanúsítja: II. László törekedett arra, hogy királyi udvara és a pápai kúria között jó kapcsolatok létesüljenek. Lukács érsek azonban hajthatatlan ellenfélnek bizonyult, kiszabadulása után változatlanul szembeszállt László uralmával, mire a király ismét börtönbe záratta őt.

II. László – rövid, mindössze hat hónapig (1162 július közepétől 1163 január közepéig) tartó s a forrásokban kevés nyomot hagyó – uralkodása alatt feltehetően maga mögött érezte a baszileusz politikai támogatását, de semmilyen jel nem mutat arra, hogy a király Manuél császár hűbéresévé lett volna.

II. László – valószínűleg mérgezés miatt bekövetkezett – halála után István herceg került a trónra. 1163. január végén minden bizonnyal őt is a kalocsai érsek, Mikó koronázta meg, miután erre Lukács érsek nem volt hajlandó. Az esztergomi egyházfő az új királyt is kiközösítette, s II. Lászlóéhoz hasonlóan IV. István uralmát is törvénytelennek nyilvánította. Természetesen IV. István saját uralmát – egyetlen ránk maradt oklevele szerint mint atyai örökséget – teljes mértékben törvényesnek tekintette. Az említett oklevélből az is kiderül, hogy IV. István magát nevezte III. Istvánnak, ezzel kifejezésre juttatta: a nála fiatalabb III. István királyvoltát és másfél hónapos uralkodását nem ismerte el. Kétségtelennek kell tartanunk: jelentős mérték-

24. IV. István ellenkirály

ben az a körülmény tette lehetővé István számára a királyi trón megszerzését, hogy – Manuél ügyeskedése következtében – a herceg a királyság területének egyharmadára kiterjedő dukátus birtokában igen komoly hatalmi szervezettel rendelkezett az országban. Trónra kerülésével ez a hercegség ismét megszűnt létezni.

IV. István uralma gyenge hazai bázisra épült, az egyházi és világi előkelőknek csak egy kisebb csoportja állt mögötte. Az ellenkirály táborából kiemelkedik Mikó kalocsai érsek és Belus herceg. Utóbbi lemondott a Manuélról 1162-ben kapott szerb fejedelmi méltóságról, és Raškából visszatért Magyarországra, hogy IV. István trónjának támogatói közé állhasson. Az ellenkirály régi, kipróbált hívét a báni tisztséggel jutalmazta meg. Borics boszniai bán ugyancsak IV. István táborába tartozott. A magyar urak többsége körében azonban rendkívül népszerűtlen volt IV. István uralma, amint az egyik bizánci történetíró írja: „István... alattvalói számára terhessé és szerfelett gyűlöletessé lett.” Uralkodásának öt hónapját szinte teljesen kitöltötte a királyi hatalma megtartásáért folytatott állandó küzdelem. Trónra lépése után csakhamar szervezkedés indult meg ellene, amely mögött III. István hívei állottak. Ekkor bebizonyosodott, hogy IV. István uralmának legfőbb támasza Bizánc volt. IV. István ugyanis – nem bízván saját erőiben – azonnal katonai segítséget kért a baszileusztól. Március végén a Manuél által küldött görög csapatok az országba érkeztek, mire az ellenzék meghátrálásra kényszerült. Maga III. István Ausztriában keresett menedéket. IV. István és pártja csak rövid ideig örülhetett a sikernek, mert – bizánci forrás szerint – mihelyt a görög sereg elhagyta az országot, „a magyarok ismét fellázadtak István ellen”.

A belső nehézségeket fokozta az uralkodó egyházpolitikája is. Miután IV. István azt tapasztalta, hogy Lukács érsek vezetésével a hazai klérus nagy része szemben áll uralmával, korlátozta a főpapok mozgás- és cselekvési szabadságát. A király megtiltotta, hogy a magyarországi klérus vezetői egyházi ügyekben az uralkodó engedélye nélkül a pápához fellebbezhessenek. Telje-

sen megromlott a királyi udvar és a pápai kúria viszonya. A pápai követeket nem engedték be az országba, ezért 1163 tavaszán III. Sándor pápa csak Eberhard salzburgi érseken keresztül tudott kapcsolatot teremteni Lukács érsekkel. Sőt Nyugaton már attól tartottak, hogy a görögökhöz hasonlóan a magyarok is elszakadnak a római egyháztól.

A magyar-pápai viszony elmérgesedésével egyidőben IV. Istvánnak más külpolitikai nehézsége is támadt, amely az ellenkirály uralma további sorsának alakulására nagy hatást gyakorolt. Amiként Manuél féltékenyen és mély ellenérzéssel figyelte császári riválisának, Barbarossának itáliai előretörését, ugyanúgy a német uralkodót is aggodalommal töltötte el Bizánc közép-európai térhódítása. Éppen ezért – amint a magyar viszonyok alakulása iránt nagy érdeklődést tanúsító III. Sándor pápa egyik leveléből erről értesülünk – a német uralkodó azt tervezte, hogy 1163 tavaszán hadjáratot vezet IV. István ellen. Erre készítette őt az is, hogy III. István hozzá fordult segítségért. Egyik forrásunk tömören így szól erről: II. Géza fia, „miután ötezer márkát adott a császárnak, azt a maga oldalára állította”. Semmiképpen sem volt ez könnyű lépés a király részéről. Nemcsak azért, mert ezáltal III. István gyökeresen szakított atyjának élete végén folytatott Barbarossa-ellenes politikájával, hanem azért sem, mert az uralkodó legbefolyásosabb hívei között Frigyesnek igen komoly ellenzői voltak. Elsősorban Lukács érsek nevét kell megemlíteni. Nem véletlenül kérte III. Sándor pápa a salzburgi érseken keresztül az esztergomi főpapot arra, hogy tegyen meg mindent a német császár magyarországi hadjáratának megakadályozására. A Manuél császárral jó kapcsolatokat fenntartó pápa el akarta kerülni, hogy legnagyobb ellensége, I. Frigyes kiterjessze befolyását a magyar királyság fölé, mert ez minden bizonnyal a III. Sándorral szemben Frigyes által támogatott ellenpápa nemzetközi pozícióit erősítette volna.

A német-római császár közvetlen fegyveres beavatkozására a magyar trónviszályokba végül is nem került sor. Miután Frigyeset egyre jobban foglalkoztatták a lengyel belviszályok és egy újabb

italiai invázió megszervezése, a tervezett magyarországi hadjáratról lemondott. Ugyanakkor nemcsak erkölcsi és politikai támogatást nyújtott III. Istvánnak, hanem megadta neki azt a lehetőséget, hogy a birodalomban toborzott német lovagokkal kiegészült serege osztrák területről támadjon Magyarországra. A királyhoz csatlakozott külföldiek közül kiemelkedik a türingiai Hahót, a Buzád nemzetség megalapítója, aki a harcok során leverte a IV. István oldalán küzdő nagy hírű Csákokat. A két István között 1163. június 19-én Székesfehérvárnál került sor a döntő csatára, amelyben IV. István vereséget szenvedett. Az ezt követő eseményekről a krónikás így számol be: „A nagy termetű István [azaz IV. István] ekkor úgy elfutott, . . . miképpen a pogányok menekülnek. A nagy István elfáradt és meg akart pihenni egy Diós nevű falunál. Elek felesége ekkor bevezette egy házba. István király megpihent és tovább akart lovagolni, de az asszony nem hagyta, mert kevés volt a hadinépe. Jött ekkor az asszony férje, Elek, elfogta és kiszolgáltatta ama István királynak [azaz III. Istvánnak], akit előbb koronáztak meg, s akit László király elűzött.” III. István azonban ekkor nagylelkűnek bizonyult, s bukott ellenfelét Lukács érsek tanácsára elbocsátotta az országból azzal a feltétellel, hogy nem tér vissza többet. IV. István nem tartotta be szavát. Egyenesen Bizáncba ment, Szófiában találkozott Manuél császárral, akitől rögvest segítséget kért elvesztett koronája visszaszerzéséhez, cserében hűbérül ajánlotta fel neki az országot. IV. István rövid – a baszileusz fegyveres támogatásán alapuló – uralkodása és a bizánci hűbér vállalása jelentik a görög befolyás csúcsát történelmünkben.

Manuél császár elhatározta, hogy ismét hatalomra juttatja IV. Istvánt, ezért a bizánci hadakat felvonultatta a magyar határra, miután előzőleg Nišben elutasította III. István követeit. Ezeknek valószínűleg az volt a megbízatásuk, hogy kíséreljék meg elhárítani a magyar ügyekbe való újabb bizánci beavatkozást. Belgrádnál azonban – felmérve a lehetőségeket – a bizánci császárnak be kellett látnia, hogy a magyar urakkal képtelen elfogadtatni királyuknak IV. Istvánt. Ezért Manuél kezdeményezésére tárgyalások kezdődtek a magyar és a bizánci udvar

között, amelyek eredménnyel végződtek. A baszileusz – aki ekkor gyakorlatilag döntőbíróként lépett fel a magyar trónviszályban – kompromisszumos megegyezést kötött III. Istvánnal. A bizánci uralkodó lemondott IV. István trónigényének további támogatásáról, azaz III. Istvánt ismerte el magyar királynak. Ez kétségtelenül az utóbbi nagy diplomáciai sikerét jelentette. Ugyanakkor III. István kiadta öccsét, Béla herceget Manuélnak, hogy a magyar herceg Konstantinápolyban feleségül vegye a baszileusz Mária nevű leányát. A magyar–bizánci szerződés lényeges részét képezte az, hogy egyúttal III. István kötelezte magát: Bélával együtt átadja Bizáncnak Béla hercegségét, Dalmáciát. Ugyanakkor bizánci nyomásra III. István atyai örökség címén a Szerémségről is lemondott Béla javára.

A megállapodásnak megfelelően Béla, aki ekkor 14–15 év körüli gyermek volt, 1163 vége felé egy bizánci küldöttséggel Konstantinápolyba érkezett. A császári udvarban a görög egyház híve lett és felvette az Alexiosz (Elek) nevet. Bizáncba érkezését követően azonnal megtették Béla-Alexioszt a császár 13–14 év körüli leányának, Máriának jegyesévé, ezzel egyidőben Manuél a magyar hercegnek a magas deszpotész méltóságot adományozta, amely az udvari ranglistán Béla-Alexiosznak közvetlenül a bizánci uralkodó után következő helyet biztosította.

Mi volt a baszileusz célja Béla herceg Bizáncba vitelével? Ezzel kapcsolatban a kortárs Kinnamosznál a következő megjegyzés olvasható: Manuél „minden erővel meg akarta szerezni a magyar földet... Ezért tervbe vette, hogy Bélát, aki [II.] Géza fia volt..., összeházasítja leányával, Máriával.” Ezzel a bizánci történetíró félreérthetetlenül utal arra, hogy a baszileusz e házasság révén szeretne volna Magyarországot tartósan Bizánchoz kötni. Manuél úgy vélte: ez a dinasztikus kapcsolat megfelelő garancia lesz arra, hogy a magyar királyság a bizánci birodalom szövetségeseként a görög császárság politikai-hatalmi érdekeinek védelmezője legyen Közép-Európában. Ez a gondolat csendül ki a baszileusz azon leveléből, amelyet 1164-ben írt III. Istvánnak, s amelyben – a tervbe vett házasságra hivatkozva

– arra buzdította a magyar uralkodót, hogy tartozzék Bizánc barátai közé. Ugyanakkor a bizánci császár számára alapvető szempontként jött számításba az, hogy Béla személye jogalapot jelentett olyan értékes és fontos területek birtokba vételéhez, mint Dalmácia és a Szerémség, amelyek egykor a bizánci birodalomhoz tartoztak. Megszerzésükkel Manuél jelentősen felülmúlta közvetlen elődei nyugati hódításait. Végül minden bizonnyal a császár arra is gondolt: a herceg személye biztosítja számára azt a lehetőséget, hogy szükség esetén bármikor beavatkozhatson a magyar ügyekbe. E törekvések érdekében kellett Bélát minél szorosabban Konstantinápolyhoz kötni; a császár leányával való eljegyzés és a magas deszpotesz méltóság éppen erre szolgáltak. Szó sem volt tehát arról, hogy Manuél császár Béla által valamiféle perszonális unió révén akarta volna egyesíteni a magyar királyságot és a bizánci császárságot.

Manuél és III. István belgrádi megegyezése után IV. István eléggé meglepő lépésre szánta el magát: 1163 végén a német-római császárhoz folyamodott támogatásért. Ebben az időben három magyar követség is megjelent Barbarossa udvarában. Az első IV. István küldte, a másodikat „elűzött nagybátyja” akciójának semlegesítése érdekében III. István menesztette Frigyeshez. A magyar viszonyok kiélezettségére, a belpolitikai tabló tarkaságára, az uralkodó osztály megosztottságára vet fényt az, amit a császár egyik levelében a hozzá érkezett harmadik követségről írt. Eszerint a magyar föld sok bárója és előkelője küldöttek útján Barbarossa tudomására hozta, hogy nagy tiszteletet érez a császár és annak birodalma iránt, s szívesen helyezné magát a császár uralma alá. Azaz a magyar főúri csoportok közti viszálykodások ismét lehetőséget adtak egy idegen uralkodónak ahhoz, hogy döntő módon avatkozzék be a királyi hatalom sorsának alakulásába. A királyok, ellenkirályok és trónkövetelők által vezetett nagyúri pártok – 1163–1164 táján legalább három is volt belőlük – soraikba egyaránt tömörítettek egyházi és világi előkelőket. E frakciók a mindenkori helyzettől függően válogatás nélkül kértek segítséget külföldi (német, bizánci, pápai, orosz, cseh) hatalmaktól saját politikai, gazda-

sági és ideológiai befolyásuk növelése céljából. A német uralkodó, aki újabb, harmadik itáliai hadjáratával foglalkozott, 1164 márciusában Parmában döntött a kérdésben, mégpedig úgy, hogy III. István érdekében IV. István segítségkérő követeknek elutasító választ adott. Egyúttal megbízta a cseh királyt, az osztrák herceget és a stájer örgróft azzal, hogy kísérvék figyelemmel a magyarországi viszonyok alakulását.

Az 1163. évi magyar–bizánci megállapodás nem bizonyult tartósnak. Ennek oka az volt, hogy III. István és pártja – a bizánci seregek támadásától tartva – csak időnyerés céljából fogadta el Manuél feltételeit. A kényszerhelyzetben kötött megegyezést a közvetlen veszély elmúltával magyar részről nem tartották be. III. István nem volt hajlandó ténylegesen is átadni a szerződés szerint jogilag már Bizánc birtokába tartozó dalmáciai és szerémségi területeket. A magyar uralom megszilárdítása céljából Ampud bán vezetésével 30 ezer főre becsült királyi sereg 1164 elején bevonult Dalmáciába.

A magyar királyi udvarban tisztában voltak azzal, hogy ez a lépés újabb magyar–bizánci konfliktus előidézője lesz. Éppen ezért a király és környezete, amelyben Eufroszina anyakirályné vezető szerepet játszott, az ország külpolitikai helyzetének megerősítése érdekében szövetségre lépett Csehországgal és Haliccsal. A politikai és katonai szövetséget 1164 első felében dinasztikus szálak fűzték szorosabbra: III. István egyik nővére II. Vladislav cseh király Svatopluk nevű fiának lett a felesége, a magyar uralkodó pedig eljegyezte magának a Bizánccal szemben álló Halics fejedelmének, Jaroszlávnak leányát.

A nyílt szerződésszegést Bizánc nem nézte tétlenül. A baszileusz első ellenlépésként zöld utat biztosított a nyughatatlan IV. Istvánnak. Manuél lehetővé tette, hogy az elvesztett koronája után sóvárgó exkirály megmaradt híveivel együtt – a Fekete-tenger parti Ankhialosz (Pomorje) városából kiindulva – betörjön Magyarországra. IV. István 1164 nyarán nyomult az országba, ahol több főember is csatlakozott hozzá. III. István az országos sereggel vonult ellene, mire híveinek jelentős része elpártolt IV. Istvántól, aki ennek következtében nehéz helyzetbe

került, amiből csak egy bizánci segélyhad mentette ki őt. Közben pedig Manuél vezetésével megindult Magyarország ellen a bizánci fősereg is, előle III. István kénytelen volt országa belsejébe visszahúzódni. A király ekkor segítséget kért külföldi szövetségeseitől. Manuél serege – amelyben ott volt Béla-Alexiosz is – a Száván át hatolt a Szerémségbe. Manuél szerémségi tartózkodásával kapcsolatban Kinnamosz arról tudósít, hogy „az ottani lakosok nagy számban vonultak ki a császár fogadására. Megjelentek ott az egyházi emberek, akik gyapjúruhát öltöttek fel, s kezükben a szent bibliát tartották, s ott volt az egyszerű nép tömege is; igen tetszetősen énekeltek egy dalt, melyet a mieink [ti. a görög szerzők] szépen komponáltak meg: Ó urunk, aki a legkegyesebb Dávid oldalán harcoltál . . .” A görög zsoltár idézett sora jelzi, hogy az itteni lakosok a baszileusz győzelmét kívánták III. Istvánnal szemben. Mindez arra mutat, hogy ezen a területen a lakosság egy jelentős része nemcsak a görög vallásnak, hanem a bizánci uralomnak is híve volt.

A bizánci fősereg ellenállás nélkül érkezett meg a Duna-parti Kő helységhez, ahonnan Manuél figyelmeztető levelet intézett a magyar királyhoz: „Ó gyermekem, nem azért jöttünk, hogy a magyarokra háborút hozzunk, hanem azért, hogy egyrészt testvérednek, Bélának visszaszerezzük azt a földet, melyet nem hatalmunkkal vettünk el, hanem amelyet te adtál neki és sokkal korábban már atyátok; másrészt pedig azért jöttünk, hogy kimentsük a veszélyből a te nagybátyádat: Istvánt, a mi felségünk vejét. Ha pedig azt akarod, hogy Béla is a mi vejünk legyen, amiben már meg is egyeztünk veled, miért akarsz felhagyni barátságunkkal azáltal, hogy nem adod ki azt a földet. De ha megveted ezt a házasságot, és már másként vélekedel róla, vedd tudomásul: mi egyáltalán nem fogjuk eltérni azt, hogy te erőszakoskodjál.” Ezután a bizánciak átkeltek a Dunán. Az a tény, hogy a bizánci császár – nem elégedvén meg a Béla herceg atyai örökségéhez tartozó Szerémség elfoglalásával – benyomult a Duna–Tisza közére, világosan mutatja: Manuélnak a Szerémség birtokba vételét meghaladó célja volt. Ekkor már nyilvánvalóan IV. István hatalmának visszaszerzése érdekében folytatta

az előrenyomulást, melynek során elérte az érseki székhelyet, Bácsot. A görög vallású lakosok itt is ünnepélyesen kivonultak Manuél fogadására.

A bizánci invázió ezen a ponton azonban elakadt. Manuél olyan ellenerőkkel találta magát szemben, amilyenekre egyáltalán nem számított. Az a szövetségi rendszer ugyanis, melyet III. István diplomáciája a megelőző hónapokban létrehozott, azonnal működésbe lépett: német – minden bizonnyal osztrák –, halicsi és cseh hadak özönlöttek az országba III. István hívására. 1164-ben alapvetően a külföldi segítség mentette meg III. István koronáját. Különösen a cseh támogatás volt igen jelentős. A cseh sereget maga II. Vladislav király vezette, vele jött idősebbik fia, Frigyes morva herceg is. A cseh uralkodó szerepe a további események alakulásában meghatározónak bizonyult. Manuél megijedt a vele szemben nyomasztó fölényben levő magyar–cseh–halicsi–német szövetséges hadaktól. A baszileusz látta, hogy az ellenfél fő erejét a csehek alkotják, ezért megkísérelte titokban leválasztani II. Vladislavot III. István oldaláról. Miután próbálkozása kudarcot vallott, meghátrált, harc helyett a Dunán át visszavonult a Szerémségbe. Ezzel egyidőben folytatta a titkos tárgyalásokat a cseh uralkodóval egy megköendő békéről, amely a tervek szerint szót sem ejtett volna IV. István trónigényéről. Manuél fel is szólította az exkirályt, hogy vele együtt ő is vonuljon vissza a bizánci határ közelébe. IV. István makacsságát és elvakultságát mutatja az, hogy még a baszileusz figyelmeztetésére sem volt hajlandó tudomásul venni helyzete tarthatatlanságát, és III. Istvánnal szemben ütközetre készült. Manuél nem akarta végveszélynek kitenni hívét, s egy bizánci seregrészt bocsátott rendelkezésére. Egyúttal javasolta, hogy a biztonság kedvéért IV. István ruháját és fegyverzetét annak egyik István nevű rokona – talán Borisz kisebbik fia – öltse magára a csatában. E hadicselre valóban szükség volt, mert az ál IV. Istvánt az exkirály saját emberei elfogták és kiszolgáltatták III. Istvánnak. IV. István nemcsak híveit, hanem az ütközetet is elvesztette, s futva menekült Manuél táborába. Egyébként ugyanebben az időben Borisz herceg idősebb fia,

Konsztantinosz-Kalamanosz a kis-ázsiai Kilikia helytartójaként vívott elvesztett küzdelmet a damaszkuszi emírrrel a bizánci érdekek védelmében.

IV. István csatavesztése után III. István is bekapcsolódott a cseh–bizánci tárgyalásokba, s II. Vladislav hathatós közreműködésével végül is a bizánci császár és a magyar király békét kötöttek egymással. Az 1164. évi magyar–bizánci szerződésben III. István ismét ígéretet tett Béla herceg örökrésznének kiadására, Manuél pedig újból kötelezte magát, hogy többé nem engedi IV. Istvánt haddal Magyarországra törni. A békekötés után a császár a megszállt Szerémséget birodalmához csatolta, majd a terület birtoklásának biztosítására és az oda vonult IV. István védelmére egy sereget hagyott hátra.

A megállapodás tehát létrejött, tartós béke azonban nem, hiszen a hadak elvonulása után sem enyhült a feszültség a szemben álló felek között. Ennek több oka volt. Nyilvánvalóan III. István saját uralma szempontjából veszélyesnek ítélte azt, hogy makacs ellenfele, IV. István a Szerémségben maradt. Ugyanakkor a magyar király és pártja egy pillanatra sem gondoltak komolyan arra, hogy ténylegesen is átadják Dalmáciát Bizáncnak. Sőt nagy örömeikre szolgált az, hogy ebben az időben Zára is elpártolt Velencétől, és behódolt III. Istvánnak. Természetesen Velence ebbe nem nyugodott bele, de a dózsénak Zára visszafoglalására tett kísérlete 1164-ben eredménytelen maradt. Ily módon Dalmáciában a magyar királyság nemcsak Bizánccal, hanem a velencei köztársasággal is szembekerült.

Az 1164. évi magyar–bizánci békeszerződés rövid életűnek bizonyult. 1165 elején III. István katonai akciót indított az elvesztett Szerémség visszaszerzéséért. Ankhialoszi Mikhaél, a kortárs bizánci szónok így ír erről: „A magyar király... törvényszegésre vetemedett, ... és cselszövő kezével megsértette a békekötést, annak nemes fogantatású sorait semmibe vette: a felállított határokat áthelyezte... Az volt a szándéka, hogy visszaszerezze a Szerémséget.” III. István seregének csakhamar sikerült Zimony kivételével elfoglalnia a szerémségi területeket, majd megkezdődött Zimony ostroma. A Szerémség fellegrvárá-

nak védelmét IV. István irányította. A támadás hírére Manuél azonnal levelet intézett III. Istvánhoz, melyben szerződösszegéssel vádolta és háborúval fenyegette meg: „Jogtalanul jársz el, ó felettebb kiváló férfiú, amikor megsérted azokat az esküket, amelyeket korábban a Szerémséggel és másokkal kapcsolatban felségünknek tettél. Tudd meg hát, . . . hogy – hacsak nyomban vissza nem vonulsz azokról a helyekről, amelyek nem illetnek meg téged – nem okozol annyi kárt a Szerémség elfoglalásával, mint amennyit tüstént el fogsz szenvedni, mihelyt majd a bizánciak újból fegyvereikkel pusztítják egész országodat. Vagy már elfelejtetted, hogy mily súlyos veszteségeket szenvedett Magyarország korábban, amidőn atyád a bizánciak birodalmával háborúzott?” E levélnek azonban semmi foganatja sem lett.

A bizánci császár ekkor egyrészt felmentő sereget és flottát küldött Zimonyhoz, másrészt pedig egy nagyszabású ellentámadás előkészítésébe kezdett. A baszileusz elhatározta, hogy újból megsegíti IV. Istvánt a magyar korona megszerzésében. 1165-ben Manuél ismét a magyar királyság hűbéri hódoltatására tört. A tapasztalatok alapján Manuélnek rá kellett jönnie: III. István egyáltalán nem akar Bizánc politikai szövetségese lenni, s Dalmácia és a Szerémség zavartalan birtoklását is csak vazallus király trónra ültetésével és fegyveres erővel lehet a birodalom számára a legjobban biztosítani. A baszileusz 1165-ben Magyarország teljes külpolitikai elszigetelésére törekedett. A bizánci uralkodó diplomáciai erőfeszítései nem bizonyultak hiábavalónak. Manuél elérte, hogy a halicsi Jaroszláv, akinek leánya a magyar király jegyese volt, most nem nyújtott segítséget leendő vejének. Hasonlóan nagy sikert könyvelhetett el a bizánci diplomácia akkor is, amikor keresztül vitte, hogy III. István nyugati szövetségesei (a német-római császár, a cseh király és az osztrák herceg) semleges magatartásukról biztosították a bizánci uralkodót. A velencei dózse még katonai együttműködésre is vállalkozott a magyarok ellen Dalmáciában.

Eközben a Szerémségben változatlan hevességgel folyt tovább Zimony ostroma. Megkönnyítette a védők helyzetét, hogy a Manuél által küldött bizánci flotta révén a Dunán át folyamato-

san kaptak utánpótlást. A magyar sajkák kísérletet tettek a bizánci hajóhad szétverésére, hogy ily módon teljesen bezárják az ostromgyűrűt Zimony körül. A tapasztalt bizánci flotta azonban erősebbnek bizonyult, s a folyami csatában – a félelmetes görög tűz segítségével – könnyűszerrel megfutamította a magyarok lassú járású, ormótlan hajóit. A bizánciak dunai győzelme ellenére is IV. István számos befolyásos híve kilátástalannak ítélte az exkirály helyzetét. Ezek az urak, hogy legalább saját magukat mentseék, titokban átpártoltak III. Istvánhoz, és összeesküvést szőttek IV. István ellen. A görög történetíró, Nikétasz részletesen beszámol az eseményekről. „A magyarok... elhatározták, hogy csellel teszik el láb alól a gyűlölt Istvánt... Ki is szemelték azt az embert, aki a halált hozó serleget Istvánnak majd át fogja adni. Megnyerték maguknak István egyik Tamás nevű szolgáját, és pénzzel lefizették. Ez az ember oly szerfelett vakmerő és járatos volt a halandó élet kioltásában, a test és a lélek elválasztásában – kezét a hitvány haszonlesés irányította –, hogy egy másik módszert eszelt ki, amelynek segítségével Istvánt még gyorsabban lehet az alvilágba juttatni. Amikor egyszer Istvánon eret vágta, a sebkötést méreggel itatta át. Ez előntötte és átjárta az egész testet, s megtámadva a belső szerveket megfosztotta életétől azt az embert.” Az exkirály 1165. április 11-én hunyt el, holttestét meggyalázták, kivetették az egyik városkapu elé, s egy ideig temetetlenül ott hagyták. Csak később adták meg neki a végtisztességet. IV. István halála után a védők – az ostromlókkal kötött egyezség szerint – azonnal megnyitották a vár kapuit.

Manuél Szófiában összegyűlt seregével, amelyben ott volt Béla-Alexiosz is, csak 1165 júniusának végén tudott elindulni. A görög uralkodó két irányból támadta meg III. István királyságát. A fősereg, melyet maga a baszileusz vezetett, Belgrádnál átkelt a Száván és körülzárta Zimonyt. A város újból nagyon nehéz időket élt át, a védelmet Gergely szerémi ispán irányította. Nikétasz szerint „a császár, hogy övéit hasonló tettekre buzdítsa, elsőként lovagolt a város kapujához és annak közepébe vágta lándzsáját”. Középkori szokás szerint a kapu-

bevágás a hadüzenet egyik formája volt. A túlerőben levő görögök hatalmas ostromtornyaikat és kőhajítógépeiket is bevetették a falak megvéésához. Megkönnyítette dolgukat az is, hogy a városbeliek közül többen Bizánc-pártiak voltak. A görögbarát zimonyi polgárok éjjelenként nyílveesszőkön kilőtt levelekkel értesítették a bizánciakat a védők helyzetéről és katonai terveiről. Kinnamosz részletesen tájékoztat a reménytelen helyzetbe került vár elestének körülményeiről. „A magyarok, amidőn belátták: ügyeik nagyon rosszul állanak, követeket küldtek a császárhoz, hogy azok kérjék tőle, ha átadják neki városukat, sértetlenül távozhassanak el onnan. De ő [ti. Manuél] azt válaszolta, hogy csak abban az esetben fogja ezt megtenni, ha előbb Gergely és a többi ispán nyakukban kötéllel, mezítláb és fedetlen fővel járulnak elébe. E feltételekkel küldte őket vissza; a bizánciak pedig még nagyobb erővel rohamoztak és elfoglalták a várost. Miután a város elesett, Gergely és vele együtt a magyarok többi vezére megalázva, az előbb említett száalmas módon, sírva jöttek a császár elé. Ő azonban még arra sem méltatta ezeket, hogy egy pillanatra is rájuk vesse tekintetét, de később Béla gyakori közbenjárására kivégzésüktől elállt, viszont azonnal börtönbe vetette őket. A bizánciak nagy dühvel törtek a városba, úgy öldösték az embereket, mint a juhokat . . . Elvitték a kincseket, a ruhaféléket, az ezüsthalmikat, elhurcolták amazok minden vagyonát.”

Ekkorra már ugyancsak sikerrel fejeződött be a másik görög sereg hadjárata is. A Jóannész Dukasz vezette bizánci hadsereg – keresztülvonulva a raškai szerbek területén – nemcsak Dalmáciát foglalta el, hanem birtokba vette a közbeeső Boszniát is. Manuél dalmáciai sikereit elősegítette a szövetséges velenceiek flottatámogatása; a dózse 1165 első felében visszafoglalta Zárát. Ezek után III. István békét kért Manuélától. Az 1165. évi magyar–bizánci megállapodást az új területi status quo alapján írták alá. Ennek megfelelően Dalmácia, Bosznia és a Szerémség a szerződés szerint is a bizánci császár uralma alá kerültek. Ezt követően a meghódított területek beépültek a bizánci közigazgatási (thema) rendszerbe.

25. Aquamanile a 12. századból

26. Aranyozott bronz tömjénező Csorváról

Konstantinápolyban a szokottnál is pompásabb diadalmenettel ünnepelték Manuél magyarországi sikereit. Az udvari szónokok túlzásoktól hemzsegő dicsőítő beszédekben magasztalták „a mindenkori legkiválóbb uralkodót, a diadalmas és győzedelmes császárt”. A baszileusz uralkodói címébe felvette a dalmát, magyar, bosnyák és horvát jelzőket is, amelyekkel 1165-ös területi foglalásaira utalt.

1165 őszén jelentős belpolitikai eseményre került sor a bizánci fővárosban. Nikétasz Khóniatész görög történetíró elmondja, hogy a Blakhernai-templomban megtartott fényes ünnepség során Manuél császár „mindenkit eskü révén kötelezett arra, hogy halála után Máriát [a leányát] és annak jegyesét, Alexioszt [ti. Bélát], aki . . . Magyarországról való volt, fogadják el saját uralma örökösének, s azoknak mint a rómaiak [bizánciak] urainak engedelmeskedjenek és tisztelettel hódoljanak”. Béla herceg tehát 1165 végén a Komnénoszok trónjának örököse lett. Manuélnak ez az intézkedése unokaöccse, Andronikosz ellen irányult, aki – megszökvén fogságából, Halicsba ment, ahonnan 1165 tavaszán visszatért Konstantinápolyba – változatlanul igényt formált a császári trónra. Ettől kezdve néhány éven át Béla-Alexiosz az egykori kelet-római uralkodók koronájának várományosaként vett részt nemcsak a császári udvar ceremóniáin, hanem a bizánci politikai élet fontos eseményein is. Így 1166 elején a baszileusz társaságában látogatta a konstantinápolyi egyházi zsinat üléseit. Nevét feltüntették a legjelentősebb császári okleveleken, hamarosan pedig bizánci sereg élén vonult a magyar határra.

„Így ért véget . . . a háború”

A magyar–bizánci háború ugyanis 1165-ben a megkötött szerződés ellenére sem fejeződött be. A katonai összecsapások az 1166–1167-es években is folytatódtak. Az összecsapások oka az volt, hogy a magyar király meg-megújuló kísérleteket tett az 1165-ben elvesztett területek visszahódítására, Bizánc viszont a

magyar hadjáratok megbosszulásáért és a megszerzett területek megtartásáért indított ellentámadásokat. Ebben az időben már a bizánci uralkodónak nem az volt a célja, hogy a magyar királyságot birodalma vazallus államává tegye. A baszileusz figyelmét újra az itáliai események kötötték le. 1166–1167-ben zajlott a német császár negyedik itáliai hadjárata, és Bizánc Frigyes itáliai expanziójának megakadályozására a lombard városokkal, III. Sándor pápával és a dél-itáliai királlyal szövetséget kötött. A hatékony együttműködés érdekében Manuél Komnénosz felajánlotta II. Vilmos normann uralkodónak, hogy vegye feleségül leányát, Máriát (Béla-Alexiosz jegyesét!), majd pedig halála után perszonális unió formájában egyesítse a bizánci birodalmat a normann királysággal. 1168-tól kezdve pedig a baszileusz már Egyiptom elfoglalásával foglalkozott.

1166 tavaszán Dénes ispán vezetésével magyar sereg tört a Szerémségbe, vereséget mért a tartomány bizánci helytartójára, és Zimony kivételével elfoglalta az egész területet. Megtorlasként Manuél három hadsereget vonultatott fel a magyar királyság ellen. Az első bizánci had, amelynek egyik vezére Béla-Alexiosz volt, megállt a Dunánál azzal a céllal, hogy lekösse Dénes csapatait. A másik két bizánci sereg azonban – egyiknek soraiban a Fekete-tenger vidékén élő vlachok (a mai románok középkori elődei) is voltak – külön-külön benyomult Erdélybe, és „kíméletlenül elpusztított és feldúlt mindent, ami csak útjába került. Rengeteg embert legyilkolt, sokat pedig fogságba hurcolt”. Visszavonuláskor pedig a bizánciak figyelmeztetésként egy ércskeresztet állítottak fel, amelyre a következőket írták.

„Egykoron itten a pannon népnek számtalan ezrét
rémes Arész dühe és a római kar leölé.

Róma dicső ura akkor az isteni Mánuel úr volt,
ősi nemes Komnén törzsbeli büszke virág.”

(Moravcsik Gyula fordítása.)

A további bizánci betörések elkerülése végett III. István az osztrák herceg, Jasomirgott Henrik közvetítésével fegyverszünetet kötött Manuéllal. Ezt követően a magyar király és az

osztrák herceg Bizánc ellen szövetségre lépett egymással. A politikai paktumot dinasztikus kapcsolattal erősítették meg: III. István – elbocsátva halicsi jegyesét – feleségül vette Ágnest, az osztrák herceg leányát. A fegyverszünet nem sokáig tartott, mert Ampud bán az országos sereg – mintegy 30 ezer fő – élén betört Dalmáciába, s miután Spalato előtt diadalmaskodott a bizánci helytartó csapatai felett, megszállta a terület egy részét.

Manuél császár, aki Nikétasz szerint azt hitte, hogy „a magyarok ellen . . . a háború már végleg befejeződött”, a bizánci visszacsapás időpontját 1167 tavaszára tűzte ki. A bizánci hadak, miután Filippupoliszban egy magyar követség eredménytelenül tárgyalt a baszileusszal, 1167 húsvétja után útnak indultak. A királyi udvarban tudomást szereztek arról, hogy időközben – amint Mügelin Henrik krónikája közli – „sok magyar csatlakozott [Béla-Alexioszhoz], szolgáltak neki, és írtak a görög császárnak, hogy igazság szerint ezé Magyarország királysága”. Ezért III. István és hívei úgy vélték, hogy a görög sereg Béla herceg hatalomra segítése érdekében vonult fel a magyar határra. Vélekedésük tévesnek bizonyult, mert a bizánci hadjárat célja a Szerémségben és Dalmáciában megrendült bizánci uralom helyreállítása volt. A baszileusz tervei között nem szerepelt az, hogy Bélát trónra ültesse. Ezt bizonyítja nemcsak a hadjárat lefolyása, hanem az is, hogy ettől a háborútól a baszileusz szándékosan távol tartotta Béla-Alexioszt. A császári hadak felvonulása – 1167 tavaszán vette kezdetét. A bizánciak döntő csatára készültek, és a – szerbekkel, besenyőkkel, itáliai zsoldosokkal, valamint szeldzsuk-törökökkel kiegészült – szárazföldi csapatok mellett a Dunán felhajózott a görög flotta is Zimonyhoz. A baszileusz 1166-hoz hasonlóan ebben az évben sem vett részt a hadjáratban, s egyik rokonát „tette meg e háború fővezérévé, de – miként Kinnamosz írja – táblára rajzolva elküldte neki: hogyan kell a hadrendet felállítani, s hogyan kell ezt a háborút lefolytatni”. A 15 ezer fős magyar sereg, amelynek segítségére osztrák csapatok érkeztek Henrik herceg vezetésével, Dénes ispán parancsnoksága alatt Zimony közelében 1167. július 8-án csapott össze a görög hadakkal. Elkeseredett, véres

27. Manuel Komnénosz bizánci császár és második felesége, Antiochiai Mária

ütközet bontakozott ki, amelyben a görög krónikás szerint a bizánciak „oly nagy mészárlást vittek véghez a barbárok között, hogy az ottani mezőket csaknem teljesen elborították a hullák. Ugyanis midőn eltörték lándzsáik, és széttörték kardjaik, buzogányokkal verték szét a szerencsétlenek fejét... Ebben az ütközetben több ezren estek el... Így ért véget ekkor a magyarok elleni háború.” A győztes csata után létrejött megállapodás nyomán Dalmácia, Bosznia és a Szerémség a bizánci uralkodó hatalmába került. A hosszú hadakozások alaposan kimerítették a feudális magyar államot, amely az elszenvedett emberi és anyagi veszteségek következtében III. István uralkodásának hátralevő éveiben az elvesztett területek visszaszerzésére újabb kísérletet már nem tudott tenni. 1167 decemberében III. István békét kötött a velencei dózsával is. A bizánci háborúk után a magyar külpolitika visszafogottabbá vált, III. István következetesen kerülte a nemzetközi konfliktusokat, még a szerbeknek sem nyújtott segítséget, akik 1168-ban ismét fellázadtak Bizánc ellen.

1169-ben megtörtént a magyar-pápai kapcsolatok rendezése. Erre azért volt szükség, mert a bizánci összecsapások időszakában III. István és III. Sándor viszonya meglehetősen elhidegült. A pápa számára ugyanis nagyon nyugtalanító volt az, hogy a magyar király – Manuél császárral szemben – szoros szövetségre lépett az ellenpápát támogató Barbarossa Friggyessel. Ugyanakkor III. István és környezete indokolt bizalmatlansággal szemlélte azt, hogy a nemzetközi politika küzdőterén Manuél és III. Sándor között igen hatékony együttműködés alakult ki. 1169-ben Manfréd kardinális, praenestei püspök személyében pápai legátus jött Magyarországra. A pápai megbízott, illetve a magyar király és Eufroszina anyakirályné, valamint a hazai egyházi főemberek tárgyalásainak eredményeképpen Veszprém-ben megállapodás született. Az egyházi konkordátumban III. István – hivatkozva atyja példájára – III. Sándort ismerte el törvényes pápának. Emellett a király számos kötelezettséget vállalt magára. Így az uralkodó megígérte, hogy pápai engedély nélkül püspököt nem tesz le és nem helyez át. III. István az

invesztitúrajogról való lemondást – a püspökök mellett – kiterjesztette a királyi prépostokra és apátokra is. Az egyházi vagyon védelmét szolgálta a megállapodás ama pontja, amelyben III. István megígérte: egyházi javakból – rendkívüli esettől (például ellenséges támadástól) eltekintve – semmit sem fog ezután elvenni. A pápaság és a hazai klérus érdekeit szolgáló konkordátum létrehozásában nagy szerepet játszott Lukács érsek. Az esztergomi főpap ennek ellenére sem tekinthető a pápai politika engedelmes eszközének, készséges kiszolgálójának. Lukács, aki 1169-ben a győri püspökválasztás ügyében a pápával szemben foglalt állást, 1171-ben összekülönbözött III. Istvánnal is, s kettőjük vitájában III. Sándor a királynak fogta pártját. E konfliktustól eltekintve III. István uralkodásának utolsó évei nyugalomban teltek el. Ezalatt gyökeres változás következett be Béla-Alexiosz helyzetében a bizánci udvarban.

1169 szeptemberében Manuél császárnak – második, Antiochiai Máriával kötött házasságából – fia született, akinek az Alexiosz nevet adták. Ezt követően Béla hercegtől elvették a deszpotesz méltóságot, s az alacsonyabb kaiszar címmel ruházták fel. Hamarosan felbontották a baszileusz leányával, Máriával kötött jegyességet is, és 1170 első felében feleségül adták hozzá Manuél sógornőjét, az antiochiai fejedelemnő, Konstanca fiatalabb leányát: Châtillon Ágnest, aki Konstantinápolyban az Anna nevet viselte. Ezzel egyidőben Manuél kisfiát a Blakhernai-templomban a bizánci trón hivatalos örökösévé nyilvánították, és 1171 márciusában már Manuél társcsászárává koronázták. Érthető, hogy a méltatlan bánásmód következtében Béla-Alexiosz figyelme Konstantinápolyból egyre inkább Magyarország felé fordult. Ez világosan kifejezésre jut abban az – 1170 első felében Jeruzsálemben kelt – latin nyelvű oklevélben, amelyben Béla-Alexiosz, bizánci rangjáról említést sem téve, magát Magyarország, Dalmácia és Horvátország hercegének nevezi meg. Ezt a címet viselte Bizáncba érkezésekor. A magyar trónhoz vezető út a remélnél sokkal hamarabb nyílt meg Béla előtt, mivel 1172. március 4-én a fiatal, 25 éves III. István váratlanul elhunyt.

III. Béla és kora

„Utána a Görög Béla uralkodott”

III. István temetését Lukács érsek szervezte meg Esztergomban. A temetési szertartáson Szentföldre igyekvő külföldi fejedelmek: Oroszlán Henrik bajor–szász herceg és Jasomirgott Henrik osztrák herceg (a király apósa) is részt vettek. Az ő kíséretükben terjedt el az a – nyilván magyar forrásból származó – hír, hogy a fiatal király hirtelen halálát mérgezés okozta, és a szóbeszéd szerint ez a Bizáncban élő Béla herceg műve volt. Lehet, hogy történeti valóságot, lehet, hogy pusztá rágalmat fejezett ki e szóbeszéd. Annyi mindenesetre bizony megállapítható belőle: Bélának hívei voltak az országban, magában a királyi udvarban, akik szembefordultak III. István uralmával, és éppen ezért könnyen lehetett rovásukra írni a király váratlan halálát.

Béla herceg hívei – miközben a királyi udvart a gyász, a megdöbbenés, a zavar és a kapkodás bénította meg – határozottan és gyorsan cselekedtek, s ez a későbbiek szempontjából fontosnak bizonyult. Megbízottaik azonnal Béláért indultak a baszileuszhoz, aki ebben az időben Szófiában gyűjtötte össze seregét a raškai szerbek újabb lázadása miatt. „A magyarok – írja Kinnamosz – követek útján azt kérték, hogy küldje el hozzájuk királyuknak Bélát, mivel István halála után az uralkodás joga őt illeti meg.” Manuél kapva kapott a kedvező alkalmon, hogy rokonát, az udvarában nevelkedett herceget – aki a közbejött változások miatt terhessé is vált számára – a magyar trónra segítse. „Tehát királynak kiáltván ki őt, feleségével együtt Magyarországra küldte – fűzi tovább az eseményeket a görög történetíró –, miután [Béla] esküvel ígérte meg, hogy egész

életében védelmezni fogja azt, ami a császár és a rómaiak [bizánciak] számára hasznos.” Egy későbbi görög császári levél szerint Szófiában Béla arra kötelezte magát, hogy „sem Rómania [Bizánc] jogai, sem Szerbia ellen soha nem fog fellépni”. A szófiai eskü alapján Manuél joggal számított arra: pártfogoltja, Béla úgy fogja irányítani királyként a magyar külpolitikát, hogy semmiben – még a Balkánt érintő kérdésekben – sem fogja megsérteni a bizánci birodalom érdekeit. Nikéasz elmondja: a tárgyalások befejeztével a császár „rögvest fényes katonai kísérettel s hatalmas királyi pompával elküldi Alexioszt [Bélát], hogy megszerezze magának a magyarok feletti hatalmat, és uralkodjék saját népén”. A már említett császári levél alapján azonban arra is következtetni lehet, hogy Béla sikerének előmozdítása céljából Manuél – az 1160-as évek gyakorlatához hasonlóan a katonai nyomás eszközének alkalmazásától sem riadva vissza – felvonultatta csapatait a magyar határra. Egyúttal a baszileusz kincstárát is megnyitották az ügy érdekében, és csengő bizánci aranyakkal tették elfogadhatóvá a magyar főurak előtt Béla trónigényét.

Nikéasz közlése szerint Bélának nem okozott gondot a magyar trón birtokbavétele: „Magyarország akadálytalanul a királyi koronával illette őt, s ellentmondás nélkül az egész nép uralkodója lett.” A valóságban azonban másként alakultak az események. Néhány hét elmúltával magához tért aléltóságából az elhunyt király pártja, rendezte sorait, majd szervezkedni kezdett, és a magyar földre érkező Bélával szemben testvéröccsét, Géza herceget léptette fel trónörökösként. A trónviszály – mint korábban annyiszor – most ismét megosztotta a feudális urak osztályát. Rövid ideig tartott tehát az ország életében az a békés, nyugalmi időszak, amely III. István idejében 1167-tel vette kezdetét. A két trónkövetelő körül kialakult főúri csoportok mindegyikében egyaránt helyet foglaltak világ és egyházi előkelők. Béla trónigényét nemcsak azok támogatták, akik kezdettől fogva vele voltak görög földön, illetve akik már 1167-ben őt akarták megtenni magyar királynak, hanem hozzá csatlakozott III. István főembereinek nagy része is. Béla

pártjának vezetői közé olyan neves főurak tartoztak, mint Ampud bán, az 1166-os dalmát hadjárat irányítója és Dénes ispán, aki az 1166–1167-es szerémségi harcok idején a királyi hadakat vezérelte a bizánciak ellen. A hazai főpapok jelentősebb része ugyancsak Béla ügyét karolta fel; közöttük a legmagasabb egyházi méltóságot a kalocsai érsek viselte.

Béla riválisa, Géza herceg támogatói közül kiemelkedett Eufroszina anyakirályné mellett Lőrinc ispán és Vata ispán, akik III. Istvánnak is odaadó emberei voltak. Géza pártjában az egyházi erőket elsősorban Lukács érsek képviselte, aki a herceg egyik legaktívabb hívének bizonyult. A két trónkövetelő és pártjaik küzdelme csaknem egy évig tartott. Forrásaink nagyon szűkszavúan tudósítanak a trónviszály konkrét eseményeiről. Géza és csoportja úgy ítélte meg, hogy esélyeit a hatalomért folyó küzdelemben nagymértékben megnövelné az, ha sikerülne komoly külföldi segítséget szereznie. Ezért Géza a német császár, Barbarossa Frigyes felé közeledett. A német uralkodótól azonban nem kapott támogatást, mert lefoglalták őt saját problémái: a tervezett újabb, ötödik itáliai hadjáratának előkészületei és a lengyel trónviszályok. Így tehát Géza nem tudott idegen szövetségesre szert tenni, s ez Bélának kedvezett, aki öccsével szemben Manuél mellett III. Sándor pápa aktív támogatását is élvezte. III. Béla főképpen azzal nyerte meg a maga ügyének a római főpapot, hogy I. Frigyes hívével, III. Calixtus ellenpápával szemben őt ismerte el a legitim pápának. Ez jelentős mértékben erősítette III. Sándor nemzetközi helyzetét, hiszen a német uralkodó éppen 1172 tavaszán hirdette meg itáliai hadjáratát a lombard városok és III. Sándor ellen. Ugyanakkor az a tény is Béla mellé állította III. Sándort – de hatott a magyar egyházi vezetőkre is –, hogy Béla már 1172-ben esküt tett az 1169-es egyházi megállapodás betartására. Az megnyugtatta mind a pápát, mind a hazai főpapok nagy részét, hogy ti. III. Béla egyházpolitikáját alapvetően az 1169-es konkordátum határozza meg. A pápai támogatás elsősorban a koronázás kérdésében bizonyult különösen értékesnek Béla számára.

28. III. Béla

A Szent István óta kialakult szokásnak megfelelően – mint már említettük – a magyar uralkodók megkoronázása az esztergomi érsek jogkörébe tartozott. Ezt fegyverként használta fel Bélával szemben 1172-ben Lukács érsek. Alighogy a herceg Magyarországra érkezett, az esztergomi főpap egy köpeny-ajándékozás miatt szimóniával (egyházi személy megvesztegetésével) vádolta meg, és nem volt hajlandó királlyá koronázni őt. A valóságos ok természetesen egyáltalán nem ez volt. Az esztergomi érsek Bélában – a római egyházi felfogás szerint – az eretnek és szakadár bizánci uralkodó védencét és hívét látta. A „görög” Béla személye a keleti egyház térhódításának és a szkizmának – a Rómától való elszakadásnak – a veszélyét idézte fel Lukács érsek előtt. Az esztergomi főpap attól is tartott, hogy hatalomra jutása után Béla, a baszileuszhoz hasonlóan, akinek döntő szava volt a keleti egyházban, vezető szerepet követel majd magának a magyar egyház életében.

Ebben az időben már általánosan elfogadottá vált a közfelfogásban az elv: azé a királyság, akié a korona; azaz csak a szokott formák között megkoronázott uralkodó tekinthető törvényes királynak. Éppen ezért Béla hercegnek döntő érdeke fűződött ahhoz, hogy a hagyományos módon minél hamarabb királlyá koronázzák őt. Az esztergomi főpap magatartása miatt Béla III. Sándornál tett panaszt. A pápa felszólította az esztergomi érseket arra, hogy vonakodás nélkül koronázza meg Bélát. Lukács azonban makacsul szembeszállt a pápával is, és annak többszöri utasítására sem változtatott álláspontján. Ekkor III. Sándor – „nehogy az országnak és a magyar egyháznak súlyos veszedelmei származzanak abból, ha... Béla nem nyerné el gyorsan a felkenést... és a koronát” – elrendelte a kalocsai érseknek: „azon a helyen, ahol a királyokat koronázni szokták, Bélát kenje fel királlyá, és haladéktalanul helyezze fejére a koronát.” A pápai utasítás alapján a kalocsai érsek 1173. január 13-án Székesfehérvárott Bélát Magyarország, Horvátország, Dalmácia és Ráma királyává koronázta. Előzőleg azonban az uralkodó oklevélben jelentette ki, hogy saját koronázása nem az esztergomi érsek sérelmére történt, és a

magyar királyok megkoronázása a jövőben is az esztergomi főpap joga marad. Béla számára két tényező tette lehetővé azt, hogy a trónviszályban Géza fölé kerekedjék. Döntő mértékben az játszott Béla kezére, hogy sikerült maga mellé állítania az uralkodó osztály túlnyomó többségét, ugyanakkor jelentős súllyal esett a latba az is, hogy ellenfelével szemben Béla két európai nagyhatalom szilárd támogatását élvezte.

Béla tehát a belső és a külső erőviszonyok kedvező alakulása folytán nyerte el a királyi koronát. III. Béla – ha a királyi hatalomról volt szó – határozott fellépésű és keménykezü uralkodónak bizonyult, s ellenfeleivel szemben komoly szankciókat foganatosított. Amíg Lukács érsek sorsa a 1170-es években a teljes politikai mellőzöttség lett, addig Géza herceget – nyilván több hívével együtt – 1173-ban börtönbe vetette a király. A hercegnek azonban 1174 táján sikerült fogságából megszöknie, és számos előkelő emberének – köztük Lőrinc ispánnak – kíséretében Ausztriába menekült.

III. Bélának ebben az időben az volt a célja, hogy a baszileusz és a pápa mellett további szövetségesekre tegyen szert. Elsősorban az ország nyugati kapcsolatait akarta megjavítani, és ezért az osztrák herceggel jó viszony kiépítésére törekedett. Ennek volt jele az, hogy 1174 tavaszán Jasomirgott Henrik fia, Lipót feleségül vette a magyar király Ilona nevű nővérét. Géza és hívei ausztriai emigrálása következtében azonban teljesen más irányt vett a magyar–osztrák kapcsolatok alakulása. Jasomirgott Henrik ugyanis készséggel befogadta Gézát, és amikor III. Béla felszólította őt arra, hogy haladéktalanul szolgáltassa ki neki testvérét, az osztrák herceg határozottan megtagadta ezt. A magyar király válaszul már 1175-ben megtorlással fenyegette meg Ausztria herceget, aki ennek ellenére sem teljesítette Béla követelését. A magyar uralkodó – kihasználva azt, hogy határkérdések miatt ellentét támadt Ausztria és Csehország között – szövetségre lépett II. Soběslav cseh fejedelemmel. 1176-ban a szövetségesek már fegyveresen léptek fel Henrikkel szemben. Az osztrák forrás ezt így örököltette meg: „Csehország hercege a lengyelek, szászok... és magyarok támogatásával

betör Ausztria határvidékeire, s Eggenburgtól a Dunáig és a Morva folyóig nyomulva egész Ausztriát embertelenül felégette és kifosztotta.” Ezt követően Géza kénytelen volt ugyan elhagyni az osztrák földet, de a magyar korona megszerzéséről még most sem mondott le. Oly lépésre szánta el magát, amely világosan tanúskodik arról, hogy a herceg képtelen volt reáisan felmérni a nemzetközi helyzet változásait. Ugyanis Ausztriát elhagyva a trónkövetelő herceg a magyar királlyal szövetséges cseh fejedelem udvarát kereste fel, hogy tőle kérjen segítséget. Ez az akciója azonban, miként a cseh krónikából kiderül, teljes kudarcot vallott: Géza „Csehországba jöve azt remélte, hogy Soběslav herceg segítségével a császár [Barbarossa Frigyes] elé juthat, és attól majd megkapja a koronát, s aláveti magának Magyarországot. Soběslav herceg a legálnoabbul rászedte őt, rossz tanácsra hallgatva elfogta, és testvéréhez Magyarországra visszaküldte.”

III. Béla nem bocsátott meg Gézának, hanem a veszedelmes trónkövetelőt azonnal börtönbe záratta. Lecsapott a király szigora a herceg híveire is. Ekkor került sor anyjának, Eufroszinának fogságba vetésére és Vata ispán megvakítására. A király határozott intézkedései szerepet játszottak abban, hogy uralkodása alatt újabb trónviszály már nem ütötte fel a fejét. 1178-ban Béla az osztrák herceg támadásával szemben cseh szövetségeseinek segítségére sietett, de a következő esztendőben már nem tudta megakadályozni azt, hogy Barbarossa Frigyes császár híve kerüljön a cseh fejedelmi székbe. A cseh–magyar együttműködés végül is rövid életűnek bizonyult. Így tehát III. Béla azon kísérletei, hogy megjavítsa királysága nyugati kapcsolatait, kudarcba fulladtak.

Uralkodásának első, 1180-ig tartó időszakában III. Béla külpolitikájának fő jellemzője a bizánci birodalomhoz és a pápasághoz való jó viszony fenntartása és folyamatos ápolása volt. Manuél udvarában joggal tekintették jelentős politikai sikernek III. Béla hatalomra kerülését. A baszileuszt magasztaló beszédekben a bizánci szónokok gyakran visszatértek ennek az eseménynek elbeszélésére és értékelésére. Konsztantinosz Ma-

nasszész dicsőítő szónoklatában azt állítja, hogy Manuél leigázta és adófizetésre kényszerítette a magyarokat, s most „a pannonok [magyarok] országa szolgál és aranyat terem nekünk”, és a magyarok „a mi császárunkat uruknak tekintik”. Eusztathiosz, Thesszaloniké város érseke pedig azt mondja, hogy a magyar uralkodón – miként más királyokon is – a bizánci császár, „a királyok királya” uralkodik.

A görög rétorok fellengzős kitételeit azonban nem szabad szó szerint értelmezni. Figyelembe kell venni ugyanis azt, hogy a bizánci császárok elvileg – és ez a felfogás Manuél Komnénosz alatt újból megerősödött – magukat nemcsak saját birodalmuk, hanem a római császárok utódaiként az egész keresztény közösség uralkodóinak tekintették. Ebből a – világhuralmi igényt hordozó – koncepcióból fakadt az, hogy a baszileusz egyetlen idegen uralkodót, még a német-római császárt sem tartotta magával egyenrangúnak, hanem önmagát hirdette az összes uralkodók fejének, a bibliából vett kifejezéssel: „a királyok királyának.” Konstantinápolyban éppen ezért a valóságos tényeket igyekeztek a birodalmi ideológia szellemében átértékelni. Így például a külföldi királyok és fejedelmek – köztük III. Béla – különböző ajándékait a bizánci fennhatóság elismerését jelképező adókként fogták fel. Ez az ideológia azonban természetesen semmilyen mértékben nem befolyásolta a korabeli magyar–bizánci kapcsolatok valóságos jellegét, egyáltalán nem érintette a magyar állam tényleges önállóságát. III. Béla nem lett a baszileusz vazallusa, és adót sem fizetett Manuélnek. Ebben az időszakban Magyarország és Bizánc között szoros szövetségi viszony állott fent. Manuél életében (1180-ig) III. Béla betartotta Szófiában tett esküjét, de nemcsak arra vigyázott, hogy ne sértse meg Bizánc érdekeit, hanem szövetségese kérésére segélycsapatokat is a birodalom rendelkezésére bocsátott, amikor 1176-ban a baszileusz egyik legnagyobb ellensége, II. Kilidzs Arszlán ikóniumi szultán ellen indult döntő hadjáratra. 1176. szeptember 17-én az Ampud bán és Leustach erdélyi vajda vezette magyar segélyhad – raškai szerbekkel együtt – részt vett a kisázsiai Müriokefalon mellett lezajlott csatában, amely Bizánc nagy

vereségével végződött. Oklevél bizonyítja, hogy az ütközetben hősiessen harcoló vitézeit a király utóbb birtokadománnyal jutalmazta meg. A korabeli magyar–bizánci viszony minősítése szempontjából érdemes megemlíteni azt, hogy amíg a hűbéri függésbe kényszerített szerbeket bizánci alattvalóknak tekintik Kinnamosz, addig a velük együtt harcoló magyarokat szövetségeseeknek nevezi.

III. Béla másik legfőbb külföldi támogatója III. Sándor pápa volt. A magyar királyság és a pápaság közötti jó viszonyt kétségtelenül bizonyítja III. Bélának a salzburgi érsekség ügyében tanúsított magatartása. Adalbert salzburgi érsek a pápa híveként szembekerült Barbarossa Frigyesse, mire a császár egyházi méltóságától megfosztottnak nyilvánította őt, s helyére saját jelöltjét választotta meg. III. Sándor azonban továbbra is Adalbertet ismerte el érseknek, s az ügy végleges lezárását Walter albanói püspökre bízta. Mivel kiderült, hogy német földön nem lehet nyugodt körülmények között a kérdést rendezni, a pápa legátusa III. Bélához fordult segítségért. Walter püspök így számol be erről megbízójának, a pápának: „Miután tanácskozást tartottunk a magyarok jeles királyával és az ország egyházainak főpapjaival, nem bízunk meg a németek szavában, nem is adtuk magunkat azok kezére, viszont parancsotokat sem akartuk teljesíttetlenül hagyni, ezért az előbb mondott királytól teljes biztonságot eszközöltünk ki mindazoknak, akik ebben az ügyben élénk járulnak.”

A pápa és a császár küzdelmében III. Béla az előbbi pártjára állt, s lehetővé tette, hogy 1176 nyarán Győrben minden érdekelt számára biztonságos körülmények közepette vitassák meg a salzburgi érseki szék sorsának kérdését. A győri tárgyalásokon a magyar egyházat András kalocsai érsek képviselte, ami Lukács esztergomi érsek háttérbe szorítottságát jelzi. Az 1177. augusztus 1-i békekötésnél, amely lezárta az invazítorhárc második szakaszát, Velencében III. Béla és a magyar egyház is képviseltette magát. Lehetséges, hogy a békekötést megelőző tárgyalásokon a magyar király megbízottjának, Dénes ispánnak is volt valamilyen szerepe. 1179 márciusában ült össze Rómában a

harmadik lateráni egyházi zsinat, amelynek az volt a feladata, hogy a császárral vívott harc befejezése után rendezze a pápaság, illetve a római katolikus egyház helyzetét. Az egyetemes zsinaton András kalocsai érsek jelent meg a magyar egyházi vezetők részéről. Ebben az időben azonban már megváltozott a magyar királynak és a hazai egyház két érsekének egymáshoz való viszonya.

A fordulat szoros kapcsolatban állott III. Bélának a királyi hatalom megszilárdítására, az uralkodói tekintély megerősítésére irányuló politikájával. Béla nemcsak a világi előkelőkkel – így Géza herceggel és híveivel –, hanem az egyházi vezetőkkel szemben is határozottan és szigorúan járt el, amikor királyi hatalmát sérelem érte. Pápai levelekből kiderül, hogy a királynak 1178 táján komoly konfliktusa támadt András kalocsai érsekkel és a fehérvári préposttal. Lukács háttérbe szorulása, mellőzése révén András, aki élvezte a pápa és a király támogatását, gyakorlatilag az ország vezető egyházi méltósága lett. Külföld előtt is az ő személye képviselte a legmagasabb fokon a magyar egyházat. III. Sándor egyik, 1179-es leveléből arra lehet következtetni, hogy a kalocsai érsek súlyosan megsértette a királyi méltóságot és tekintélyt. Emiatt a király keményen fellépett ellene: kivetette őt főpapi székéből, és megfosztotta érseki jövedelmeitől is. András magatartása következtében számos híve ugyancsak megérezte a királyi harag súlyát, így például a fehérvári prépostot III. Béla megfosztotta méltóságától. Ezen intézkedései miatt Bélának komoly nézeteltérése támadt a pápával, mert utóbbi a vitában a kalocsai érsek és a fehérvári prépost védelmére kelt, s a királyt mindkét ügyben az 1169-es egyházi konkordátumra tett esküjének megsértésével vádolta: „ha oly jogos kérésünkre nem hajlanál, . . . akkor azért, mert az elődeid által és saját magad által a római egyháznak már korábban adott és az eskü szentségével is megerősített privilégium ellenére hamis sugallatokra az említett érseket megraboltad, és székéből kivette érseki jövedelmeitől megfosztottad, . . . az apostoli szék és a magunk kegyét és áldását tőled megvonjuk.” III. Béla azonban hajthatatlannak bizonyult,

Latitue feleym z umtuchel. Sermo sup sepulchrum.
 eme yogmuc. ysa pur es chomiv uogmuc. Nenyi milostben
 terumteve cleve miv isemucit adimur. es oditta vola neki
 paradusimur haroa. Si mend paradusimben uolov gimilicim
 munda neki elme. Heon tilutua wt ig fa gimike rvl. Ge
 munda neki meret m eneye. ysa ki nopun emdul oz gimil
 rvl. halidnee halalaal holz. Hadlana chotat terumteve isten
 rvl. ge feledeve. Ungede urdung uretvinet. es evec oz tiluyt
 gimilrvt. es oz gimilben halalur evec. Uoz gimilnee rvl
 keseruv uola vize. hug turchucat mige z ooztia vola.
 Nam heon muga nec. ge mend w foranee halalur evec.
 Horogu vec isten. es vetere wt ez mincal vilagbele. es leyn
 halidnee es puculnee feze. es mend w nemenee. Kuc oz ve.
 miv yogmuc. hug es tiv latitue szumtuchel. isti es miv
 zgg ember mulchoria ez vermur. ysa mend oz chuz tarov
 yogmuc. Vimagguc urome isten kegimur ez lelic ert. hug
 iorgosim w neki. es kegiggen. es buiscassa mend w buner.
 Vimagguc sren achsin marit. es bovdug michael archangel.
 es mend angelit. hug umaggonec erete. Uumagguc
 szent petet uror. kinec odit horolm ovdomla. es kermie.
 hug ovga mend w buner. Uumagguc mend szentucit.
 hug legenee neki seged urome sene cleit. hug isten iv ut
 madslagucma buiscassa w buner. Uoboducha wt urdung
 idetuit rvl. es pucul kunotvut rvl. es vez esse wt paradus
 nugulmabeli. es oggan neki munbi uruzagbele uror. es
 mend ioyben rezet. Ukealtitue uromeluz elumel. kirt.
Seerelmes bratym uimagguc^{omuc} ez seegan ember lilki ert.
 kit vt ez nopun ez homus vilag rimonucebelevl mente.
 kinec ez nopun restet rumetive. hug ur wt kegimibel
 abrami. ysaac iacob kebeleben helliezie. hug birlagnop
 ivtua mend w szentii es umitrei euzicun ioy
 felevl iochtorma ilezie vvt. Utrivbenmetue. clamatit m
Examine notis tñs km dei mla. Hic faciat sacerdos finone ysto
 quanta gra dñi dñi gratificaverat pñm adam patre
 urm. si dñs solo suaderit dñi peccare. quid sibi et oib' suis
 posteris te pñerit. ecce tñs viderit oculis nestr's

ekkor a pápa egyházi kiközösítéssel fenyegette meg, s kisebb egyházi büntetést foganatosított is a király ellen. A viszály akkor csitult el, amikor végül András érsek hajlandó volt III. Bélától bocsánatot kérni. Erre a pápa is buzdította őt, mire a király megengedte, hogy az érsek újra egyházmegyéje élére állhasson.

Időközben III. Béla – legkésőbb 1178–1179 fordulóján – kibékült régi ellenfelével, a közéletből teljesen háttérbe szorított esztergomi érsekkel, akit András és a pápa ellen szövetségesként használt fel. Lukács az egyházi büntetés alól feloldotta a királyt, s az esztergomi egyházhoz tartozó klerikusok bántalmazása ürügyén kiközösítette a kalocsai érseket. Tovább tartott tehát a két főpap rivalizálása, amelynek tétje az volt, hogy Esztergom és Kalocsa közül melyik szerzi meg magának a magyar egyházban a vezető helyet. III. Béla a kalocsai főpappal szemben az esztergomi metropolita oldalára állt. Ezzel magyarázható az, hogy 1182-ben nem a kalocsai érsek, hanem Miklós esztergomi érsek koronázta meg a magyar trón hivatalosan kijelölt örökösévé Imre herceget, III. Béla legidősebb fiát.

Ugyanakkor az esztergomi érsek és a király viszonyának normalizálása nem térítette el III. Bélát attól a szándékától, hogy a királyi oklevelezést függetlenítse az esztergomi metropolita fennhatósága alá tartozó udvari kápolnától, amelynek mindaddig meghatározó szerepe volt a királyi oklevelek kibocsátásában. III. Béla – korábbi előzményekre támaszkodva – az 1180-as években francia iskolázottságú klerikusokból, akik csak a királynak szolgáltak, megszervezte a kancelláriát, amely ettől kezdve évszázadokon át a jogi írásbeliség legfontosabb központjaként működött. A kancelláriában készültek a királyi oklevelek, amelyeket a jegyző (notarius) fogalmazott meg, az írnok (scriptor) tisztázott le, és a kancellár – aki az egész szervezet vezetője volt – pecsételt le. Az új írószerv tevékenységére azért is szükség volt, mert III. Béla 1181 táján elrendelte, hogy minden – a király előtt megtárgyalt üggyel kapcsolatos – határozatot írásba kell foglalni. A korabeli írásművek (így az oklevelek) nyelve – ritka kivételtől eltekintve, mint amilyen például az

Prodidit magister inquit plog in gesta hungarum.
 ac quondam bone memorie gloriosissimi bele regis
 hungarie notarius. H. suo dilectissimo amico uiro
 venerabili et arte liberali scientie imbuto. salutem
 et sue petitionis affectum. Dū dum in scolari studio
 sumus et in historia riana qm ego summo amore
 expleus ex libris darentis frugū cererisq; auctoris sic a ma-
 gistris meis audieram. in unū uolumen pōtulo cōpilauit.
 pari uoluntate legerem. petisti a me ut sic historiam tis-
 sam ballaq; grecorū scripseram. ita et genealogiam regū
 hungarie et nobiliū suorū qualiter septē principales pōne
 que herumoger uocant de terra scythica descenderint. uel
 qualis sit terra scythica. et qualiter sit generatū dixi almus.
 aut quare uocat almus pūl dux hungarie. Aquo reges hunga-
 roy originem dixerunt. uel qd regna et reges s subungarie
 runt. aut quare pūl de terra scythica egressus p adonia alie
 ingenay. hungari et in sua lingua pūl moxerū uocant t scri-
 berem. pūasi enī me faciurum. si alius negotis impeditū
 e pōdus et mōe pmissiois tū pōne etiā obit. n in pūtiās
 tua dilectio debitorū reddere monuisset. exanor s tūc di-
 lectionis. pūant uultis et diuersis hui laboriosi scilī impē-
 ditū sim negotis. facere tam agillū suū que facere uis-
 sū. et scdm traditiones auctorū. historiographorū diu-
 ne grē fuit auxilio optimū estimans ut ne posteris in
 uitiam generationē obliuioni tradat. Optimū q dūm ut-
 nere et simplici t scriberem. legentes possint agnoscere
 quosq; res geste essent. Et si tūc nobilissima gens hungarie
 pūmordia sue generationis. et fortia queq; facta sua. ex fūlis si-
 bulis rusticoz. uel a garrulo cantu locutorū. quasi sompni-
 do audiret. ualde indecorū et satis indecent esset. Tūc pū-
 āno. de certa scripturū explanatione. et arte historiarū
 interpretationis rerū ueritatem nobilitat capiat. felix s hui
 gari. cui s dona data uaria. Omnis enī horis gaudet
 de munere sui iutoris. Et exordium genealogie

eredetileg görög megfogalmazású szávaszentdemeteri adománylevél – a latin volt. De éppen III. Béla időszakából maradt ránk 1195 körül lejegyzett formában az a *Halotti beszéd és könyörgés*, amely a magyar nyelvű írásbeliség első – összefüggő szöveget tartalmazó – emléke. A kancellária munkatársai közé tartozott egy időben a híres P. mester (Anonymus), Béla király névtelen jegyzője, aki Franciaországban végezte tanulmányait. Felsőfokú iskolai végzettségének a magister cím a bizonyítéka. Anonymus szellemi terméke a *Gesta Hungarorum* (A magyarok tettei) című – s újabb vélemény szerint 1210 táján megfogalmazott – irodalmi mű, amely regényes formában beszéli el a magyar honfoglalás történetét úgy, ahogyan azt III. Béla jegyzője elképzelte. Számos más irodalmi alkotás is készült ebben a korban (például egy Trója-történet is), de egy krónika sem akadt közöttük, amely emléket állított volna III. Béláról és uralkodásáról. Pedig a király sokat adott arra, hogy külső formákban is kifejezésre juttassa uralkodói hatalmának súlyát, tekintélyét. A király hatalmát és dicsőségét volt hivatva szolgálni az esztergomi várpalota felújítása és a székesegyház építése, amely az 1190-es évek elejétől a – román stílust felváltó, francia eredetű – gótika jegyében folytatódott. A gót művészeti stílust képviselték az építészetben a III. Béla által előszeretettel alapított cisztercita monostorok (Egres, Zirc, Pásztó, Pilisszentkereszt, Szentgotthárd) templomai is.

III. Béla ügyes, kompromisszumokra is hajló, szükség esetén pedig határozott és keménykezű politikával elérte azt, hogy uralkodása első időszakában ismét megerősödött a királyi hatalom, újra helyreállt a királyi méltóság tekintélye. Ebben a periódusban III. Béla óvatos, visszafogott külpolitikát folytatott, külső konfrontációkba – a Géza miatt kirobbant osztrák konfliktustól eltekintve – nem bonyolódott. A megszilárdult királyi hatalom, a belső nyugalom és a feudális urak különböző csoportjai között megteremtett érdekközösség lehetővé tette, hogy III. Béla uralkodása második – 1180 és 1196 közötti – szakaszában a magyar királyság a területi terjeszkedés útjára lépjen.

„Nem elégedvén meg saját ősei földjével”

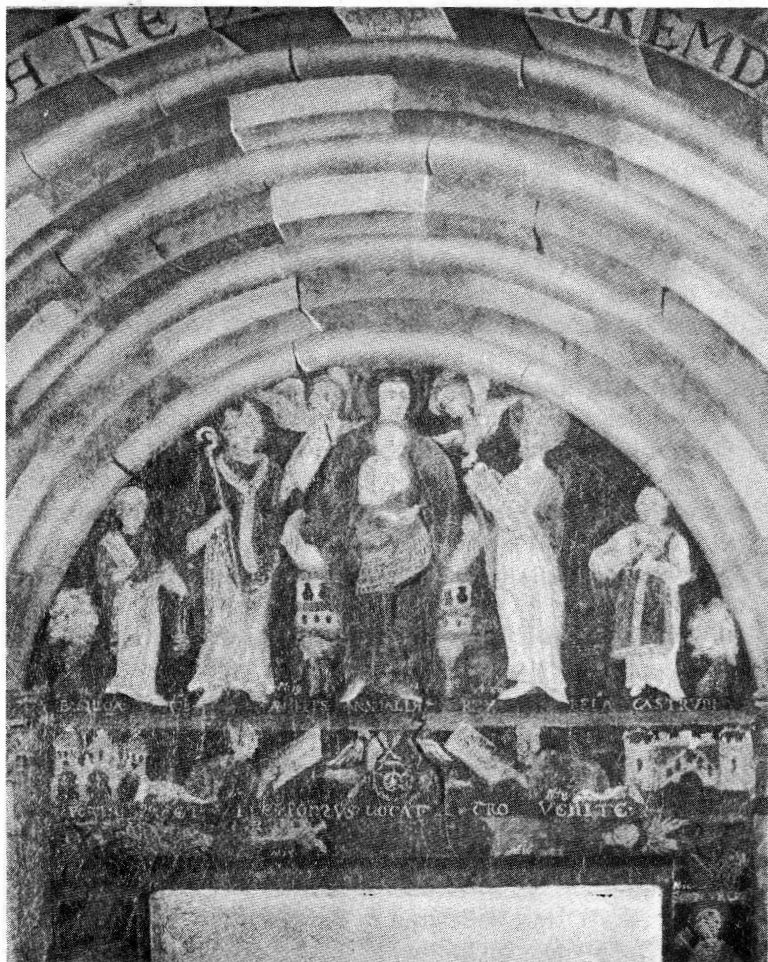
A belső konszolidáció mellett kedvezett a hódító külpolitika számára a nemzetközi helyzet alakulása is. Ezekben az években jelentős mértékben enyhültek az európai nagyhatalmak közti ellentétek. Az 1176-os műriokefaloni csata Bizánc történetének egyik legnagyobb veresége volt, a világhuralmi ábrándok szertefoszlottak. Bebizonyosodott, hogy a baszileusz többé nemcsak Nyugaton, de Keleten sem képes aktív, támadó politika folytatására, a birodalom külpolitikája ettől kezdve védekező jellegű volt. Hasonló katasztrófa érte 1176-ban Barbarossa Frigyes. A lombard liga csapatainak Legnano mellett aratott győzelme nyomán világossá vált, hogy a német uralkodó nem tudja maga alá gyűrni az észak-itáliai városokat. Az 1177-es velencei béke pedig biztosította a pápaság függetlenségét a császársággal szemben. Az imperium és a sacerdotium küzdelme második szakaszának befejeződése elejét vette annak, hogy a baszileusz a továbbiakban beavatkozassék Itália belső viszonyainak alakulásába. Az a tény, hogy az évtizedes összecsapások következtében a nagyhatalmak kimerültek, a magyar feudális urak részére a korábbinál nagyobb mozgásszabadságot tett lehetővé a nemzetközi küzdőtéren.

Ugyancsak előnyösnek bizonyult a magyar külpolitikai törekvések számára a szomszédos államok meggyengülése. A feudális Magyarország kétségtelenül bizonyos erőtöbblettel rendelkezett ezekkel az országokkal szemben. A Csehországban, Lengyelországban, Oroszországban és a bizánci birodalomban dúló feudális anarchia, a nagyúri pártok küzdelme külföldi beavatkozásokhoz és hódításokhoz kedvező lehetőségeket teremtetek. 1183-ban Nemanja István vezetésével a szerbek, 1185-ben pedig Petar és Aszen irányításával a bolgárok kezdtek harcot a függetlenségért, az önálló állami létért a bizánci császárság ellen. Küzdelmük hosszabb időre teljesen igénybe vette e népek erejét, ami viszont megkönnyítette a déli irányú magyar expanziót. Ugyanakkor arra is feltétlenül szükséges utalni, hogy

III. Béla Bizánc elleni támadásai – főleg az 1180-as években – a birodalom gyengítése révén segítették a szerbek és a bolgárok függetlenségi törekvéseit. Harcuk eredményeképpen a Balkánon jelentősen megváltoztak a politikai viszonyok. A Nemanjidák vezetésével önállósult Szerbia, s lényegében ezzel egyidőben megszületett az Aszenidákat uraló – etnikailag heterogén összetételű: kunokat, vlachokat és bolgárokat egyesítő – Bulgária a magyar királyság és a bizánci császárság között. A magyar uralkodó osztály – a nemzetközi viszonyok alakulását kihasználva – nagy mohósággal látott hozzá a hódító politika megvalósításához. Az expanzió során a magyar urak elsősorban Bizánc, Velence, Halics és Szerbia fennhatósága alá tartozó területek megszerzésére törekedtek.

Az 1180–1185-ös időszakban a magyar király terjeszkedő politikája mindenekelőtt a bizánci birodalmat sújtotta. 1180 szeptemberében meghalt Manuél Komnénosz, akinek állandó háborúi teljesen kimerítették a császárságot. A konstantinápolyi trónt Manuél 11 éves kislánya, II. Alexiosz foglalta el, de a tényleges hatalom az anyacsászárné vezette főúri csoport kezébe került. Az elhunyt uralkodó leánya, Mária irányításával megszerveződött egy másik arisztokrata párt, amely magának akarta megszerezni a birodalom kormányzását. A fővárosban csakhamar mindennaposak lettek a két nagyúri csoport közötti fegyveres összecsapások, Bizánc a feudális pártharcok martalékává vált.

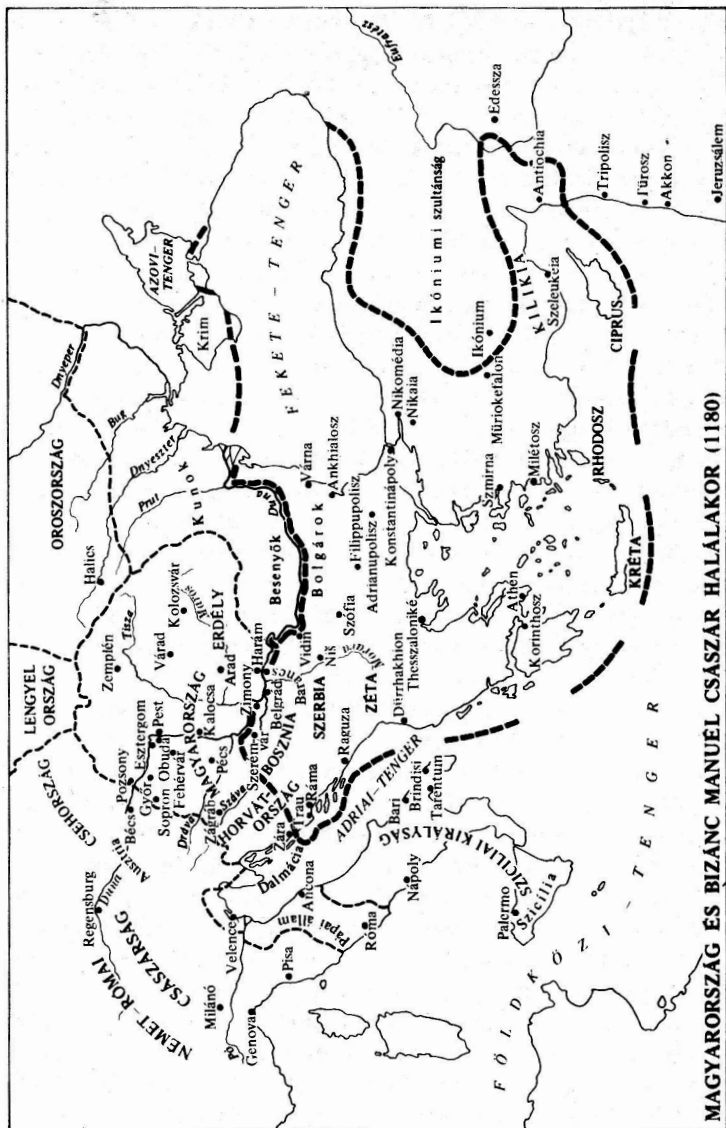
III. Béla a baszileusz halála után azonnal akcióba kezdett, és már 1180 őszén megkezdte Dalmácia hódoltatását. A 15 évig tartó bizánci uralom – különösebb ellenállás nélkül – hetek alatt összeomlott. A királyi sereg megjelenése a Tengeremelléken még azzal az eredménnyel is járt, hogy 1180–1181 fordulóján a záraiak fellázadtak Velence ellen, és a város a magyar király fennhatósága alá helyezte magát. A dalmáciai hatalmi viszonyokban bekövetkezett változásokat jól mutatja az, hogy 1181 februárjában a király megbízásából Mór ispán „a tengeremelléki provincia kormányzójaként” egy birtokkitéletét már Zára városában foglaltatta írásba. III. Béla dalmáciai uralmát az egyházi szervezet segítségével is erősíteni igyekezett. Erre vall, hogy 1181

31. Az esztergomi székesegyház díszkapuja

nyarán saját jelöltje érdekében – erőteljes pápai tiltakozás ellenére – beavatkozott a tartomány érsekének megválasztásába, aminek eredményeképpen egyik magyarországi híve került a spalatói főpapi székbe. Valószínűleg a szerémségi területek Dalmáciával egyidőben kerültek a magyar király kezére, és bizonyosra kell vennünk, hogy Boszniát is ekkor szerezte vissza Bizáncból III. Béla. A foglalások időszakában – 1181 táján – a király idősebbik fia, Imre herceg eljegyezte Barbarossa Frigyes egyik leányát. Házasság végül is a német hercegnő korai, 1184-ben bekövetkezett halála miatt nem jöhetett létre, de a tervezett dinasztikus kapcsolatnak nyilvánvaló célja az volt, hogy a déli irányú expanzió idején nyugat felől fedezze a magyar király országát. Sem Bizánc, sem Velence azonban ekkoriban nem volt abban a helyzetben, hogy Magyarországgal szemben hathatós ellenintézkedéseket foganatosíthatott volna.

A polgárháborús viszonyok közepette Bizáncban viharos sebességgel követték egymást az események, amelyek bővelkedtek drámai fordulatokban. 1181 őszen ismét színre lépett Manuél örök riválisa, Andronikosz, és 1182 tavaszán seregével bevonult a fővárosba. A gyermek II. Alexiosz mellett régensként – félreállítva útjából a fővárosi arisztokrata csoportok vezetőit – a birodalom tényleges ura lett. Manuél özvegye ekkor Andronikosz ellen a magyar királyhoz fordult segítségért, miként Nikétasz írja; az anyacsászárné „Bélát, Magyarország királyát . . . arra ösztönzi, levelekkel buzdítja, s hatalmas ígéretekkel biztatja: pusztítsa el a Barancs és Belgrád körüli részeket”. Mária kérésére III. Béla beavatkozott a konstantinápolyi belviszályokba: seregével behatolt a Balkánra, hogy egyrészt nyomást gyakoroljon Andronikoszra, másrészt pedig elfoglalja és hatalma alá vesse a Belgrád és Barancs közti vidéket. 1182 őszen a Duna-vonal két fontos erődítménye: Belgrád és Barancs már a magyar királyt uralta. Ezt követően Andronikosz, „mint bizánci földek árulóját”, kivégeztette Manuél özvegyét. 1183-ban III. Béla, akinek politikáját a rokoni érzelmek helyett sokkal döntőbb módon befolyásolta a magyar uralkodó osztály terjeszkedési vágya, folytatta hódításait. A király vezetése alatt

MAGYARORSZÁG ÉS BIZÁNC MANUEL CSÁSZAR HALÁKOR (1180)

álló csapatok 1183 őszére birtokukba vették Niš és Szófia városokat. A bulgáriai város magyar kézre kerüléséről rilai Szent Iván életrajzából értesülünk. A középkorban az uralkodók különböző módon – vásár, adomány vagy éppenséggel zsákmányolás révén – tettek szert nagy tiszteletben álló szentek ereklyéire. Szófiában őrizték a 10. századi bolgár remeteszent földi maradványait. Az életrajz szerint: „Amidőn pedig a nevezett várost, Szófiát Magyarország királya elfoglalta, felszedte akkor a szent relikviáját, és azt mint kincset magával vitte saját városába, melynek Osztrogon [Esztergom] volt a neve.”

Eközben Konstantinápolyban újabb drámai esemény játszódott le: 1183 októberében Andronikosz bérgyilkosokkal megölette II. Alexioszt, hogy ő kerülhessen Bizánc trónjára. A hozzá hű görög seregek ekkor támadásba lendültek III. Béla csapatai ellen, s a magyarok 1184 tavaszára Belgrád és Barancs vidékére szorultak vissza. Ezután 1185 tavaszáig a magyar–bizánci fronton egyik fél sem kezdeményezett jelentősebb katonai akciót. Andronikosz lassan kénytelen volt minden erőt az egyre szaporodó lázadások leverésére fordítani, ugyanakkor a magyar királyságot az évek óta tartó hadakozások viselték meg, s ez óvatosságra intette III. Bélát. Valószínű, hogy 1184-ben halt meg Châtillon Ágnes, s ez az esemény is egy időre visszatarthatta a királyt újabb bizánci hadjáratról. A harcokban beállt szünet azonban nem tartott sokáig.

A bizánci előkelők különböző csoportjai, amelyek szemben állottak Andronikosz uralmával, külföldön igyekeztek maguk számára támogatásra szert tenni. Eusztathiosz, Thesszaloniké érseke elbeszéli, hogy Andronikosz ellen a bizánciak „segítséget kértek egyrészt a hatalmas Róma lakóinak egyházi vezetőjétől [a pápától]. . . , másrészt pedig a germán nép vezérétől [a francia királytól]. De követek útján a hatalmas németet [I. Frigyes] is kéréseikkel zavarták. És nem hagyták békén az őgróft [Montferráti Konrádot] sem, hasonlóképpen Magyarország királyát sem, s egyetlen erős szomszédjukat sem.” Nyugati források alapján arra lehet következtetni, hogy III. Béla 1185 tavaszán nagyszabású hadjáratot indított Bizánc ellen. A ma-

gyar királynak az 1182–1183-as évekhez hasonlóan ekkor is az volt a fő célja, hogy – kihasználva a bizánci hatalmi viszálykodásokat – újabb görög területeket foglaljon el. Minden bizonnyal a támadás eredményeképpen ismét a magyar uralkodó fennhatósága alá került a Morava folyó völgye, Niš városa és talán Szófia is. Feltehetően még be sem fejeződött III. Béla hadjárata, amikor 1185 júniusában szárazon és vízen megindultak Bizánc ellen II. Vilmos dél-itáliai normann király seregei. Dürrhakhion (Durazzo) és Thesszaloniké elfoglalása után, augusztus végén a normannok Konstantinápoly felé vették útjukat. II. Vilmos terve az volt, hogy a főváros birtokbavételét követően magát koronázza Bizánc császárává. A görög birodalom a normann invázió nyomán válságos helyzetbe jutott, a császárságot az összeomlás fenyegette.

II. Vilmos hadainak közeledésére a bizánci fővárosban felkelés tört ki, amely megbuktatta Andronikoszt, és szeptember 12-én II. Iszaakiosz (Izsák) Angeloszt ültette a császári trónra. Az új baszileusz minden lehetséges erőt mozgósítani kívánt a normannok ellen. Ezért a birodalom észak-balkáni területeinek biztosítása s az ott lekötött bizánci seregek szabaddá tétele érdekében tárgyalásokat kezdett III. Bélával, és követei útján „országának megerősítése céljából” – miként egy nyugati forrás írja – feleségül kérte a magyar király tíz éves leányának, Margitnak kezét. III. Béla – felhagyván a Bizánccal szembeni ellenségeskedésekkel – elfogadta II. Iszaakiosz közeledését. A magyar uralkodó magatartását az magyarázza, hogy Konstantinápoly normann kézre kerülése, a bizánci császárság bukása következtében a dél-itáliai normannok nemcsak a Mediterraneum keleti medencéjében, hanem az Adrián és a Balkánon is hegemon szerepre tettek volna szert. Egy ilyen normann birodalom létrejötte alapvetően megváltoztatta volna a politikai viszonyokat Európában, a Balkán-félszigeten pedig útját állta volna minden további magyar hódító törekvésnek. III. Béla ebből következőleg szívesebben látott a Balkánon egy meggyengült Bizáncot, mint egy félelmetesen erős normann nagyhatalmat.

A normannellenes közös érdekek alapján 1185 őszén ma-

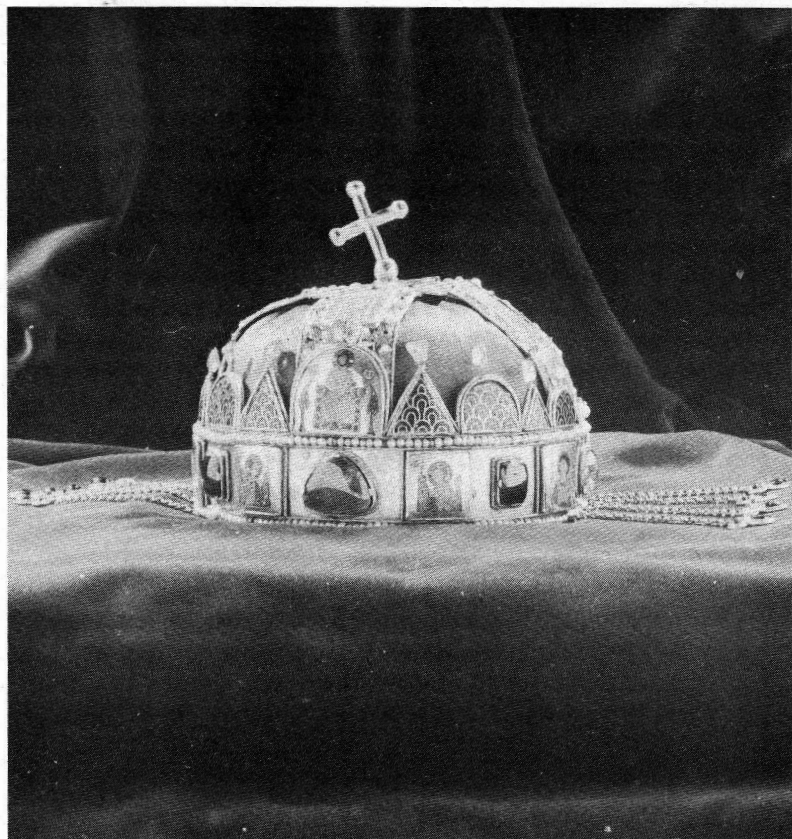
gyar–bizánci politikai szövetséget hoztak létre, amelyet Margit (Bizáncban Mária néven szerepelt) és Iszaakiosz 1185–1186 fordulóján megkötött házassága erősített meg. A magyar–bizánci egyezményben megállapodás született arról, hogy a baszileusz III. Béla leányának hozományául megkapja a magyarok által megszállva tartott bizánci területeket (a Belgrád és Szófia közti vidéket) cserében viszont II. Iszaakiosz tudomásul vette, hogy a magyar kézen levő Dalmácia, Bosznia és a Szerémség III. Béla fennhatósága alatt marad. A király kötelezte magát arra, hogy külpolitikájában – így a szerb kérdésben – szem előtt tartja Bizánc érdekeit. Ennek következtében III. Béla szakított addigi szövetségesével, Nemanja István fejedelemmel, s a továbbiakban már nem támogatta a szerbek függetlenségi harcát. A Belgrád és Szófia közti terület 1186-ban került vissza a görög császársághoz. Ezzel egyidőben III. Béla az 1170-es évek közepétől börtönben élő anyját Barancson keresztül száműzte Bizáncba, ahonnan Eufroszina csakhamar Jeruzsálembe ment, itt apácaként halt meg 1193-ban, és a Szent Theodósziusz-monostorban temették el. Ezzel magyarázható, hogy 1193 után III. Béla a szávaszentdemeteri bazilita monostort összes javaival – többek között 31 birtokával – a jeruzsálemi Szent Theodósziusz-lavrának adományozta.

Az 1185-ös magyar–bizánci megállapodás lehetővé tette, hogy a baszileusz Bizánc teljes katonai erejét a normannok ellen fordítsa. A bizánci seregek ellentámadásba lendültek, és 1185 novemberében nagy vereséget mértek II. Vilmos csapataira, aminek következtében a normannok az év végén a Balkán elhagyására kényszerültek. Ily módon egy évszázad leforgása alatt a bizánci birodalom negyedszer is sikerrel verte vissza a normann inváziót.

A normann–bizánci csatározások időszakában, 1185 őszén, III. Béla feleségül kérte Manuél Komnénosz császár Theodóra nevű, 30 év körüli unokahúgát. A konstantinápolyi zsinat azonban 1185 végén szigorúan egyházi okok miatt – ugyanis az özvegy Theodóra már felszentelt apáca volt, s emiatt nem léphetett újabb házasságra – határozatában „nem engedélyezte,

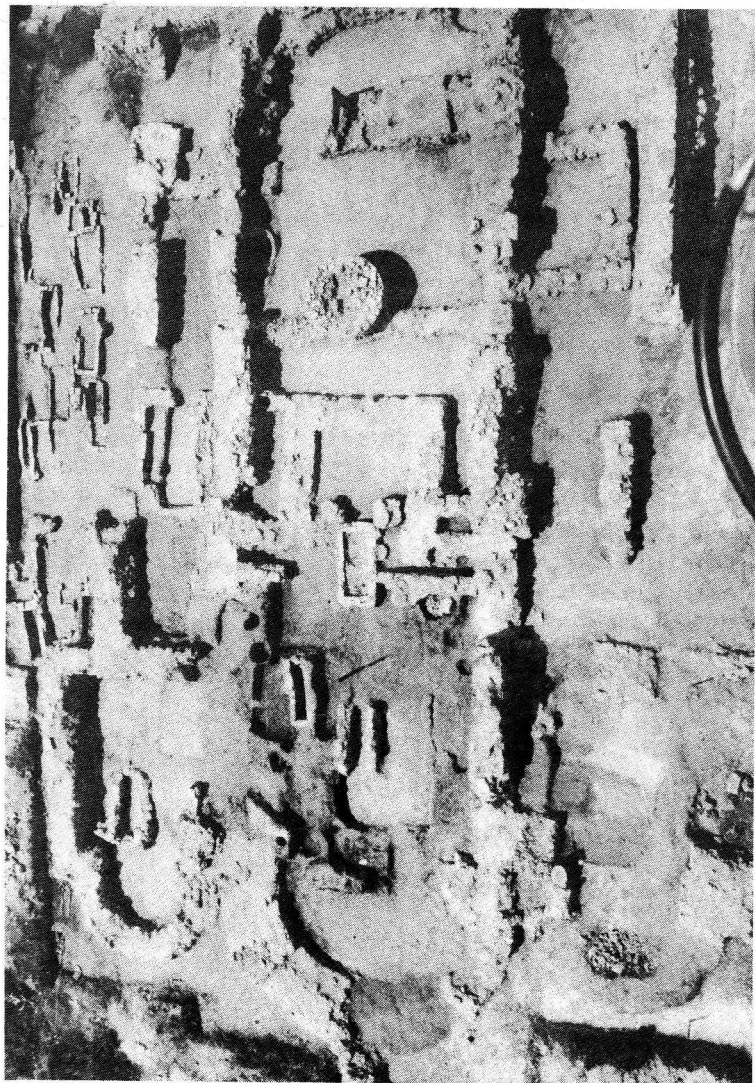
hogy [Theodóra] életmódját megváltoztassa, és Magyarország királyának felesége legyen”. Teljességgel indokolatlan arra gondolni, hogy III. Béla a tervbe vett bizánci házasság révén a magyar királyság és a görög birodalom perszonálunió útján történő egyesítését szerette volna megvalósítani. Egyes feltételezések szerint nagyhatalmi törekvéseinek szimbolikus kifejezésére III. Béla ekkor illesztette össze a magyar korona két (görög, illetve latin) részét egységes, zárt koronává, amilyennel abban az időben a bizánci császárok is rendelkeztek. A valóságban azonban az ún. szentkorona egyesítésének célja és időpontja még ma sem tekinthető tisztázottnak. Miután Béla Bizáncban kosarat kapott, angol házasságra gondolt, és „elküldte követeit Anglia királyához [II. Henrikhez], s attól azt kérte, hogy adja hozzá feleségül unokáját, Matildot”. Az angol királyi udvarban sem fogadták kedvezően Béla ajánlatát, és ekkor a magyar uralkodó megkérte II. Fülöp francia király nővérének, Capet Margitnak a kezét. Itt már nem utasították el Béla követeit, és 1186 nyarán a magyar uralkodó nőül vette a francia királylányt. Fel kell tételezni, hogy e dinasztikus kapcsolattal akart III. Béla a német birodalom hátában a francia király személyében potenciális szövetségest biztosítani a maga számára. Ezekben az években ugyanis a német–magyar viszonyt feszültté tette Béla nyugati irányú expanziós akciója, amely a német császársághoz tartozó stájer hercegség egy részének megszerzésére irányult. Az elhúzódó területi viszály során nemcsak a Stájerországgal szövetséges Ausztria hercege, hanem Barbarossa Frigyes is 1187-ben a magyar király ellen foglalt állást.

1187-ben Dalmáciában is konfliktusa támadt III. Bélának. A velencei köztársaság 1187 őszén kísérletet tett az 1180–1181 fordulóján elpártolt Zára visszafoglalására. A magyarok által megerősített Zára alól azonban Orio Malipiero dózse flottájának eredmény nélkül kellett visszatérnie. Ezt követően négy éven át szüneteltek az összecsapások. Az új velencei dózse, Enrico Dandolo azonban 1192–1193 fordulóján hadat indított Zára visszaszerzésére. Ez az akció is kudarcot vallott, és a város a magyar király birtokában maradt. 1194-ben III. Béla legidősebb

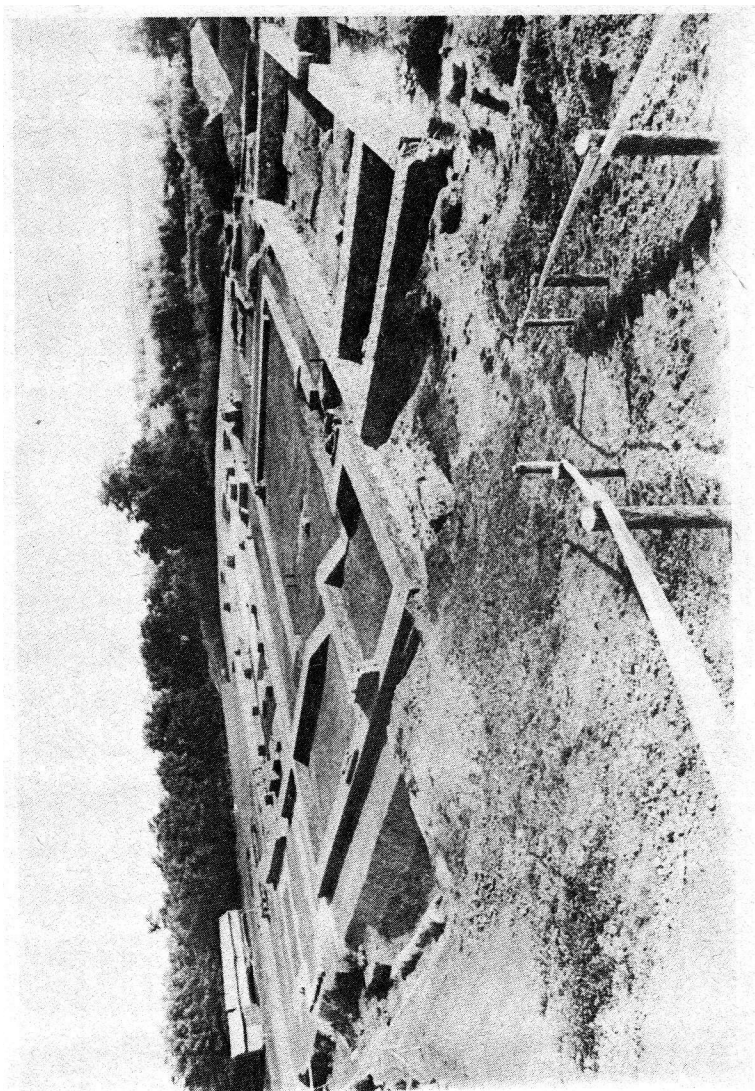

32. A magyar királyi korona

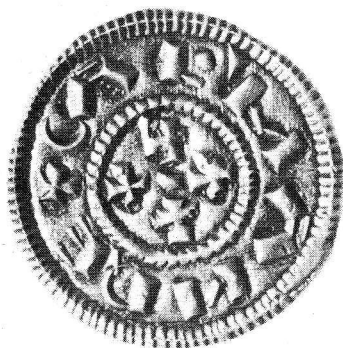
fiát, az utódává kijelölt Imre herceget állította a korábbi kormányzó – a híres Bor-Kalán nemzetség tagja, a szeri monostor kegyura – Kalán püspök helyett Horvátország és Dalmácia élére. Ebben az időben keletkezett az ún. III. Béla-féle jövedelemösszeírás, amelynek elkészülte – újabb feltételezések szerint – kapcsolatban állhatott a trónörökös Imre herceg

33. A szeri monostor az ásatások befejezése előtt

34. A szeri monostor az ásatások befejezése után

35. I. Géza, I. László és Kálmán pénzei

tervezett aragóniai házasságával. (Mások III. Béla francia házasságával hozzák összefüggésbe e jövedelmi listát). A jövedelemjegyzékkel feltehetően tájékoztatni kívánták az aragóniai uralkodót a magyar király anyagi helyzetéről. A 15–16. századi másolatban ránk maradt dokumentum tételszerűen felsorolja III. Béla jövedelmi forrásait, s azt is közli, hogy az egyes jövedelmi kategóriák mekkora bevételt biztosítanak a királyi udvar számára. A lajstromból kiderül – s ez a jegyzék legfőbb értéke –, hogy III. Béla jövedelmei a pénzverésből, a sóértékesítésből, a vámokból, révekből, vásárpénzekből, az erdélyi idegen telepések adójából, a 72 megyésispán bevételének kétharmadából, Szlavónia hercegének adójából, az ispánok és mások különböző ajándékaiból tevődnek ki, „és – teszi hozzá a lista – mindezek mellet a föld népe teljesen ellátja élelemmel a királyt”. A jegyzékben számszerűen feltüntetett – és meglepően magas – összegekből az tűnik ki, hogy a király bevételei között igen tekintélyes hányadot tettek ki a regále (tehát felségjogon szedett) jövedelmek a domaniális (azaz földesúri jogon élvezett) jövedelmekkel szemben. Ugyanakkor a lajstromban szintén szereplő egyházi jövedelmek a valóságoshoz képest nagyon alacsony értéket képviselnek. Egyébként a királyi birtokok udvarházai-ban és a megyei központokban összegyűjtött természetbeni jövedelmek felélése, illetve kormányzati és igazságszolgáltatási feladatok ellátása céljából még III. Béla korában is az uralkodó népes kíséretével együtt rendszeresen járta az országot.

A magyar királyok oroszországi politikájában lényeges változás figyelhető meg III. Béla alatt. A magyar uralkodók közül III. Béla volt az első, aki orosz földet hódított meg és csatolt királyságához. Ezáltal a korábbiakhoz képest új irány-ban, északkelet felé kezdte meg a területi terjeszkedést. A magyar király a belső hatalmi villongások kínálta lehetőséget ragadta meg az egyik legjelentősebb orosz fejedelemség, Halics megszerzésére. 1187-ben meghalt Jaroszláv fejedelem – III. István egykori szövetségese –, és a trónt egyik fia, Oleg kapta meg, akit azonban csakhamar testvére, Vlagyimir váltott fel az uralkodás-ban. 1188-ban a volhiniai Vlagyimir (Lodoméria) fejedelem,

36. II. Géza és III. Béla pénzei

Román megfosztotta őt hatalmától. Vlagyimir ekkor családjával együtt Magyarországra menekült, és III. Béla-tól kért segítséget a halicsi trón visszaszerzéséhez.

A magyar király – magával víve Vlagyimirt – sereggel vonult Halicsba, ahonnan a királyi hadak közeledésére Román visszamenekült Volhíniába. III. Béla így könnyedén birtokba vette Halicsot, amelynek élére azonban nem Vlagyimirt, hanem saját másodszülött fiát, András herceget – a későbbi II. András királyt – helyezte. Vlagyimirt visszahozta Magyarországra, és itt családostul egy vártoronyban fogságra vetette. III. Béla eme hódító akciójával függ össze az, hogy oklevelekben a dalmát polgárok a Halics királya címmel illették a magyar uralkodót. András és a hozzácsatlakozott halicsiak először Román visszatérési kísérletét háritották el, majd 1189-ben a III. Béla által küldött csapatok segítségével szmolenszki Rosztyszláv támadását verték vissza sikerrel. A győzelem után a „magyarok megtudták a halicsiak árulását, azt, hogy orosz fejedelmet keresnek maguknak, és minden tekintetben erőszakosak lettek: a halicsi férfiaktól elragadták feleségüket, leányaikat, és a saját ágyukba vitték, a templomokba lovakat kötöttek, és a házakban sok más erőszakosságot cselekedtek”. A lakosokkal szemben elkövetett féktelenségeik és a kivetett súlyos adók miatt a magyarok uralma egyre gyűlöletesebb lett a halicsiak előtt. 1190-ben fordulat következett be az eseményekben.

Az év első felében „Vlagyimir Jaroszlávics elmenekült Magyarországról, a kőtoronyból, ahol a király fogva tartotta feleségével, a papnéval és két gyermekével együtt. A toronyban volt egy sátorlap, részeiből köteleket készített és leereszkedett onnan. Őrei közül ketten jóindulattal voltak iránta, és elvezették német földre.” A német birodalmat a keresztes hadjárat idején Barbarossa császár távollétében idősebb fia, a német királlyá koronázott Henrik kormányozta. Henrik azonban, minthogy nem kívánt konfliktusba keveredni III. Bélával, a halicsi exuralkodónak nem nyújtott közvetlen támogatást, viszont felszólította lengyel vazallusát, Kazimierz fejedelmet, hogy segítse vissza trónjára Vlagyimirt. Lengyel sereg támogatásával

1190 augusztusában Vlagyimir valóban visszanyerte fejedelemségét, s András herceg menekülni volt kénytelen Halicsból. A magyar urak első oroszföldi expanziós akciója ugyan kudarcot vallott, mégis hosszú időn keresztül III. Bélát követték a magyar uralkodók, amikor meg-megújuló kísérleteket tettek Halics megszerzésére.

III. Béla halicsi hódítása idején – eltérően az 1150-es évektől – magyarok és oroszok között vallási ellentétek is felmerültek, erre utal a halicsi templomok meggyalázása. Ez a jelenség azzal magyarázható, hogy ebben az időben a magyar uralkodó osztály, mindenekelőtt a hazai klérus nagy része a leghatározottabban szemben állott az ortodox keleti (görög) egyházal. Ezt mutatja az is, hogy az esztergomi érsekek, Miklós és Jób ellenállása miatt III. Bélának nem sikerült meghonosítania Magyarországon a keleti egyházhoz tartozó rilai Szent Iván kultuszát az 1180-as években. A bolgár szent életrajzából ugyanis kiderül, hogy az ereklyék Esztergomba szállítása után az érsek „gyalázta a szentet, hiszen azt mondta, hogy nem találja őt a régi szentek között leírva; e gyalázkodása miatt a szent némává tette őt. De később megbánást mutatott, és tisztelettel járult a szent relikviájához, ezáltal elérte nyelve megoldódását. Miután a király látta ezt a csodát, ezüsttel és arannyal ékesítette fel az ereklyetartót, és aztán tisztességgel visszaküldte azt Szófiába.” A bolgár szent relikviájának visszajuttatása Szófiába 1187-ben történt. Néhány évvel később Jób esztergomi érsek levelezés útján alapvető kérdésekről folytatott dogmatikai vitát II. Iszaakiosszal, és a bizánci császár ortodox véleményével szemben a magyar főpap a római katolikus felfogást képviselte és védelmezte.

III. Béla uralkodásának második időszakában is jó kapcsolatok állottak fent a királyi udvar és a pápai kúria között. De ez a jó viszony sem volt elégséges ahhoz, hogy III. Béla rászánja magát a VIII. Gergely pápa által meghirdetett harmadik keresztes hadjáratban való részvételre. A pápa azután szólította fel a nyugati uralkodókat a muzulmánok elleni „szent háborúra”, hogy Egyiptom és Szíria uralkodója, Szaladin szultán 1187 őszén

elfoglalta Jeruzsálemet. A keresztes területek védelmét Montferráti Konrád örgróf irányította, aki 1188-ban levélben fordult III. Bélához: „A keresztények segítséget várnak tőletek . . . Ezért nem szününk meg felségtekhez könyörögni, . . . és Szíria földjét . . . ne késlekedjete a pogányok hatalmából kiszabadítani . . . Benneteket szólít Jeruzsálem, benneteket hív Bethlehem, hogy szabadítsátok ki őket . . . Rántsátok hát ki kardotokat, . . . s amiket mások gyengesége elvesztett, a ti erényetek hatalma szerezzze vissza.” A magyar uralkodó e kérésnek sem tett eleget. Felvette viszont a keresztet, és hatalmas – mintegy 100 ezer fős – sereggel keletre indult I. Frigyes császár. A korábbi – hol hűvös, hol ellenséges – viszony alapján a magyar király udvarában félelemmel vegyes szorongással várták a császár keresztes hadának érkezését.

Barbarossa csapatai 1189 júniusában vonultak keresztül Magyarországon. Minden konfliktus elkerülése céljából III. Béla igen barátságosan és jóindulatúan fogadta a kereszteseket. A német uralkodót Esztergomban fényűző vendéglátással tisztelte meg, majd Óbudán és Csepel-szigeten több napos vadászaton vett részt a császárral, a keresztes csapatokat pedig – a hosszú úton levő zarándokok számára különösen értékes adománnyal – élelemmel ajándékozta meg a bőkezű király. A Balkánon való keresztülvonulás elősegítése céljából III. Béla egy kisebb katonai egységet is I. Frigyes rendelkezésére bocsátott. A császár közbenjárására ekkor engedte szabadon a király Géza herceget, aki a keresztesekkel Bizáncba távozott, és ott – felvévén a Jóannész (János) nevet – görög hercegnőt vett feleségül. A két uralkodó közti viszony javulásának az is bizonyítéka volt, hogy 1189 júniusában III. Béla eljegyezte egyik leányát Barbarossa fiatalabb fiával, Frigyes sváb herceggel. A jegyességből azonban nem lett házasság, mert Frigyes herceg 1191-ben a keresztes hadjáratban életét vesztette. A német keresztesek átvonulása az országon a vártnál sokkal simábban – lényegében zökkenőmentesen – zajlott le, amiben szerepet játszott az is, hogy a császár igyekezett szigorú fegyelmet tartani a nagyszámú seregben. A lakosságnak mégis kárt okozó egyénekkal szemben – elriasztás

céljából – Barbarossa kíméletlenül járt el. A szemtanú krónikás elmeséli, hogy a Száván történt átkelés után a német császár „bírói székébe ülve ítéleteket hozott . . . két kereskedőt lefejeztek, négy szolgának pedig kezét vágták le, mert az eskü ellenére megszegték a békét”.

Bizánc területén rendkívül feszültté vált a viszony a német keresztesek és a görögök között. A nagyfokú és kölcsönös bizalmatlanságból fakadó állandó ellenségeskedések nyomán I. Frigyes megkezdte az előkészületeket ahhoz, hogy 1190 tavaszán ostrom alá vegye Konstantinápolyt. II. Iszaakiosz nehéz helyzetbe került. III. Béla ekkor közvetítésre vállalkozott a két császár viszályában; s a király ügyes diplomáciáját dicséri: végül is – mindkettőjükre nyomást gyakorolva – elérte azt, hogy 1190 februárjában Frigyes és Iszaakiosz megkötötték az adrianupoliszi békét, amely véget vetett a görög–német ellenségeskedéseknek, és lehetővé tette a németek számára a keresztes hadjárat folytatását. A közvetítő akció során III. Béla nemcsak Bizánc érdekeit, hanem a magyar uralkodó osztály külpolitikai törekvéseit is szem előtt tartotta. A magyar királyság nemzetközi helyzetének és balkáni terjeszkedő politikájának egyáltalában nem kedvezett volna az, ha Bizánc bukása nyomán az ország a német-római birodalom harapófogójának fojtogató szorításába került volna.

Béla távolmaradása a keresztes hadjáratról nem okozott változást a magyar–pápai kapcsolatokban. Ezt jelzi az, hogy számos más – a királyságot közvetlen közletről érintő – kérdésben egyetértés figyelhető meg a királyi udvar és a pápai kúria között. Megnyilvánult ez a boszniai püspökség ügyében is. III. Béla kérésére a pápa, III. Kelemen (aki természetesen nem azonos a száz évvel korábban élt III. Kelemen ellenpápával) 1191-ben a boszniai püspököt kivette a Bizánchoz tartozó Ragusa érsekének fennhatósága alól, és a magyar királyt uraló Spalató érsekté rendelte föléje. Ez a pápai intézkedés lehetővé tette Béla számára azt, hogy a spalatói főpap segítségével is erősítse uralmát Boszniában. I. László szentté avatása ugyancsak a király és a pápa egyetértésével történt. III. Béla kezdeményezésére 1192

nyarán I. László király kanonizációja pápai engedéllyel és pápai legátus – Gergely bíboros – jelenlétében ment végbe. Éppen a magyar királyság és a pápaság közti jó viszony ismeretében igényelte a baszileusz a szerb konfliktus idején III. Cölesztin pápa közvetítését az 1190-es évek elején.

III. Béla uralkodásának utolsó éveiben a királyt és környezetét elsősorban a déli irányú expanzió foglalkoztatta, amelynek fő célja Szerbia meghódítása volt. Ez az 1190-es években a magyar urak agresszív és terjeszkedő törekvéseinek fokozódásáról tanúskodik. A szerbek, akik Nemanja István vezetésével 1183 óta eredményes függetlenségi harcot vívtak Bizánccal, 1190-ben a bolgárokkal léptek szövetségre, és szüntelenül támadták a baszileusz fennhatósága alatt álló területeket. II. Iszaakiosz, miután 1190-ben vereséget szenvedett a bolgároktól, 1191 őszén a szerbek ellen vonult. A Morava folyó melletti csatában ugyan a bizánciaknak sikerült Nemanja serege fölé kerekedniök, de ennek jelentősége nem volt, hiszen ekkor már egyetlen győzelemmel semmiképpen sem lehetett a gyakorlatilag önállósult szerb államot bizánci függésbe kényszeríteni. A Morava menti ütközet után került sor III. Béla és II. Iszaakiosz tárgyalásaira. Először Béla kereste fel a baszileuszt Filippupolisz környékén, majd a baszileusz átkelt a Száván, és a Szerémségben – talán Zimonyban – folytatta tanácskozásait a magyar királlyal. Az előzmények alapján fel lehet tételezni, hogy a megbeszélések középpontjában a balkáni helyzet, elsősorban a szerb kérdés állhatott. Lehetséges, hogy a két uralkodó között született valamiféle megegyezés 1191 őszén, de ez semmiképpen sem tudta útját állni a déli irányú magyar terjeszkedő törekvéseknek. Ezzel a baszileusz is tisztában lehetett, mert 1192-ben már attól tartott, hogy a magyarok elfoglalják a bizánci uralom alatt álló gazdag adriai kikötővárost, Raguzát. Ez ugyan nem következett be, de a szerb kérdésben hamarosan csaknem háborús konfliktus támadt a magyar királyság és a bizánci császárság között.

II. Iszaakiosz levelében, amelyet 1193-ban írt III. Cölesztin pápának, arról panaszskodik, hogy „szerfelett kedves apósa [III. Béla]... nem elégedvén meg saját ősei földjével, amelyet

37. III. Béla és Anna királyné síremléke

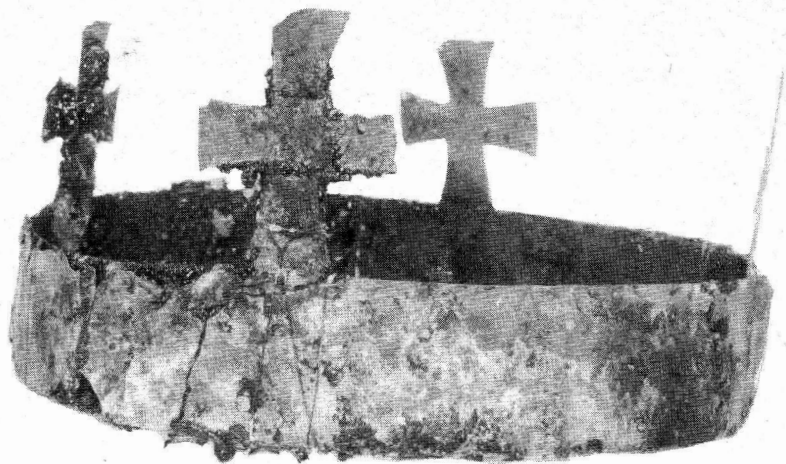
Rómania [Bizánc] hadainak és pénzének segítségével nehezen szerzett meg, a Szerbia feletti uralomra tört, . . . s úgy vélte, hogy ellene seregeket küldve első rohammal elfoglalja azt”. A magyar király szerbiai akciója 1192–1193 fordulóján mehetett végbe, s valószínűleg III. Béla csapatai a szerb területek jelentős részét birtokukba vették. Noha erre az időre Bizánc már teljesen kiszorult Szerbiából, a baszileusz mégis a saját hatalmi-politikai érdekszférájába tartozónak tekintette azt, és uralmának esetle-

ges restaurációjáról sem mondott le. Ezért II. Iszaakiosz egyrészt segédhadat küldött Nemanja támogatására, másrészt levélben szólította fel a magyar királyt az elfoglalt területek kiürítésére. Miután Béla erre nem mutatott hajlandóságot, a baszileusz háborúval fenyegette meg őt, ugyanakkor felkérte a pápát, hogy Bizánc érdekében gyakoroljon nyomást a magyar uralkodóra. III. Cölesztin, minthogy éppen ekkor nagy fontosságú egyházuniós tárgyalásokat folytatott a bizánci császárral, minden bizonnyal készséggel intette Bélát a szerb ügyekben engedékeny magatartásra. III. Béla – józanul felmérve a reális erőviszonyokat – nem kívánt a bizánci–szerb–pápai koalícióval szemben kétes kimenetelű konfrontációba bonyolódni, és ezért csapatait hazarendelte Szerbiából.

A bolgár kérdésben nem keletkezett ellentét Magyarország és Bizánc között, minthogy ekkor még ebben az irányban magyar expanziós törekvések nem jelentkeztek. II. Iszaakiosz seregei 1194-ben súlyos vereséget szenvedtek a bolgároktól. Ellenük a görög császár III. Bélától kért katonai segítséget, aki ezt meg is ígérte. Az 1195 tavaszára tervezett katonai akció azonban II. Iszaakiosz bukása miatt elmaradt. Ebben az évben hirdette meg keresztes hadjáratát VI. Henrik, aki atyja, Barbarossa Frigyes halála után nemcsak a német birodalomnak, hanem a dél-italiai normann királyságnak is uralkodója lett. A világuralomra törő VI. Henrik, mint normann király, bejelentette igényét a normannok által 1185-ben megszállt balkáni területekre. Ez a nagyhatalmi politika azonnal szembefordította a magyar királyt VI. Henrikkel, s Béla megtiltotta alattvalóinak, hogy a német császár és normann király keresztes hadjáratában részt vegyenek.

1196. április 23-án meghalt III. Béla, középkori történelmünk egyik legkiemelkedőbb királya, akinek uralkodása alatt Magyarország komoly nemzetközi tekintéllyel bíró középhatalomként rangos helyet vívott ki magának Közép-Kelet-Európában.

III. Béla halálával a magyar történelemnek egy érdekes és fontos szakasza ért véget. III. Béla volt az utolsó Árpád-házi király, akinek uralkodása több olyan archaikus vonást is viselt magán, amelyek még Szent István korában alakultak ki. De

38. III. Béla halotti koronája, kardja és jogara

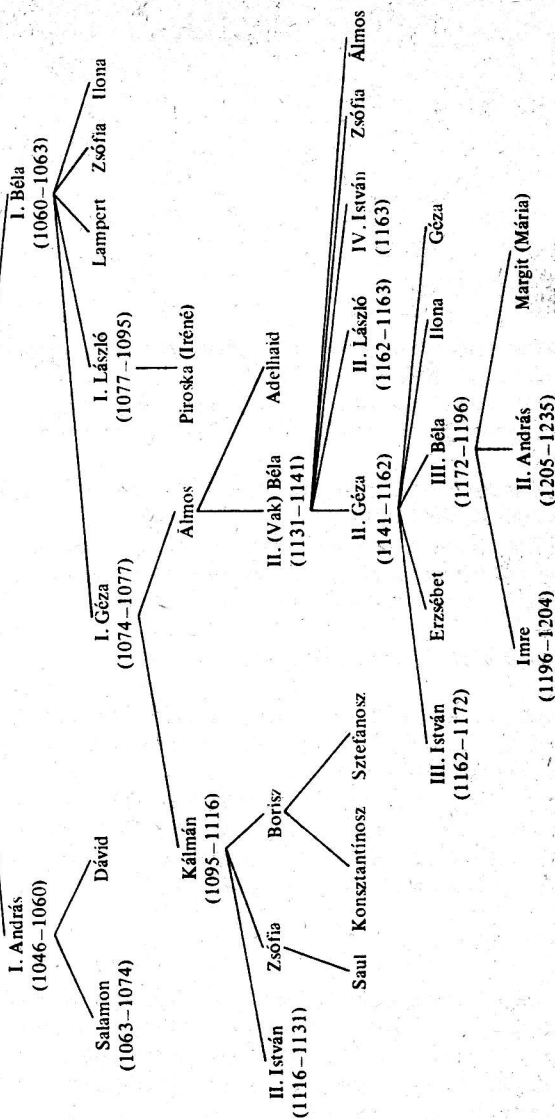
ugyanakkor III. Béla alatt számos új – társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális – folyamat indult meg, illetve gyorsult fel, amelyek a következő időszakban, a 13. században válnak meghatározó jelentőségűvé. S amelyek nyomán lényegesen megváltozik majd az a kép, amit még III. Béla országa mutatott.

A 12. század utolsó évtizedeiben figyelhető meg az árutermelés és pénzgazdálkodás súlyának megnövekedése a természeti gazdálkodás rovására, s ezzel szoros összefüggésben megkezdődik a városlakó hospesek kiváltságolása. Mindez a – későbbiek során felerősödő – városiasodás irányában mutat előre. III. Béla alatt tűnik fel először a királyi szerviens figurája, ami a 13. század társadalmi harcaiban nagy szerepet játszó köznemesség egyik alapvető alkotó részévé lesz. A 12. század második felében az uralkodói birtokadományozások (esetenként egész vármegyék eladományozása) révén kezdetét veszi a királyi vármegye bomlása. E folyamat a 13. században hihetetlen mértékben felgyorsul, s eredményeképpen egyrészt létrejön az önálló, politikailag és gazdaságilag is igen erős nagybirtokos arisztokrácia, másrészt pedig fokozatosan lehanyatlik a királyi hatalom súlya, tekintélye. A 12. században kibontakozó feudális expanzió főbb irányai határozzák meg a 13. századi magyar külpolitika hódító törekvéseit. Kulturális téren a 11. századtól domináló romanika helyére a gótika lép, amely a 13. században abszolút hegemoniára tesz szert.

Mindez azt bizonyítja, hogy a 12. század szoros összekötő kapcsot jelent a megelőző korszak és a 13. század között. A 12. század ismerete nélkül az Árpádok utolsó századának nagy fontosságú – olykor igen látványos formában jelentkező – történelmi eseményei és folyamatai kevésbé érthetők meg.

ÁRPÁDOK A 11-12. SZÁZADBAN

Vászoly

Irodalom

Összefoglaló művek:

Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. k. Bp. 1899.²

Váczy Péter: A középkor története. Egyetemes történet. II. k. Középkor. (Szerk.: Hóman Bálint, Szekfű Gyula, Kerényi Károly.) Bp. 1936.

Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar Történet. I. k. Bp. 1936.⁶ (A kötet Hóman Bálint munkája.)

Székely György (főszerk.): Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. I. k. Bp. 1984. (A vonatkozó részeket Györffy György, ill. Kristó Gyula írta.)

Monográfiák és részletfeldolgozások:

Benda Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1526-ig. I. k. Bp. 1981. (A vonatkozó részeket Érszegi Géza és Solymosi László írta.)

Gergely Jenő: A pápaság története. Bp. 1982.

Lederer Emma: A feudalizmus kialakulása Magyarországon. Bp. 1959.

Moravcsik Gyula: Bizánc és a magyarság. Bp. 1953.

Székely György: VII. Gergely. Bp. 1984.

Forráskiadványok:

(A kötetünkben található fordítások jelentős része e művekből való.)

Érszegi Géza: Árpád-kori legendák és Intelmek. Bp. 1983.

Geréb László: Képes Krónika a magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról. Bp. 1971.

Györffy György: László király emlékezete. Bp. 1977.

Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916.
Sz. Jónás Ilona (szerk.): Európa és Közel-Kelet, IV–XV. század. I/2. k. Bp. 1971.
Kristó Gyula–Makk Ferenc: III. Béla emlékezete. Bp. 1981.
Lederer Emma (szerk.): Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. k. Bp. 1964.
Makkai László–Mezey László: Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század. Bp. 1960.
Szilágyi Loránd: Árpád-kori törvények. (Egyetemi jegyzet.) Bp. 1962.

Időrendi áttekintés

1063–1074	Salamon uralkodása
1071	Nándorfehérvár és Szerémvár elfoglalása
1072	Balkáni hadjárat
1074. február 26.	Kemeji csata
1074. március 14.	Mogyoródi ütközet
1074–1077	I. Géza uralkodása
	László a hercegség ura
1074 augusztus– szeptember	IV. Henrik magyarországi hadjárata
1075 eleje	I. Géza megkoronázása a bizánci koronával
	I. Géza házassága Szünadéné hercegnővel
1077 eleje	Béketárgyalások I. Géza és Salamon között
1077 január	IV. Henrik Canossa-járása
1077. április 25.	I. Géza halála
1077–1095	I. László uralkodása
1078	I. László szövetsége Rudolf német ellenkirállyal
	I. László és Adelhaid hercegnő házassága
1079 eleje	IV. Henrik betörése a nyugati végekre
1081	I. László és Salamon kibékülése
1081–1082	Salamon fogságra vetése
1083. augusztus 20.	I. István király szentté avatása
1083 ősze	Salamon német földre távozik
1085	Salamon és besenyő szövetségeseinek betörése Magyarországra
1087 tavasza	Salamon és besenyő szövetségeseinek betörése Bizáncba
	Salamon halála
1087. augusztus 1.	I. László segítséget ígér Hermann német ellen- királynak
1091 előtt	A zágrábi püspökség alapítása

1091 tavasza	A tengermelléki hadjárat Horvátország elfoglalása
1091 nyara	Pusztító kun betörések
1091 ősze	A somogyvári apátság megalapítása
1092	I. László orosz hadjárata IV. Henrik és I. László szövetsége
1093	I. László beavatkozása a lengyel belviszályokba
1095 tavasza	I. László cseh földre indul
1095. július 29.	I. László király halála
1095–1116	Kálmán király uralkodása
1096–1099	Az első keresztes hadjárat
1096 május– november	A keresztes hadak átvonulása Magyarországon
1096–1097 fordulója	Kálmán horvátországi hadjárata
1097 május	Kálmán házasságkötése normann hercegnővel
1098 körül	Álmos szervezkedése Magyar–velencei egyezmény
1099	Przemysli vereség
1100 körül	A tarcali gyűlés Az esztergomi zsinat
1102	Kálmán horvát királlyá koronázása
1105	Piroska-Iréné a bizánci társaság felesége Dalmácia elfoglalása
1105–1106	Álmos újabb szervezkedése
1106	Abaújvár elfoglalása
1106. október 22.	Kálmán lemond az investitúra jogáról
1107	Álmos dukátusának felszámolása
1107–1108	Bizánc megsegítése a normannok ellen
1108 ősze	Német támadás Magyarország ellen
1108 november– 1109 február	Magyar–cseh összecsapások
1112 nyara	Kálmán házasságkötése Eufémia orosz herceg- nővel
1115 körül	Álmos és fia, Béla megvakítása
1115–1118	Magyar–velencei hadakozások
1116. február 3.	Kálmán halála
1116–1131	II. István király uralkodása
1116. május 13.	Az Olšava menti csata
1122. szeptember 23.	A wormsi konkordátum megkötése

1123	Oroszországi hadjárat
1124–1125	Magyar–velencei konfliktus Dalmáciában
1126 körül	Álmos emigrálása Bizáncba
1126 október	Szövetség Magyarország és Csehország között
1127–1129	Magyar–bizánci háborúk
1127	Saul hivatalos trónörökös
1128	Bors és Iván összeesküvése
1129	Vak Béla és Ilona házassága
1131 tavasza	II. István halála
1131–1141	II. (Vak) Béla uralkodása
1131 nyara	Országos gyűlés Aradon
1132. július 22.	A Sajó menti csata
1134	Magyar–német szövetség
1136	Dalmácia elfoglalása
1136–1137 fordulója	Bosznia birtokbavétele
1138	A dömösi prépostság birtokainak összeírása
1139	II. Béla beavatkozása az orosz belviszályokba
1141. február 13.	II. Béla halála
1141–1162	II. Géza király uralkodása
1144	Belus bán vezetésével magyar sereg vesz részt az orosz belharcokban
1146 április	Borisz zsoldosai elfoglalják Pozsonyt
1146. szeptember 11.	A Lajta menti csata
1146 ősze	II. Géza házasságkötése Eufroszina hercegnővel
1147–1149	A második keresztes hadjárat
1147 nyara	A német és a francia keresztesek átvonulása
1148–1152	II. Géza seregei orosz földön
1148 vége	A „két császár szövetsége” megkötése
1149	Magyarország a német–bizánci szövetséggel szemben a francia–normann koalícióhoz csatlakozik
1149–1155	Magyar–bizánci háborúk
1150–1153	Abu Hamid mór kereskedő Magyarországon
1151 ősze	II. Géza kibékül az osztrák örgróffal
1153 március	A konstanzi egyezmény megkötése
1156–1157 fordulója	István herceg összeesküvése
1157 nyara	István herceg a német császár udvarában Magyar–német közeledés
1158	István herceg Konstantinápolyban Magyar íjászcsoport Milánó ostrománál

1160 körül	László herceg Bizáncban
1161 tavasza	II. Géza elismeri III. Sándor pápát
1161 nyara	Az egyházi konkordátum megkötése
1161 körül	Béla dukátusának megszervezése
1161	Békekötés Bizánccal
1162. május 31.	II. Géza halála
1162–1172	III. István király uralkodása
1162–1165	A bizánci beavatkozás évei
1162 július–	II. László ellenkirály
1163 január	
1163 január–	IV. István ellenkirály
1163 június	
1163 ősze	A belgrádi egyezmény
1164–1167	Magyar–bizánci háborúk
	Háborúskodás Velencevel
1165–1170	Béla herceg bizánci trónörökös
1169	Egyházi konkordátum
1172. március 4.	III. István halála
1172–1196	III. Béla király uralkodása
1172–1173	Géza herceg összeesküvése
1174–1178	Magyar–oszlák konfliktus
1176. május 29.	Barbarossa Frigyes veresége Legnanónál
1176 augusztus	Egyházi tárgyalások Győrben
1176. szeptember 17.	A müriokefaloni csata
1177	A velencei béke
1178–1179	III. Béla viszálya András kalocsai érsekkel
1180–1185	III. Béla támadásai Bizánc ellen
1180–1181	Dalmácia, Bosznia és a Szerémség visszafoglalása
1185–1186 fordulója	II. Iszaakiosz és Margit házasságkötése
1186 nyara	III. Béla és Capet Margit házassága
1187–1193	Magyar–velencei összecsapások Dalmáciában
1188–1190	Halics elfoglalása
1189–1192	A harmadik keresztes hadjárat
1189 június	Barbarossa Frigyes keresztese Magyarországon
1191	III. Béla és II. Iszaakiosz tárgyalásai
1192. június 27.	I. László szentté avatása
1192–1193	A szerbiai hadjárat
1194	Magyar–bizánci szövetség a bolgárok ellen
1196. április 23.	III. Béla halála

A képek jegyzéke

1. *Salamon király és testvére, Dávid herceg.* (*Képes Krónika*. Országos Széchényi Könyvtár. Továbbiakban: KK OSZK Fol. 36.)
2. *Nándorfehérvár ostroma és a zsákmány felosztása.* (KK OSZK Fol. 37.b.)
3. *A mohoródi csata.* (KK OSZK Fol. 43.)
4. *I. Géza király és László herceg.* (KK OSZK Fol. 44.a.)
5. *I. Géza a magyar királyi koronán.* (Magyar Nemzeti Múzeum. Továbbiakban: MNM Díszterem.)
6. *I (Szent) László.* (KK OSZK Fol. 47.a.)
7. *I. László ereklyetartó mellszobra.* (Győri székesegyház. Héderváry-kápolna.)
8. *A somogyvári bazilika.* (Vö.: Bakay Kornél: *A magyar államlapítás*. Bp. 1978. 46. kép.)
9. *A váradi székesegyház felépítése.* (KK OSZK Fol. 50.a.)
10. *Kálmán király megkoronázása.* (KK OSZK Fol. 51.b. alsó kép.)
11. *Kálmán kori zsinati határozatok.* (Pray-kódex, OSZK Kézirattár. MNY 1. Fol. I–II.)
12. *Kézmelegítő parázstartó, 12. század.* (MNM Leltári szám: 57. 28. B. Vö.: Lovag Zsuzsa: *A középkori bronzművesség emlékei Magyarországon*. Bp. 1979. 22. kép.)
13. *Körmeneti kereszt, 12. század.* (MNM Leltári szám: 1921. 10.)
14. *A Hartvik-féle legenda első lapja.* (12. századi kódex, OSZK Kézirattár, Cod. Lat. 17. Fol. 82.)
15. *Álmos és Béla megvakítása.* (KK OSZK Fol. 53.a. baloldali hasáb.)
16. *Férfifejet ábrázoló gyámkő a szegedi várból, 12. század.* (Móra Ferenc Múzeum, Szeged. – T. Nagy Czirok Anikó felvétele.)
17. *Nikétasz Khóniatész bizánci történetíró.* (J. A. Dieten: *Nicetae Choniatae Historia*. Berolini et Novi Eboraci 1975. VII. 1.)

18. *Piroska-Iréné bizánci császárné.* (Isztambul, Hagia Szófia. Mozaikkép.)
19. *Bizánci ünnepi költemény.* (A Pantokratőr-kolostor felavatására készült. Moravcsik Gyula: *Byzantium and the Magyars.* Bp. 1970. 73.1.)
20. *II. Géza uralkodói díszben.* (KK OSZK Fol. 59.b.)
21. *Szent György, bizánci harcosszent, 12. század.* (Dombó. Nagy Sándor ásatása és felvétele.)
22. *Magyarország a szicíliai Idriszi világtérképén, 12. század.* (1154, az 1970. évi bagdadi kiadás alapján készült vázlat.)
23. *III. István megkoronázása.* (KK OSZK Fol. 61.b. felső kép.)
24. *IV. István ellenkirály.* (KK OSZK Fol. 61.a.)
25. *Aquamanile a 12. századból.* (MNM Leltári szám: 1885. 99.)
26. *Aranyozott bronz tömjénező Csorváról.* (Móra Ferenc Múzeum, Szeged. – T. Nagy Czirok Anikó felvétele.)
27. *Manuel Komnénosz bizánci császár és második felesége, Antiochiai Mária.* (Kristó Gy.–Makk F.: *III. Béla emlékezete.* Bp. 1981. 21. kép. Eredetije: Róma, Bibliotheca Apostolica Vaticana. Cod. Graec. 1176.)
28. *III. Béla.* (KK OSZK Fol. 61.b. felső kép.)
29. *A Halotti beszéd és könyörgés.* (OSZK Kézirattár. MNY. 1. Fol. 136.)
30. *Anonymus művének első oldala.* (OSZK Kézirattár, Cod. Lat. 403. Fol. 1.)
31. *Az esztergomi székesegyház diszkapuja.* (18. századi olajfestmény. Esztergomi Keresztény Múzeum.)
32. *A magyar királyi korona.* (MNM Díszterem.)
33. *A szeri (ópusztaszeri) monostor az ásatások befejezése előtt.* (Móra Ferenc Múzeum, Szeged. – T. Nagy Czirok Anikó felvétele.)
34. *A szeri monostor az ásatások befejezése után.* (Móra Ferenc Múzeum, Szeged. – T. Nagy Czirok Anikó felvétele.)
- 35–36. *I. Géza, I. László, Kálmán, II. Géza és III. Béla pénzei.* (MNM Éremtára. Vö.: Kristó Gy.–Makk F.: i. m. 14. kép.)
37. *III. Béla és Anna királyné síremléke.* (A budavári Mátyás-templom.)
38. *III. Béla halotti koronája, kardja és jogara.* (MNM Leltári szám: 64. 1848. 2b., 64. 1848. 2h., 64. 1848. 2c.)

Tartalom

ELŐZMÉNYEK	5
„Magyarország hű királya”	5
„László... átvette az ország kormányzását”	19
„A tolvajt... akasszák fel”	36
„Szlavóniát már csaknem egészen megszereztem”	48
A KÁLMÁN-PÁRT ÉS AZ ÁLMOS-PÁRT KÜZDELME	60
„Minden erénnyel felruházott király”	60
„A király indulatos volt”	93
AZ ÁLMOS-ÁGI KONSZOLIDÁCIÓ	106
„Az ország megerősödött kezében”	106
„Háborúm van a császárral”	117
BELSŐ VISZÁLYOK – KÜLSŐ NEHÉZSÉGEK	148
„Rendkívüli módon meggyűlölte testvéreit”	148
„Minden erővel meg akarta szerezni a magyar földet”	155
„Így ért véget... a háború”	177
III. BÉLA ÉS KORA	183
„Utána a Görög Béla uralkodott”	183
„Nem elégedvén meg saját ősei földjével”	197
Irodalom	222
Időrendi áttekintés	224
A képek jegyzéke	229

A kiadásért felel a Gondolat Könyvkiadó igazgatója

Akadémiai Kiadó és Nyomda, 85.14626

Budapest, 1986

Felelős vezető: Hazai György

Felelős szerkesztő: Kenessey Béla

Műszaki vezető: Tóbi Attila

Műszaki szerkesztő: Radó Péter

**Megjelent 11,95 (A/5) ív terjedelemben,
az MSZ 5601–59 és 5602–55 szabvány szerint**

